

Ньургунун

Т.Афанасьева тыллара, матыыба

Ыксаабакка
Үс муннук

Треугольник

Оҕолор

Фортепиано

Ньур-гу - гун, ньур-гу - гун мин тап-тыыр си - бэк-ким

Треугольник

Оҕолор

Фортепиано

кэ - рэ да си - бэк - ки сан - дал саас бэ - лиэ тэ

Ньургунун, ньургунун,
Мин таптыыр сибэкким.
Кэрэ да сибэкки -
Сандал саас бэлиэтэ

1. Ырыа ритмическай уруһуйа биир тэнник хатыланар. Бастакы түөрт тактаны таһына үөрэннэхтэринэ 5-8 тактаны үөрэтиэххэ сөп. Хатылааһын ыксаабакка барар. Ырыаны икки дьайымалга үллэрэн үөрэтии табыгастаах.
2. Ыллыы-ыллыы ырыа ритмическай уруһуйун таһыннахха оҕолор кэбэҕэстик ылыналлар.
3. Үс муннук музыкальнай инструмены киллэрэн биэрдэххэ, ньургунун сибэкки нарыннын, намчытын ситэрэн биэрэр.
4. Үс муннук тыаһа чуолкай уонна ыраас буоларын ситиһиллиэхтээх.
5. Үс муннукка оҕолор тыаһата үөрэннэхтэринэ такта аайы четвертной нотанан оонньоотуохха эмиэ сөп.

Музыкальнай инструментарга оонньоохун

«Кустук» оскуола иннинээҕи үөрэхтээһин
программатын музыкаҕа үөрэтэр
методическай хомуурунньуга

Дьокуускай
2023

УДК 373.24.016:78(571.56)(072)
ББК 74.100.5(2Рос.Яку)

Ааптардар:

Т.Н. Афанасьева – Саха Республикатын Нам улуунун Ымыахтаах нэһилиэгин оҕону иитэр-сайыннарар киин «Чуораанчык» оҕо саадын үрдүк категориялаах музыкальной салайааччыта.

М.К. Иванова – педагогической наука кандидата, М.К. Аммосов аатынан Хотугулуу-Илинги Федеральной университет педагогической институтун оскуола иннинээҕи үөрэхтээһин кафедратын доцена.

Салайааччы:

Ю.И. Семенов – Саха Республикатын Академиятын научнай-үөрэтэр киин салайааччыта, «Оҕо саас лабораторията» оскуола иннинээҕи саастаах оҕолор сайдыыларын коммерческойа суох автономнай тэрилтэтин дириэктэрэ.

Үлэлэспит састаап:

В.М. Сивцева – Саха Республикатын Нам улуунун оскуолаҕа кириэн иннинээҕи саастаах оҕолору иитэр-үөрэтэр муниципальной бюджетнэй тэрилтэ «Оҕону сайыннарар киин – №1 «Хатынчаана» оҕо саадын үрдүк категориялаах музыкальной салайааччыта.

Рецензент:

Л.И. Максимова – педагогической наука кандидата, М.К. Аммосов аатынан Хотугулуу-Илинги Федеральной университет педагогической институтун оскуола иннинээҕи үөрэхтээһин кафедратын доцена, Саха Республикатын профессиональной үөрэхтээһин туйгуна.

Г.А. Пономарева – З.П. Винокуров аатынан Намнааҕы оҕо искусствотун оскуолатын фортепиано кылааһын үрдүк категориялаах преподавателэ, Саха Республикатын культуратын туйгуна.

QR- коду онордо:
Афанасьева Т.Н.

**Афанасьева, Туйаара Николаевна,
Иванова, Мария Кимовна**

А94 Музыкальной инструментарга оонньоонун : «Кустук» оскуола иннинээҕи үөрэхтээһин программатын музыкаҕа үөрэтэр методической хомурунньуга / Т. Н. Афанасьева, М. К. Иванова - Дьокуускай : 2023. - 224 с.

Агентство СІР НБР Саха

Бу хомурунньук оскуола иннинээҕи саастаах үөрэхтээһин тэрилтэлэрин музыкаҕа салайааччыларыгар, оскуола иннинэ саастаах оҕолор оркестрдарын салайааччыларыгар, үөрэх тэрилтэлэрин студенттарыгар ананар.

Кинигэ икки частан турар. Бастакы чааһыгар методической сүбэлэр, оҕолору музыкальной инструментарга үөрэтиигэ көмө матырыйааллар киридилэр.

Иккис чааһыгар баар ырыалар ааптардарын туһунан кылгас иһитиннэриилэр, кинилэр хаартыскалара, ону тэнгэ саха музыкатын классиктарын, мелодистар, аныгы ааптардар айымньылары оскуола саастаах оҕолору ырыаҕа үөрэтиигэ күүс-көмө буолуохтара.

Кинигэ Саха Республикатын Үүнэр көлүөнэ тус сыаллаах пуондатын иһинэн «Оҕо саас лабораторията» бырайыак чэрчитинэн онһулуунна уонна таһаарылынна.

УДК 373.24.016:78(571.56)(072)
ББК 74.100.5(2Рос.Яку)

© Афанасьева Т.Н., Иванова М.К., 2023

Ымыылар

Михаил Тимофеев тыллара
Көрдөөхтүк

Галина Петрова матыыба

Ксилофон

Фортепиано

Чууп - чаап, чууп-чууп чаап, күө - дьаа ыл-лыыл-лар

Ксилофон

Фортепиано

ы - мыы - лар ыл - лыыл - лар.

1. Ымыылар туһунан проекторга видео көрүү, кыстыыр чыычаахтар диэн өйдөбүлү биэри.
2. Фланелеграфка ырыа ритмической уруһуйун көрөн олорон ытыс таһыны. Ырыа тылын тэнгэ хатылааһын.
3. Ырыа ритмын бағалаах оҕолору ыныран, бубенга тыаһаттары (тылын тэнгэ хатылааһын).
4. Фланелеграфка ууруллубут ырыа ритмической уруһуйун сүһүбүнэн сангаран ытыс таһынан көрдөрүү. Иккитэ-үстэ хатылааһын.

Та - та ти-ти та, та - та ти-ти та, та ти-ти ти-ти-ти-ти туу

Үлэлиир үчүгэй

Петр Одорусов тыллара

Т.Афанасьева матыыба

Сэргэхтик

Бэ - йэ - бит ту - ра - быт, бэ - йэ - бит тан - на - быт,
бэ - йэ - бит суу - на - быт, бэ - йэ - бит а - ны - быт.

1. Бэйэбит турабыт
Бэйэбит таннабыт,
Бэйэбит суунабыт,
Бэйэбит аһыбыт. | 2. Ыһылла сытары
Ыламмыт уурабыт,
Кирдээҕи, быыллааҕы
Кичэйэн сууяабыт. | 3. Үлэлиир үчүгэй
Үүнэргэ, сайдарга.
Үлэһит буолуохха,
Үлэни таптыахха! |
|---|--|--|

1. Ырыаны билиһиннэри. Ыраас, чэнчис оҕо туһунан кэпсэтии.
Музыкальнай салайааччы ырыаны өссө биридэ ыллыыр. Фланелеграфка
ырыа ритмической уруһуйун улахан, кыра төгүрүктэри уурталыыр уонна
ытыс таһынан көрдөрөр.

ти-ти-ТА, ти-ти-ТА, ти-ти-ти-ти ТА-ТА
ти-ти-ТА, ти-ти-ТА, ти-ти-ти-ти ТА-ТА

2. Оҕолор ытыс таһынан эбэтэр тобуктарыгар охсон ритмической уруһуйу
тыаһатыахтарын сөп.
3. Сөбүлүүр инструменнарыгар ырыаны тыаһаталлар.
4. Ырыа матыыбын, ритмической уруһуйун толору баһылаатахтарына
фразанан инструменнарга тыаһатарга кириэххэ сөп.

1 фраза	Бэйэбит турабыт	бубен
2 фраза	Бэйэбит таннабыт,	клаве
3 фраза	Бэйэбит суунабыт,	маракас
4 фраза	Бэйэбит аһыбыт.	ксилофон

ИНИНЭЭБИТЭ

Кирири тыл	6
I түһүмэх. Оҕо кэрэни өйдүүр дьобурун сайыннары	
1.1. Сыала, соруктара, оҕо билиитин-көрүүтүн саастарынан аттарыы	7
1.2. Музыкальнай инструменнарга оонньоонун	9
1.3. Репертуар, ырыалар, методической сүбэлэр	11
II түһүмэх. Ритмы сайыннарар эйгэни тэрийии	
2.1. Ритм сайдыыта	24
2.2. Тэттик ырыалар. Т.Н. Афанасьева, В.В. Иванова	25
2.3. Бэлэх ырыаларым. Н. Макарова ырыаларынан эрчиллиилэр М. В. Михайлова	33
III түһүмэх. Музыкальнай-дидактической оонньоулары туһаны	
3.1. Музыкальнай-дидактической (үөрэтэр) оонньоулар уонна босуобуйалар	45
3.2. Музыка эйгэтигэр дидактической оонньоулар. М.П. Колесова	48
3.3. Валерий Егоров ырыаларынан режим түгэннэригэр сайыннарар оонньоулар. И.Е. Иванова	54
3.4. «Көр. Үтүгүн. Тыаһат» Э.Т. Саввинова	66
IV түһүмэх. Төрүт дорҕооммут – бигэ тирэхпит	
4.1. Саха музыкальнай инструменнара. К.К.Семенова	75
Саха музыкальнай инструменнара хайдах айыллан кэлбит остуоруйалара. Саар Көстөкүүн кыһа	77
4.2. Өбүгэбит алыптаах дорҕооно. Л.С. Кычкина	94
4.3. Саха охсон оонньоонор инструменнара. Х.К. Татарина, А.Г. Данилова	100
4.4. Оҕону хомуска үөрэтии бастакы олуктара. Н.К. Спиридонова	114
4.5. «Лынкынас туйахчааннар» Э.И. Зуева	132
«Аптаах-алыптаах лынкынас туйахчааннар» остуоруйа	136
V түһүмэх. Көтөлөр көмүс дорҕоонно	
5.1. Дьикти тыастыгы сизэтиһэн. В.В. Эверстова	140
5.2. Оскуола иннинээҕи саастаах оҕолору оркестрга оонньоурга үөрэтии. В. М. Сивцева	143
VI түһүмэх. Оркестрга аналлаах партитуралар	
6.1. Оҕо саас ырыалара	145
Ф.Г. Корнилов. Таба	146
М.Н. Жирков. Күөрэгэй	157
З.П. Винокуров. Сааскы ырыа	152
Долгунча	157
В.А. Зырянов. Туох бары тулуктаах	166
В.В. Ноев. Күөрэгэй	169
К.А. Пахомова. Онгоойук	175
А.А. Моргузов. Оһуордар	177
В.Е. Егоров. Тонсоһойбут тонсуйар	181
В.Т. Андросов. Күн бытархайа	186
Р.А. Аянитова. Куобах	191
Т.Ф. Антонова. Сайыны уруйдуубут	193
С.А. Константинова. Ийэ күнэ	197
Н.С. Макарова. Атым айаннаа	204
Л.Н. Петухова. Саха бухатырдары	208
Г.П. Петрова. Саҥа дьыл	212
Күнү кытта оонньоубут	218
Музыкальнай айымньы тэтимнэрэ	221
Туһаныллыбыт литература	222

ДОРОГИЕ ДРУЗЬЯ!

Значительные изменения в мире, вызванные процессом глобализации и информационно-технологической революцией, влекут за собой изменения и в системе образования. Новое педагогическое движение во всем мире направлено на максимальное творческое, интеллектуальное, эмоционально-эстетическое, социальное развитие детей и молодежи. В этом плане наука признает выдающееся значение музыки в раннем развитии способностей человека.

1 октября 2013 года в Международный день Музыки в Республике Саха (Якутия) стартовал проект «Музыка для всех», призванный усилить влияние государства и общества в целом на образовательный процесс. Этот большой межведомственный, общественный проект, объединяющий творческие силы, позволяет внедрить музыкальное образование в детские сады и школы.

Предлагаемая серия учебного пособия отражает тот объем работы, который проделан по внедрению и развитию проекта.

Хаар

Т.Афанасьева тыллара, матыбыа

Сэргэхтик

Металлофон

Хаар түс - тэ, хаар түс - тэ, о - ьо - лор үөр - дү - бүт.

Фортипиано

mf

1. Хаар туһунан таабырын таайтарыы. Проекторунан кыһынгы хартыынаны көрүү. Дойдубут киэргэлэ манган хаар буоларын, ураты кэрэтин туһунан кэпсэтии. Ырыаны музыкальнай салайааччы добуһуоллаах (фортепиано, баян, аккордеон) ыллыыр. Ритмын ытыс таһынан иһитиннэрии.
2. Ырыаны бары бииргэ ыллааһын. Ытыс таһынан музыкальнай ритмын биэрии. Биирдиилээн, бөлөбүнэн эбии тыаһатан көрүү. Чингэтии.
3. Ырыа ритмын коробочканан, ложканан, буковай палочкаларынан тыаһатан көрүү. Оҕолор сөбүлүүр инструментарын баҕа өттүнэн талан оонньуулар.
4. Ансаамбылга оонньуурга бэйэ-бэйэни истии, тэнгэ саҕалыырга, бииргэ түмүктүүргэ оҕо сатабылын сайыннарыы.
5. Металлофону дьайымалга туһаныы, биирдиилээн оҕолору кытары үлэлэһии. Ансаамбылга металлофону соло инструмент быһыытынан киллэрии.

Хаар түстэ, хаар түстэ
Оҕолор үөрдүбүт.

Металлофон (1-2 оҕо)
Коробочкалар, ложкалар, палочкалар

6. Ырыаны ансаамбылынан тыаһата үөрэннэхтэринэ сөбүлүүр оонньуурдарыгар анаан музыкальнай эҕэрдэ концерт толоруу.

Күһүн

Холкутук

Т.Афанасьева тыллара, матыыба

Металлофон

Кө - мүс кү - хүн буол - ла, күүс-тээх ар - дах түс - тэ

Фортипиано

Көмүс күһүн буолла,
Күүстээх ардах түстэ

1. Иитээччи хартыынаны көрдөрөр, көмүс күһүн ураты бэлиэлэрин туһунан оҕолордуун кэпсэтэр.
2. Ырыаны билиһиннэри, доһуһуоллаах ыллаан иһитиннэри. Ырыа матыыбын биир дорҕоонго ыллылларын ситиһи. Ырыаны хатылааһын, бағалаах оҕолор биирдиилээн ыллылларын көбүлээһин. Ырыа ритмическай уруһуйун музыкальнай салайааччы ытыс таһынан көрдөрөр. Бубенга, тамбуринга тыаһаты.
3. Музыкальнай салайааччы коробчканы билиһиннэрэр, ханнык мастан, хайдах онһулларын кэпсиир. Ырыа тэтимин тутуһан биир дорҕоонго коробчкаға тыаһаталларыгар болҕомтону ууруу.
4. Ырыа ритмическай уруһуйун хатылааһын, биирдиилээн ытыс таһынан ритмическай уруһуйун чингэти. Иитээччи коробчкаға оонньуур, музыкальнай салайааччы ырыаны фортепианоға (баянна, аккордеонна, синтезаторга) тыаһатар.
5. Ырыа ритмическай уруһуйун тутуһан металлофонна оонньоһун. Металлофон молотуога пластинка хаба ортотугар охсулларын санаты. Оҕо инструменна тыаһатар кэмигэр атын оҕолор тэнгэ доргучу ыллылларын ситиһи.
6. Металлофонна тыаһатарга биирдиилээн үлэ оҕо күннээҕи олоһун тутулугар үөрэтэр көдүүстээх.

Возможности музыки безграничны. Она может применяться и в качестве образовательной технологии, нацеленной на развитие восприятия ребенка, стимулирование головного мозга и его способностей. Кроме формирования способности ребенка воспринимать прекрасное посредством музыки, в наши задачи входит также развитие общеучебных междисциплинарных умений и навыков, будь это изучение таких предметов, как физика, химия, информатика и др.

Научные исследования показывают, что, занимаясь музыкой, человек развивает свои математические способности. Музыка развивает память и логику ребенка. Доказана связь музыки и речи. Музыкальный ребенок раньше и лучше начинает читать, лучше изучает иностранные языки.

Великий мыслитель Конфуций, говоря «в гармонии с музыкой», имел в виду благотворное влияние музыки на характер человека, способствующей на его правильное формирование.

Музыка вечна! Она открыта человеку! Трудно будет переоценить вклад каждого, кто работал над проектом с момента его рождения, в решающих стадиях его становления и кто будет воплощать его идеи в будущем в каждом детском саду и школе. Разве не прекрасна конечная цель проекта, чтобы вместе с аттестатом ребята получали свидетельство о владении одним из академических музыкальных инструментов. Надо верить и преодолевать все препятствия во имя наших детей, их светлого будущего!

Каждый должен освоить, что музыка для всех. Всем подвластны ноты, музыкальные инструменты. Просто надо усердно трудиться и результат не заставит вас ждать.

Каждое поколение людей передает наш прекрасный мир следующему поколению. Насколько молодое поколение будет красивым и здоровым, зависит только от нас с вами! Великолепная традиция братья за большие дела всем миром, поможет нам достичь возвышенной цели. Духовная традиция всегда оставляет яркий след.

«Музыка для всех» — это будет еще один достойный реальный проект нашей Республики Саха (Якутия).

Я искренне благодарю.

Изучайте, гордитесь, радуйтесь и творите с музыкой.

Михаил Николаев,
Первый Президент Республики Саха (Якутия),
инициатор проекта «Музыка для всех»

КИИРИИ ТЫЛ

Музыка оџо чөл туругун бөџөргөтөр, кини уйулџатын өрүттэрин барытын хамсатар буолан күүстээх дџайылаах. Кыра оџону музыкальнай инструмены сөпкө тыаһатарга үөрэтии - бу сыралаах үлэ. Кырачааннар араас инструменнарга оонньоулларын сөбүлүүлэр уонна олус диэн интэриэһиргииллэр. Ол баџалара сүтэн хаалбатын туһугар музыкальнай салайааччы сөптөөх араас ньымалары туһанан, оџо сайдытын, тус уратытын учуоттаан, музыкальнай инструменнары тыаһата үөрэтиэхтээх, айар кутун арыян, уһугуннаран, дьобурун сайыннарыахтаах.

«Музыка барыбытыгар» республиканскай бырайыак оџо кэрэни өйдүүр дьобурун сайыннарыга оџо уһуйааннарыгар саҥа көрүүлэри, сонун үктэллэри арыйбыта. Бу кэрдиис кэмнэ түмэн чөмчөппүт үлэлэрбит Россияџа биллэриллибит Педагог уонна Наставник сылыгар ананар ураты суолталаах.

Сыралаах үлэбит туохха эрэ олобуран, тирэнэр тирэхтээх буолан, күн сириин көрбүтэ саарбаџа суох. Биһиги бырайыакпытын өйөөбүт, матырыяаллары хомуйууга үлэлэспит биир идэлээхтэрбитигэр, бэйэлэрин көрүүлэрин биэрбит наставниктарбытыгар махтанабын.

Хомуурунньук музыкальнай хайысхалаах үөрэх кыһаларыгар, оџо тэрилтэлэрин иитэр-сайыннарар үлэлэригэр туһалаах тирэх матырыяал буоларыгар эрэнэбин.

Афанасьева Т.Н., Иванова М.К.

струмент конструкциятыттан көрөн тыаһатыллар. Барабаны, тамбурины, бубены курданын үрдүккэ тутулар. Бубенга тарбахтарынан эбэтэр ытыс сымнаџас этинэн охсон оонньоулар. Музыкальнай айымныы характерыттан көрөн илибирэтэн эмиэ тыаһатыллар.

Тарелканы анал куруттан тутан икки илиини хардарыга сыыйылыннара охсон оонньоор. Тыаһа тохтуурун наадатыгар тобукка эбэтэр өттүккэ сыһыары тутулар. Сороџор тарелканы палочканан охсон эмиэ оонньоохха син. Бу түгэннэ палочка төрдүн сымнаџас матырыяалынан бүрүйүллэр.

Үрэн оонньоор инструменнарга үөрэтии. Оџо инструменга оонньоон иннинэ туран эбэтэр олон оонньоур балаһыанньатын билиһиннэриллэр, инструмены сөптөөхтүк тутарыгар болџомто уурулар. Өскөтүн олон оонньоур түгэнигэр оонньоох иннинэ эмиэ тобукка уурулар. Блокфлейтаџа, свирельга, мелодикаџа үөрэтии эмиэ биир дорџо-онтон турар тэттик попежалартан саџаланар. Салгыны сөпкө ылан биир тэнник үллэрэн оонньоохун ирдэнэр. Сүрүннээн тыынга үлэ сөптөөхтүк барыахтаах. Мундштук гигиенической өрүтүн оџолорго быһаарыллар.

1.3. Туһаныллар репертуар. Методической сүбэлэр

№	Ырыа аата	Тыллара, матыыба	Ханнык инструмент туһаныллара
4-5 саас			
1	Күһүн	Т. Афанасьева тыллара, матыыба	Металлофон Коробочка
2	Хаар	С. Омоллоон тыллара, Т. Афанасьева матыыба	Металлофон
3	Үлэлиир үчүгэй	П. Одорусов тыллара, Т. Афанасьева матыыба	Ксилофон, Бубен, Клаве, Маракас
4	Ньургунун	Т. Афанасьева тыллара, матыыба	Үс мундук
5-6 саас			
1	Үчүгэй	Н. Макарова тыллара, Т. Афанасьева матыыба	Бубен
2	Чооруос	А. Бродников тыла, К. Пахомова матыыба	Металлофон
3	Оџо-оџо эрдэххэ	Норуот ырыата	Бадьаайах, дьаџа
6-7 саас			
1	Уус	В. Татаринов тыллара, Т. Афанасьева матыыба	-
2	Суунабын	В. Егоров тыллара, матыыба	-
3	Саас кэллэ	М. Пермякова	Маракас
4	Ымылар	М. Иванов тыллара, Г. Петрова матыыба	Ксилофон

Бэриллибит музыкальнай репертуары саастарынан сааһылаан хас дџайымал аайы биирдии ньымаларынан киллэриллэр. Боростуойтан саџалаан уустугурдар табыгастаах.

Мээчик, мээчик, тэй, тэй!
Миигин кытта чэй, чэй,
Мээчик, мээчик тэй, тэй!
Мэник мээчик чэй, чэй!

Инструменты кытары билсигиини чингэтэн биэрэргэ музыкальной-дидактической ооньнуулары туһанар көдүүстээх уонна табыгастаах. Оҕо металлофонга сөптөөх музыкальной дорҕоон таһаара үөрэнэригэр, холобура, кыыс оҕо ардах кэмигэр зонтиктаах күүлэйди сылдыар хартыынатын туһаныхха. Таммах бастаан сэдэхтик түһэр (музыкальной салайааччы металлофон пластинкатын бытаанник тыаһатан иһитиннэрэр), онтон ардах күүһүрэр (сотору-сотору сәниэлээхтик тыаһатан ооньнуур). Айылҕа көстүүлэрин кытары ситимнээтэххэ оҕо инструмент тыаһын чугастык ылынарыгар, ис санаатын ууран туран, дьарыктанарыгар көмөлөһөр. Салгыы музыкальной ритмической таабырыннары бэлэмнээн, металлофонга тыаһатан оҕолорго таайтарыахха син. Хайдах ардах тустэй? (күүстээх, дохсун эбэтэр чуумпу). Инструмент аатын сырыы аайы хатылыы сырыттааха оҕо ылынар, өйдүүр, долобойугар тутар.

1. Металлофонга тыаһата үөрэтэргэ биир нотаттан турар кылгас ырыалары (попевкалары) туһаныллар.

2. Ырыа ритмын ылыммыттарын, ытыс таһынан хатылаабыттарын эрэ кэннэ ырыаны металлофонга тыаһатан үөрэтии саҕаланар.

3. Сөптөөх пластинканы булан тыаһаталларын туһугар өннөөх төгүрүктэри сыһыарыллар.

4. Оҕо инструментга тыаһатар кэмигэр ырыаны хайаатар да ылыахтаах.

5. Оҕо саарбахтыыр түгэнигэр музыкальной салайааччы оҕо палочкалаах илиитин бэйэтин илиитинэн тутан, салайан биэрэн, тыаһатарыгар көмөлөһөр.

Металлофоны, цитраны, ксилофону анал олоххо, үктэлгэ ууран ооньнонуллар. Эбэтэр тобукка ууран тыаһатыахха эмиэ син.

Үс мундукка ооньнуу үөрэтии. Орто бөлөххө үс мундукка ооньнуу үөрэтиллэр. Үс мундук охсон ооньнонор инструменнарга киирсэр. Тыаһа хатан уонна лынгынас буолар. Инструменты хангас илиигэ анал тутар быатыттан тутуллар эбэтэр хангас илии ыйар тарбаҕар кэтиллэр. Онтон тимир палочкатын уңа илиигэ тутуллар. Ардыгар анал подставкага ыйаан ооньнонуллар. Палочканы охсуу үс мундук сытыары линиятыгар түбэһиэхтээх. Ардыгар халтарытын ойоҕос линиятыгар охсуохха эмиэ сөп. Олус уһундук дорҕоон таһааран тыаһаатагына ханас илиинэн инструмент үөһэ өттүн саба тутуллар. Үксүгэр охсон эбэтэр тремола тыаһатыллар. Инструментга тыаһата үөрэтэргэ музыкальной – дидактической үөрэтэр ооньнуулары туһаннахха оҕо ордук сөбүлээн дьарыктанар. Холобура, музыкальной салайааччы инструменнаах сылдыан оҕоҕо чугаһаан «Эн аатын ким диэний?» диэн ыйыттагына оҕо аатын сүһүөхтээн сангарар уонна палочканы ылан үс мундукка охсон көрдөрөр.

(Ньур-гун иккитэ охсор, Сан-даа-ра үстэ тыаһатар) Манник ооньнуулартан оҕо үөрэр, астынар. Салгыы ооньнуу ис хоһоонун уустугурдан биэриэххэ син.

Холобура, музыкальной салайааччы ким аатын тыаһаппытын таайалларыгар ынгырар. Ньур-гу-һун эбэтэр А-йаал. Манник ооньнуу-таабырыннары атын инструменнары билиһиннэриигэ эмиэ туһаныхха сөп.

Охсон ооньнонор инструменнар. Охсон ооньнонор инструменнарга үөрэтиигэ илии бэгиичэхтэрэ хамсыылларыгар болҕомто ууруллар. Оҕо илиитин күүрдэр түгэнигэр музыкальной дорҕоон бүтэй буолар. Бу түгэнгэ араас эрчиллиилэри онотторуохха. Салгыы ритмы сөпкө биэрэллэрин ситиһэбит уонна тутуһабыт. Ханник баҕарар музыкальной ин-

I ТҮҮМЭХ. ОҔО КЭРЭНИ ӨЙДҮҮР ДЬОҔУРУН САЙЫННАРЫ

1.1. Сыала-соруктара, оҕо билиитин-көрүүтүн саастарынан аттары

Киһи олоҕор оҕо саас биир саамай уһулччу суолталаах кэрдиис кэмэ буолар. Бу түгэни оҕо бары кэрдиис саастарын (төрүөбүттэн-1 сааһыгар, 1-3 сааһыгар, онтон 3-7 диэри) толору олороругар уонна бары өттүгэр сайдарыгар кыах биэрэр кэминэн көрөбүт. Оҕо кэрэни өйдүүр дьоҕурун сайыннары төрөөбүт тылынан музыкальной айымнылары кытары билсигииттэн кэрэхсэбиллээх сыһаннаһыта үөскүүр.

Сыала-соруктара:

- Оҕоҕо киһи аймах үйэлэргэ муньуммут баай култууратын өйдүүрүгэр уонна ылынарыгар олук ууруу.
- Оҕоҕо тулалыыр эйгэ кэрэтин, айылҕа уонна искусство айымныларын туһунан билиини, өйдөбүлү биэриини онно олоҕуран сөптөөх сыһаны үскэтии.
- Искусство көрүнгэрин туһунан бастакы, судургу өйдөбүллэри оҕоҕо биэриини.
- Фольклору, музыкальной искусство айымныларын сэнээрэр, кэрэхсиир, ис уй-улбатынан ийиилээхтик ылынар. Ыллыыр, үгкүүлүүр дьоҕурун сайыннары.
- Оҕо бэйэтэ ис санаатыттан толорбут, кыттыбыт, айбыт-туппут үлэтин ырытарыгар, анааран көрөрүгэр, сыанабыл биэрэригэр уһууу.
- Оҕо сайдыгытын, тус уратытын учуоттаан, айар кутун арыян, дьоҕурун сайыннары.

4-5 саастаах оҕо

Музыкальной айымнылары кэрэхсиир, астынар, дуоһуууну ылар, истэр баҕата улаатар. Музыка айымныларын көрбүтүн-истибитин кэпсиир, кэрэхсэбитин, дуоһуьбутун биллэрэр. Артыыс, композитор идэлэрин кытары билсэр. Музыка араас уобарастарын нөнгө оҕо тулалыыр эйгэ, айылҕа көстүүлэрин билэн ааттыыр. Искусство салааларын(-жанр) уонна көрүнгэрин арааран билэр: ырыа, үгкүү, марш.

Музыкальной дьайымаллар дьарыктарыгар ылбыт билиилэригэр, үөрүйэхтэригэр (музыкальной тэтим, музыкальной дорҕоон) тирэбирэн бэйэтэ уобарас айарга холонор. Театр, кэнсиэрдэр туох суолталаахтарын билэр, өйдүүр, кэрэхсиир. Норуот айымныларын (потешка, остуоруйа, таабырын, ырыа, хоробуот) кытары билсэр.

Боростуой музыкальной инструменнар ааттарын билэр, тыастарын арааран истэр: бубен, погремушка, барабаан, дудочка, гармошка. Охсон, сахсийан ооньнонор музыкальной инструменнарга музыка тэтимин сөпкө охсор, музыка тыаһынан тэнгэ дьүөрэлээн инструменга ооньнуур уонна тэнгэ дьүөрэлээн айымныны бүтэрэр. Улахан киһи көмөтүнэн музыкальной инструменнарга ооньнуур, металлофонга 2-3 музыкальной дорҕоонтон турар судургу мелодияны ооньнуур, бэйэтин партиятын билэр, музыка доһууолунан сөпкө саҕалыыр уонна бүтэрэр. Металлофонга, фортепианога ооньнонор үрдүк, намыһах дорҕооннору, кыра, улахан тыастары арааран истэр. Музыкальной дорҕооннору (секста-септима иһинэн) арааран истэр. Металлофонга, ксилофонга ооньноонунга үөрэтии саҕаланар. Оҕо истэр дьоҕура, тэтим охсуута, музыкальной долоҕойо сайдар.

5-6 саастаах оҕо

Музыкаҕа, норуот айымньыларыгар, фольклоругар кэрэхсэбиллээх сыһыана салгыы сайдар. Искусство айымньыларыгар иэйиилээх сыһыана үөскүүр, искусство араас салааларын тэнниир, сыаналыыр, ырытар. Музыкальнай дьайымалга туттар тэрилин оҕо бэйэтэ булунар, дьаһанар.

Музыка, искусство, театр хайысхаларын билэр, көрүгнэринэн наардыыр.

Музыкальнай искусство салааларын салгыы билсир. Норуот айымньыта, кини көрүгнэрэ уонна хайысхалара диэн өйдөбүллэри билэр уонна билиитэ кэнтир.

Классической музыка, норуот мелодията уонна аныгы мелодия нөнгүө киһи-аймах үйэлэргэ мунньуммут баай культуратын өйдүүр, ылынар.

Музыка хайысхаларын (жанр): марш, үгкүү, ырыа арааран истэр, билэр. Ханнык музыкальнай инструменнар ооньуулларын истэн сөпкө таайар, ааттарын ааттыыр. Музыкальнай дорҕооннору: үһүн-кылгас, үрдүк-намыһах, түргэн-бытаан, улахан-кыра арааран истэр. Улахан киһи көмөтүнэн музыка 4-5 хайысхатын (жанр) быһаарар, ырытар, айымньы хас чаастаабын, ханнык форманан суруллубутун, ханнык композитор суруйбутун билэр. Охсон, сахсыһан ооньонор музыкальнай инструменнарга музыка тэтимин сөпкө охсор, музыка доҕуһуолунан тэнгэ дьүөрэлээн инструменга ооньуур уонна тэнгэ айымньыны бүтэрэр. Бэйэтэ талан ылбыт музыкальнай инструменыгар ооньуур, музыка тэтимин сөпкө истэр, охсор, инструменга бэйэтэ айан ооньуур, ооньуур партиятын билэр, музыка доҕуһуолунан сөпкө саҕалыыр. Охсон, сахсыһан ооньонор, клавишнай, духовой, народнай инструменнары баһылыыр, саха төрүт музыкальнай инструменнарын билэр уонна ооньуур, биирдиилээн эбэтэр оркестрга кыттыһан ооньуур. Инструменнар ааттарын уонна ооньуур тыастарын, хаһан, ханна онгоһуллан, айыллан тахсыбыт остуоруйаларын, хайдах харыстаан илдьэ сылдьар быраабылаларын билэр.

6-7 саастаах оҕо

Тулалыыр эйгэ кэрэтигэр, искусство, музыкальнай дьайымалларга оҕо эстетическэй сыһыана салгыы сайдар, кэрэни, үчүгэйи сөбүлээн, хайҕаан оҕо бэйэтигэр ингэринэр. Классической уонна норуот айымньытыгар болҕомтотун уурар, сэргиир. Дьон айымньылаах үлэтигэр киһи аймах кэрэхсиир айымньылар айыллан тахсар диэн өйдүүр.

Киһи уорганнара айымньыны ылынарыгар, ингэринэригэр улахан суолталаабын туһунан өйдүүр, музыканы кулгаахпытынан истэбит, харгыһынаны харахпытынан көрөбүт, хоһоону ааҕабыт уонна истэбит, сэргиибит. Худуоһунньук, композитор, артыыс, үгкүүһүт, скрипач, пианист, режиссер, театр үлэһиттэрэ, архитектор уо.д.а искусство үлэһиттэрин идэлэрин туһунан билэр.

Аан дойдуга аатырбыт норуот айымньыларын туһунан билиитэ кэнтир, оҕо олорор дойдутугар, сиригэр-уотугар баар искусство салааларын билэр, кэрэхсиир уонна харыстабыллаахтык сыһыаннаһар.

Музыка хайысхаларын (жанр), марш, үгкүү, ырыа арааран истэр, билэр. Ханнык музыкальнай инструменнар ооньуулларын истэн билэр, ааттарын ааттыыр. Музыкальнай дорҕооннору: үһүн-кылгас, үрдүк-намыһах, түргэн-бытаан, улахан-кыра арааран истэр. Улахан киһи көмөтүнэн музыка 4-5 хайысхатын (жанр) быһаарар, ырытар, айымньы хас чаастаабын, ханнык форманан суруллубутун, ханнык композитор суруйбутун билэр. Охсон, сахсыһан ооньонор музыкальнай инструменнарга музыка тэтимин сөпкө охсор, музыка доҕуһуолунан тэнгэ дьүөрэлээн инструменга ооньуур уонна тэнгэ айымньыны бүтэрэр. Бэйэтэ талан ылбыт музыкальнай инструменыгар ооньуур, музыка тэтимин сөпкө истэр, охсор, инструменга бэйэтэ айан ооньуур, ооньуур партиятын билэр, музыка доҕуһуолунан сөпкө саҕалыыр. Охсон, сахсыһан ооньонор, клавишнай, духовой,

народнай инструменнары баһылыыр, саха төрүт музыкальнай инструменнарын билэр уонна ооньуур, биирдиилээн эбэтэр оркестрга кыттыһан ооньуур.

1.2. Музыкальнай инструменнарга ооньоһун.

Саха Өрөспүүбүлүкэтин бастакы президена М.Е. Николаев олохтообут «Музыка бары-бытыгар» республиканскай бырайыак чэрчитинэн хас биирдии дьизэ кэргэнгэ, оҕо үһүй-ааннарыгар, үөрэх тэрилтэлэригэр оҕо музыкальнай инструменнарга ооньуу үөрэнэригэр улахан болҕомто ууруллар уонна үлэ ситимнээхтик барар.

Оҕо тыаһатар музыкальнай инструменнара ыраас тыастаах, сөптөөх тембрдаах, быһыыларынан, ыһааһыннарынан, конструкцияларынан бөҕө уонна туттарга табыгастаах буолара ирдэнэр.

Музыкальнай ооньуурдар уонна музыкальнай инструменнар тус туста уратылаахтар. Музыкальнай ооньуурдар үксүн ис хоһоонноох уонна дидактической ооньууларга туһаныллар. Саамай кырачааннар ооньуулларыгар аналлаахтар. Икки көрүгнэ араасаллар: Дорҕоон таһаарбат ооньуур-инструменнар уонна дорҕоон таһаарар ооньуур-инструменнар.

Дорҕоон таһаарбат ооньуур-инструменнар. Анал музыкальнай инструменнары үтүгүннэрэн онгоһуллубут ооньуур-инструменнар, холобура пианино тыаһаабат клавиатуралаах, балалайка тыаһаабат струналардаах, үрүллэр эрэри тыас таһаарбат дудочка уо.д.а. Маннык ооньуурдар тас көрүгнэринэн кыраһаабай ойуулаах буолан оҕо болҕомтотун тардаллар. Оҕолор бэйэлэрин музыкальнай салайааччы, пианист, музыкант курдук сананан дуоһуя ооньууллар, ыллыллар, тыаһаапыта буолаллар. Ол оҕо өйүгэр онгон, айан көрүүтүгэр уонна истэр дьөбүрү сайдытыгар улахан суолталаах.

Дорҕоон таһаарар ооньуур-инструменнар хас да көрүгнэ араасаллар:

1. Быһаарыта суох тыастаах ооньуур-инструменнарга киирсэллэр: погренушкалар, бубеннар, барабаннар, кастаньеталар, треугольниктар.

2. Биир таһымга музыкальнай дорҕоону таһаарар ооньуур-инструменнар: свирель, рожок.

3. Фиксированнай матыыптаах ооньуур-инструменнар: органчиктар, музыкальнай шкатулкалар. Бу механической суолталаах инструменнар буолаллар.

4. Диатонической уонна хроматической дорҕоонноох ооньуур-инструменнар: металлофон, пианино, рояль, кларнет, флейта, саксофон, баян, гармоника, колокольчик, цитра, домра, балалайка уо.д.а

Диатонической уонна хроматической дорҕоонноох ооньуур-инструменнар классификацияларынан араасаллар: струннай, үрэн ооньонор (духовой), охсон ооньонор (ударнай)

Музыкальнай инструменнары кытары билсир дьайымал кэмигэр ытыллар. Салгыы оҕолору кытары дьарыктанарга биирдиилээн үлэ тэриллэр эбэтэр оҕо күннээҕи олоһун тутулуга суох кэмигэр ытыллыан син.

Металлофонга үөрэтии. Оҕо металлофонга ооньуу үөрэнэригэр илиитин, тарбахтарын сөптөөх балаһаннаҕа тутан тыаһатарыгар болҕомто уурулуохтаах. Металлофон пластинкатын охсор молотуок (палочка) ыйар тарбах уонна тойон эрбэх икки ардыгар сытыахтаах, тойон эрбэх ону күүскэ баттаабакка тутуохтаах. Молотуок охсуута пластинка ортотугар түбэһиэхтээх. Оҕо ону билиэхтээх уонна музыкальнай дорҕоон тыаһа чэпчэки уонна аһаҕас буолуохтаах диэн өйдүөхтээх. Оҕо илиилэрин уонна тарбахтарын күүрдэр эбэтэр ыга тутан ооньуур түгэнигэр музыкальнай дорҕоон бүтэй тыаһы таһаарар. Маннык түгэнгэ холобур быһыытынан эрэһиинэ мээчиги тэйитэн көрдөрөр табыгастаах. Оҕо металлофон молотуога мээчик курдук чэпчэки тэйиэхтээх диэн өйдөбүлү ингэриэххэ.

САХА УОЛА

Ти-ти **ти-ри-ти**

ти-ти Та

Үчүгэй

Н.Макарова тыллара

Т.Афанасьева матыыба

Бэһиэлэйдик

mf

Ү - чү - гэй, ү - чү - гэй ү - чү - гэй - тэн үө - рэр - бит,

Ү - чү - гэй, ү - чү - гэй ү - чү - гэй - дэр дэ - тэр - бит

1. Ырыаны билиһиннэри. Музыкальнай салайааччы ырыаны довуһуоллаах толорор. Ырыа судургу тылларын оҕо кэбэбэстик ылынар, тэнгэ ыллаһар. Ритмическай уруһуйун ытыс таһынан, тобукка охсон көрдөрүөн сөп.
2. Восьмой уонна четвертной нота уратылары бу ырыаҕа ордук иһиллэр. Ол уратыларын музыкальнай салайааччы фланелеграфка ойуу ууран көрдөрүөн сөп. Оҕолор иллээхтик, эйэлээхтик оонньуулар, үчүгэйтэн үөрэллэр, ол иһин кинилэр ырыалара чэпчэкилик ылланар, иһиллэр. Ытыспытын чэпчэкилик, сэргэхтик таһынабыт. Онтон ийэлэргит үөрэллэр, эһигини хайгыылар ол иһин ытыспытын чинник, дуоспуруннаахтык таһынабыт диэн санатыахха син.
3. Ырыаны ансаамбыл быһыытынан толоруохха сөп. Бү түгэнгэ оҕолор партияларын чопчу, чуолкайдык билиэхтээхтэр. Биирдиилээн үлэ оҕо күннээҕи олобун бириэмэтигэр ытыахха син.
4. Маракас эбэтэр бубен инструменнары туһаныахха син.

Чооруос

А. Бродников тыллара

К.Пахомова матыбыба

Иэйиилээхтик

mf

Металлофон

Фортепиано

Хап ха - ра о -5у - руо хам-сыыр уот ха - рах - таах,

Металлофон

Фортепиано

чо - чой-бут чоп - чо - буо чо-чуо - най ту - мус таах.

Металлофон

уна, ханас, уна, ханас, уна,уна, ханас, ханас, уна,уна, ханас.

Фортепиано

Чууп - чууп, чууп чууп чу - бу ту -руур чоо - руо-һум.

Дьиэм таһын киэргэтэ
Чигдибэр кэл, түһүүй,
Түү мээчик кэриэтэ
Төкүнүй-бөкүнүй.

Чууп-чууп, чууп-чууп,
Чубугуруур чооруоһум

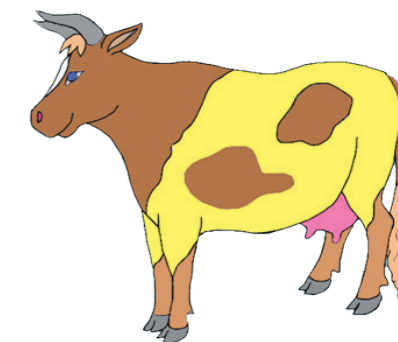
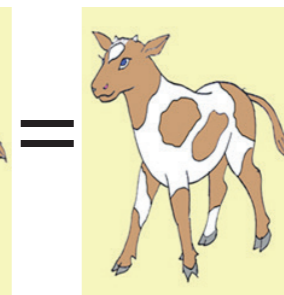
НЬИРЭЙ

Чэпчэкирик

Ти-ти-ри ти-ти-ри ти-ти-ри Та, дьо - һун маа - ны ньи - рэй бит

Ти-ти-ри ти-ти-ри ти-ти-ри та, тиэр - гэн ус-тун сүү- рэ-лиир

Ти-ти-ри ти-ти-ри ти-ти-ри Та

Ти-ти-ри Та

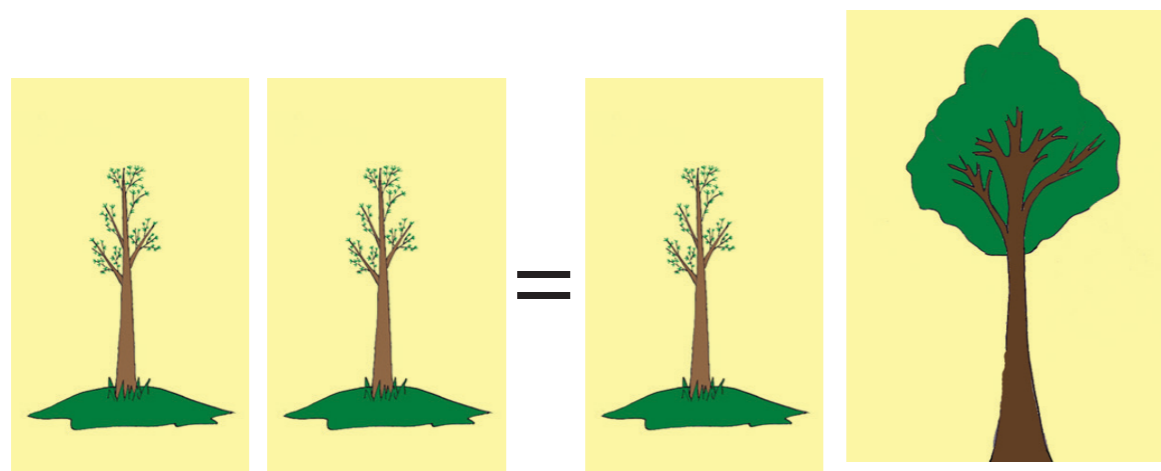
ТИТИРИКЧЭЭН

Набыллык

Ти - ти - ри, ти - ти - ри, ти - ти - ри - та тиит - тиир ма Һым ат - ты - гар,
ти - ти - ри, ти - ти - ри, ти - ти - ри - та ти - ти - рик - чээн үү - нэ - бин.

Ти-ти-ри ти-ти-ри ти-ти-ри Та

ти-ти-ри Та

1. Музыкальнай салайааччы ырыаны толору ыллаан иһитиннэрэр, иитээччи илиитигэр бэйэ онгоруу чооруос чыычаах тутан олорон, ырыа ис хоһоонугар сөп түбэһиннэрэн хамсарар.
2. Хос ырыатын ритмын хатылааһын. Оҕолор ырыаны ыллыыллар, хос ырыатыгар ыллыы-ыллыы ырыа ритмической уруһуйун таһыналлар. Фланелеграфка хос ырыа графической ритмын ууран таһыныахха сөп.
3. Ырыаны ыллааһын, хос ырыатын погренушкаға, бубенна, маракасса тыаһатыы. Икки төгүл хатылааһын.
4. Ырыа хос ырыатын металлофонна икки илиинэн тыаһата үөрэтэргэ музыкальнай остуоруйа айан кэпсиэххэ син. Остуоруйа оҕо болжомтотун тардарын туһугар тарбах театрын туһанан араас персонажтары киллэриэххэ эмиэ сөп.

Олорбута эбитэ үһү биир кыысчаан. Кини олус үлэһит, үтүө санаалаах, куруутун дьонугар көмөлөһөр. Сибэккигэ уу кутар, ньирэйдэрин аһатар, иһитин сууйар. Онтон туохтааҕар да ордук металлофонна оонньоурун сөбүлүүр. Кыысчаан уна, ханас илиилэрэ тэбис-тэнгэ инструментна оонньоонор кэрэ доржоон тыаһаталлар, бэйэ-бэйэлэрин ситэрсэн биэрэллэр. Кыысчаан металлофонна оонньоур ырыаларын чыычаахтар, ойуур кыыллара, үөннэр-көйүүрдэр сөбүлээн истэллэр.

Оҕолоор, биһиги эмиэ икки илиибитинэн металлофонна тыаһата үөрэниэбин.

5. Оҕолор музыкальнай эйгэлэригэр металлофонна икки илиинэн тыаһата үөрэнэллэригэр эрчилли.
6. Ансаамбылынан тыаһатар үөрүйэхтэрин сайыннарыы. Ырыа ритмической уруһуйун хатылааһын. Металлофонна бииртэн биир бағалаах оҕону таһааран тыаһаттарыы.
7. Оҕолор ырыа тылын толору биллэхтэринэ, ансаамбыл тэрийэн металлофонна хас да оҕону тыаһаттарыахха сөп. Оҕолор үлэлэрин түмүгүтэн дуоһуйууну ылалларын ситиһиэххэ.
8. Чыычаахтарга харыстабыллаахтык сыһыаннаһар ырыа. Ханнык бағарар аралдытыыга толору нүөмэр быһытынан ыллыахха, инструментнарга оонньоохха сөп.

Оҗо-оҗо эрдэххэ

Норуот ырыата

Бадьаайах
Дьа5а

О - 5о о - 5о эр - дэх - хэ оон - ньоо - мох - тоон хаа - лыа - 5ын,

Бадьаайах
Дьа5а

э - дэр сэ - нэх эр - дэх - хэ э - тэн тыы - нан биэ - риз - 5ин

1. Оҗо-оҗо эрдэххэ
Оонньоомохтоон хаалыабын,
Эдэр сэнэх эрдэххэ
Этэн-тыынан биэриэбин.

2. Санаарҗаахтаан сылдырбыт
Сатаммата буолаарай,
Оонньоу-көрүлүү сылдырбыт
Ордукуура буолаарай?

1. Иитээччи оонньоу сылдыр оҗолор хартыыналарын көрдөрөр, ким тугунан ордук сөбүлээн оонньоурун ыйыталаһар. Иллээхтик, эйэлээхтик оонньоур буоларга ынҗырар.
2. Музыкальнай салайааччы инструментальнай доҗуһуоллаах ырыаны ыллаан иһитиннэрэр. Оҗолор четвэртной нуотаны ытыс таһынан ырыа ритмическэй уруһуйун тыаһаталлар.
3. Сахалыы охсон тыаһатар музыкальнай инструменнары (дьаҗа, сиксиир) туһанан ырыаны сахалыы тыыннаан биэрэр ордук табыгастаах.
4. Ырыаны инструменнарга тыаһатар кэмнэ оҗолор ырыаны ыллыылларын ситиһии.

ТИИҢЧЭЭН

Үөрэ-көгө

Ти - ти - та, ти - ти - та ыс та - на - лыы о - йо - бун,
ти - ти - та, ти - ти - та э - риз - хэ - ни тап - тыы - бун.

ти-ти Та

ти-ти Та

ти-ти-ти-ти

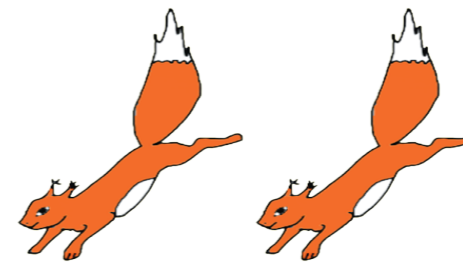
ти-ти Та

ТИ-ТИ

та

ТАБАЧААН

Сэргэхтик

Та - та та - ба - чаан туун - да - ра о - 50 - то,
Та - та та - ба - чаан туох - тан да тол - лу - бат.

Та - Та ти - ти Та ти - ти Та ти - ти Та

та

ТИ-ТИ

Уус

В.Татаринов тыллара

Т.Афанасьева матыыба

Сэргэхтик

Бу уол уус кур - дук лоп баач - чы тут - тар хап - тар,
тук - тук, тук - тук - тук ө - тү - йэ - нэн тон - су - йар.

1. Ырыа сэргэхтик ылланар. Матыыба судургу уонна өйдөнүмтүө. Уус оҕону үтүктэн, оҕолор өтүөнэн тонсуйар курдук икки илиилэрин сутуруктуу бобо тутан уга илиинэн хангас илиигэ тонсуйаллар. Ырыа ритмын тутуһан ыллыыллар, тэнгэ ырыаны саҕалыыллар уонна түмүктүүлэр.
2. Ырыаны толорорго иитээчи хартыына көрдөрөн, ырыаны ситэрэн, байытан биэрэр. Уһанарга сэрэхтээх буолары тутуһуу хайаатар да ирдэниллэрин, хас биирдии уһанар киһи тутуһуохтаабын туһунан өйдөтөр үлэ ытыллар.
3. Фланелеграфка төгүрүктэри уурталаан ырыа 5-8 тактарын ытыс таһынан ритмын охсуохха сөп.
4. Ырыаны музыкальнай доһуһуоллаах бары ыллыыллар:

Тук-тук, тук-тук-тук
Өтүөнэн тонсуйар

тылларга уолаттар өтүөнэн тонсуйар курдук көрдөрө-көрдөрө толоруохтарын син. Уолаттар уһанар хамсаныны көрдөрөр кэмнэригэр кыргыттар коробочканан, буковай палочкаларынан, клавианан тыаһатан ырыаны тупсаран биэрэллэр.

Суунабын

В.Егоров тыллара уонна матыбыа

Үөрэ - көтө
Маракас

mf

Суу - на-бын, суу - на бын ы - раас уу-нан суу - на - бын

1. Ырыаны ыллаан иһитиннэри. Ыраас, чэнчис буолар туһунан кэпсэтии. Иитээччи илиини хайдах суунар быраабылатын хартыынанан көрдөрөр, оҕолор барытын ылынан үтүктэн толороллор.
2. Ыллааһын ооньуу курдук барар. Биир сүһүөххэ икки нуотаны (шестнадцатый) кизэргэтэн ыллааһын уу чаккырыыр тыаһын санатар диэн өйдөбүлү ингэрдэххэ, холкутук табыллар.
3. Маракаһы туһунан ритмы чуолкайдык охсорго үөрэтии. Тактаайы маракаһы биирдэ эрэ тыаһатыллар. Оҕо ону ис пульсациятынан ылыныахтаах уонна туһаныахтаах. Музыкальнай салайааччы салайан биэриэхтээх.
4. Оҕолор доҕуһуоллаах ыллыыллар, салгыы атын инструменнары (бубены, маракаһы, барабаны) киллэрэн биэриэххэ сөп.
5. Оҕолор бэйэ-бэйэлэрин истэн тутулуга суох ооньуулларын көбүлээһин. Бииргэ саҕалыылларын уонна бүтэрэллэрин ситиһии.
6. Ырыа толору тылларын салгыы үөрэтиэххэ уонна ыллыы сылдыһааха. Оҕо күннээҕи олобун тутулуга суох кэмигэр туһаныаха. Үөрэ-көтө майгыннаах толоруохха.
7. Музыкальнай ооньуу «Ханнык инструмент тыаһырый?» Остуол үрдүгэр турар ширма (быыс) нөнгүө инструменнары ырыа ритмын тутуһан тыаһаты. Оҕолор ханнык инструмент тыаһырын таайаллар.

КЫРАЧААН КУОБАХЧААН

Чэпчэкистик

Кы - ра - чаан куо - бах - чаан ык - кый - га о - ло - рор,
кы - ра - чаан куо - бах - чаан ыс - та - на - лыы оон - ньуур.

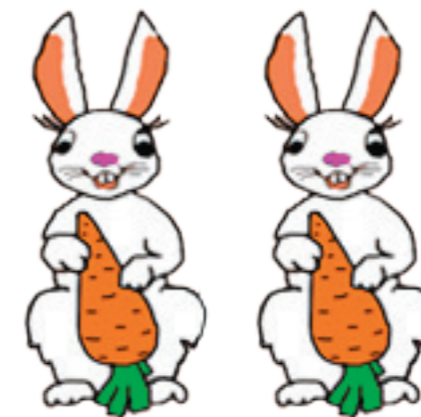
ти- ти Та ти - ти Та ти - ти ти - ти Та - Та

ТИ-ТИ

та

БАҢАЧААН

Чэпчэкистик

Бах - бах ба - ба - бын, ба - да - раа - ны тап - тыы бын
Бах - бах ба - ба - бын, о - лус ы - раах о - йо - бун

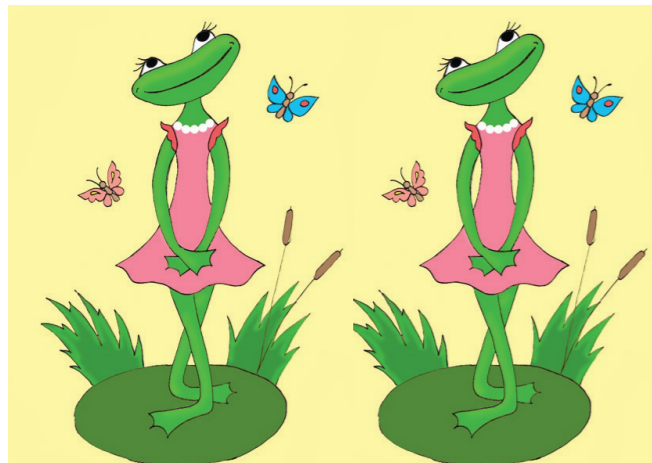
ТИ ТИ ТИ-ТИ ТИ ТИ-ТИ-ТИ-ТИ ТИ-ТИ ТИ

ТИ-ТИ

ТИ

Саас кэллэ

М.Пермякова тыллара уонна матыыба

Үөрүүлээхтик

Күн уо - та сы - лы - тар а - бы - тай, ха - рах - пын саа - та - тар уой, уой, уой.
Саас кэл - лэ, саас кэл - лэ хаар ки - хи о - но - руох,
са - лаас - ка - нан сы - ры - лыах, хаа - ры - нан там - на - Һаах.

1. Ырыаны ыллаан иһитиннэри. Музыкальной салайааччы ырыаны үөрэ-көтө, чаҕылхайдык, саас кэлбитин харахтарыгар көстөрүн курдук толоруохтаах.
2. Саас туһунан оҕолор хоһоон ааҕалларын истии. Ырыа уонна хоһоон тыллара сааскы дьыл кэмин биир тэнник ойуулаан тиэрдэллэр эбит диэн өйдөбүлү ингэри (синтез слова и музыки)
3. Фланелеграфка хос ырыа (5-6 такт) ритмической уруһуйун күн ойууну сыһыаран ытыс таһыны. Бөлөххө үстүү-түөртүү оҕону ытыс таһыннары.
4. Соҕотохтуу эбэтэр бөлөбүнэн ыллааһын, тылы чуолкайдык таһаары. Матыып аллараа түһэрин илиинэн көрдөрүү.
5. Оҕолор сөбүлүүр инструменнарын ылан тыһаталлар. Кыбыстар, саарбахтыыр оҕолору кытары биирдиилээн дьарыктаны.
6. Оҕолор ырыа тылын толору биллэхтэринэ музыкальной салайааччы эбии инструменнары туруоран кизгэтэн биэриэн сөп.

1. Күн уота сылытар, абытай.
Харахпын саататар, «уой-уой-уой»

Хос ырыата: Саас кэллэ, саас кэллэ.
Хаар киһи оноруох,
Салаасканан сырылыах,
Хаарынан тамнаһах.

2. Таммах-таммах таммалыыр, «чок-чок-чок».
Чыычаах кэлэн ыллаата, «чыып-чыып-чыып»

3. Тонсоҕойбут тонсуйар, «тук-тук-тук».
Кэлин манна диэбиттии, «тук-ту-тук»

II ТҮҢҮМЭХ.

РИТМЫ САЙЫННАРАР ЭЙГЭНИ ТЭРИЙИИ

2.1. РИТМ САЙДЫТА

Музыкальной дорбооннор дьүөрэлэһиилэрин ритм диэн ааттыбыт. Кинилэр туһаннаах дорбооннорго холбостохторуна ритмической фигуралар үөскүүллэр. Ритм иэйиитэ сайдыга уустуктук барар. Ол эрэри ритмы сайыннарыга тиһиктээх үлэ бардагына уонна мэлдьи ытыллар түгэнигэр айылба итэбэстэрин тэтимирдэр кыахтанабыт. Оҕо ритмическэй сайдыта сөптөөхтүк барарын туһугар кэрэ эйгэ араас көрүгүнэригэр: музыканы истии, музыкальной-ритмической хамсаныы, ыллааһын, музыкальной инструменнарга оонньооһун уо.д.а киллэриэххэ сөп. Ордук көдүүстээх кылгас эрчиллиилэр буолаллар.

1. Ритмы ытыс таһынан көрдөрүү
2. Эттик араас чаастарыгар ытыһынан даһайан тыаһатыы
3. Графической ойууну сирдэтэн ритмы биэри

Оҕо ийэтин иһигэр үөскүөбүттэн ийэтин, аһатын, дьэ иһинээби чугас дьонун куоластарын истэ сылдыар. Кинилэр үөрбүт, соһуйбут, дыктиргээбит, дыксиммит сагаларын билэ, араара үөрэнэр, истэр дьобура сайдан барар. Ийэтин сүрэгин тэбиитин истэр, ону кытары кырачаан сүрэгин тэбиитэ биир тэнник оморсон тэтимирэн иһэр. Ити бириэмэҕэ оҕо ритма күүскэ сайдыбытынан барар. Бу кэмгэ оҕо күүтэр ийэ холку, намыын, наһыл ырыалары, музыканы истэ сырыттагына оҕотун инники сайдытыгар сүдү көмөнү онгорор. Оҕобут күн сиригэр көрөн, улаатан истэбин аайы ритмын сайдытыгар айылба тыастарын билиһиннэрэ, иһитиннэрэ сылдыллыахтаах. Ардах түһэр тыаһын тонсуйтара, тыал иһиирэрин үтүгүннэрэ, хаар хаачыргырын саһарда, ону тэнгэ тулалыыр эйгэтин тыастарын хатылыы, үтүктэ сылдыара көдүүстээх. Аныгы кэмгэ кырачааннары араас музыкальной тыастаах оонньоурдарынан, музыкальной инструменнары солбуйар оонньоурдарынан сайыннарыахха сөп.

Кырачааммыт улаатан уһуяанна кэллэҕинэ дьэиэтээби билиитэ-көрүүтэ төһүү күүс буолан салгыы ритма сайдытыгар көмө буолар. Бу барыта оонньоу көмөтүнэн ытыллар.

2.2. ТЭТТИК ЫРЫАЛАР

Сыала: Ритмической фигуралар көмөлөрүнэн оҕо ритмын сайыннарыы.

Соруктара:

- Ырыалары доһуһуола суох толоруу
- Ырыалар ритмнарын бэриллит сүһүөх тылларынан ыллааһын, ытыс таһынан бэлиэтээһин.
- Ойуулары туһаныы
- Биирдиилээн, бөлөбүнэн толоруу

Афанасьева Туйаара Николаевна

Саха Республикатын Нам улуунун Ымьахтаах нэһилиэгин оҕону иитэр-сайыннараар киин «Чуораанчык» оҕо саадын үрдүк категориялаах музыкальной салайааччыта.

Саха Республикатын үөрэгин тиһигин туйгуна, «Оскуола иннинээби үөрэхтээһини сайыннарыга кылаатын иһин» бэлиэлээх, «Музыка барыбытыгар» республикатаағы бырайыак сэттис сылын «Бастыг музыкальной салайааччыта», СӨ Ил Дархана олохтообут «Бастыг педагогической үлэһит» Грант кыайылааҕа.

Иванова Васианна Васильевна

Саха Республикатын Нам улуунун Ымьахтаах нэһилиэгин оҕону иитэр-сайыннараар киин «Чуораанчык» оҕо саадын үрдүк категориялаах иитээччитэ. Ойуу-бичик кизэргэтиитигэр үлэлэстэ.

Уһуяанна туһаныллар сүрүн ритмической фигуралар

Колесова Матрена Петровна

Саха Республикатын «Нам улууһа» муниципальной тэрilliи Кыһыл-Сыыр нэһилиэгин «1 №-дээх «Мичи-йээнэ» оҕо үһуйаана» оскуола иннинээҕи бюджетнэй тэрillтэ үрдүк категориялаах музыкальнай салайааччыта, «Оскуола иннинээҕи үөрэхтээһини сайыннарыыга кылаатын иһин» бэлиэ хаһаайына.

Мария Владимировна Михайлова

Саха Өрөспүүбүлүкэтин Нам улууһун Ымыйахтаах нэһилиэгин оҕону иитэр-сайыннарар киин «Чуораанчык» оҕо саадын үрдүк категориялаах тьютора, Саха Өрөспүүбүлүкэтин үөрэҕин тиһигин туйгуна.

3.2. МУЗЫКА ЭЙГЭТИГЭР ДИДАКТИЧЕСКАЙ ООҢЬУУЛАР

Сыала:

Оҕо музыкальнай дьобурун дидактической оонньуу көмөтүнэн сайыннарыы

Соруктара:

- Оҕо музыкальнай дьобурун сайыннарыы;
- Оонньуу нөҥүө музыка дорҕооннорун быһаарыы;
- Ритмы, тембры, динамиканы сайыннарыы;
- Айар дьобурун сайыннарыы, музыкальнай инструменга оонньуур баҕатын үөскэтии;
- Оҕо дьарык түмүгэр ылыммыт үөрэҕин бэйэтэ тус олоҕор туһанарыгар салайыы;
- Оҕо дьарыкка көхтөөхтүк кыттарыгар көрдөрүүлээх пособиялары туттуу;
- Төрөппүккэ музыкальнай-дидактической оонньуу өйдөбүлүн быһаарыы.

2.3 БЭЛЭХ ЫРЫАЛАРЫМ

Сыала: мелодист Надежда Макарова ырыаларынан дорҕооннор дьүөрэлэһиилэригэр оҕо ритмын сайыннарыы.

Соруктара: Ырыаны болбойон истии, айымны майгынын, тэтимин араарыы, музыкальнай дорҕооннору хамсанан көрдөрүү.

Музыкальнай айымны тугу кэпсиирин өйдүүр, ылынар үөрүйэхтэрин бастакы олугун ууруу.

Дьюос

Мээ-чик

нан попевкалары, кылгас тэттик ырыалары ыллыыр көдьүүстээх. Бу соруудах оҕолорго уобарас көрүнгүнэн бэриллэн сөп: аһынаны эбэтэр үрүмэччини сибэккиттэн сибэккигэ араас үрдүккэ уруһуйдаммыт матыып дорҕоонугар сөп түбэһиннэрэн көһөрүү, кыыс оҕо, куобахчаан кириликэс устун үөһэ аллараа хаамыта, ыстангалыыра (матыып оҕолор соруудабы толоро олорор кэмнэригэр тыаһыыр). Манна моторикаҕа тирэх эмиэ туһалаах.

Музыкальной- истэр дьобуру сайыннарыы истэр болҕомто түмүллүүтүн эрэйэр буолан, матыыбы куолаһынан эбэтэр музыкальной инструментта таһаарыллар. Хамсаныылаах оонньуулары туттар көнгүллэммит. Үрдүк таһымна дорҕоонор сыһыаннарын кизбэ араас ньыма көмөтүнэн музыкальной- истэр дьобуру сайыннарар, көрөн, истэн уонна хамсанар өйдөбүллэри биир кэккэҕэ ситимниир.

Ритм иэйиитин (чувство ритма) **сайыннарыы** - музыканы көхтөөхтүк (хамсанан) өйдүүр дьобуру сайыннарар, музыка ритмин эмоция өтүгүнэн этигэнин билэр уонна ону чопчу үтүктэн таһаарар - матыып уруһуйун музыкальной инструмент көмөтүнэн тыаска таһаарыыга сыһыаннаах уонна хамсаныы көмөтүнэн музыка ис айылгытын уларыта тутуу ньымаларын ситимниир музыкальной- дидактической оонньуулары уонна босуобуйалары туһаныы.

Дорҕоон уһунун туһунан өйдөбүлү сайыннарар сыалтан бу дорҕоонору кытта биир кэмнэ матыып холбуур босуобуйалары уонна остуол оонньууларын туттуохха сөп. (Кылгас уонна уһун палочкалар эбэтэр кыра уонна улахан предметтэр кылгас уонна уһун аһаҕас дорҕоонорго сөп түбэһиэхтэрин сөп).

Ритм иэйиитэ ладовой иэйиини сэргэ музыкаҕа иэйиилээх сыанабылы үөскэтэр, хамсааһынга музыка ис айылгытын биэриигэ оонньуу бары көрүнгүнэрин (остуол, хамсанар-имсэнэр, хороводнай) барытын тутталлар. Хамсанар-имсэнэр оонньуулар ис хоһоонноох эбэтэр ис хоһооно да суох буолуохтарын сөп.

Ритм иэйиитин сайыннарарга улахан кыагынан айарга көхтөөх холонуу (творческой) көрүнгүнээх оонньуулар буолаллар. Манна оҕо музыкальной айымны устатын тухары биир чопчу уобараһы арыһар эбэтэр хас да биллэр хамсаныыны түмэн, тэнгэ тутан, музыка ис майгытын, ритмин уларыһан иһиитин кэрэһэлиир.

Онон, музыкальной- дидактической оонньуулар уонна босуобуйалар музыкальной иитии араас ньымаларын ситимнииллэр. Кинилэри туһаныы муусука салайааччытын уонна иитээччилэр сүрүн ситиһэр сорукутарынан буолуохтаах. Ханнык эмит дьобур ситэ сайдыбатах буоллаҕына, педагог чопчу бу дьобуру сайыннарарга туһуламмыт соруудахтары арааран туһанар кыахтаах. Уобарастарынан, оонньуур көрүнг, араас эрчиллиилэри туттуу, оҕолор үлэҕэ-хамнаска интэриэстэрин үөскэтэргэ, өссө ситиһиилээхтик олоххо киллэрэргэ көмөлөһөллөр.

Ол эрэн оҕолору кытта үлэ практикатыттан кэтээн көрдөххө, музыкальной- дидактической оонньуулары уонна босуобуйалары чопчу ханнык эмит музыкальной дьобуру сайыннарыыга, тупсарыыга буолбакка, саба быраҕан туһаныы үгүстүк көстөр. Тембр уонна динамической истии сайдарыгар туһуланар оонньуулары туһаныы мэлдьи сөптөөх буолбат, тоҕо диэтэххэ, оҕолор үксүн тембр, динамика диэни анал эрчиллиитэ да суох быһаараллар.

Оттон музыкальной үрдүк истии сайдыыта (музыкальной-истии өйдөбүллэрэ) оҕолору кытта тиһиктээх үлэни ирдиир: аан бастаан матыып хамсааһынын хайысхатын араарыһтан уонна кини тыаһыар диэри (куолаһынан уонна музыкальной инструменттарынан).

Оҕо сүрүн музыкальной дьобурун ладовой иэйиини, музыкальной- истии өйдөбүлүн уонна ритм иэйиитин сайыннарыы муусука салайааччытын көрүүтүн- истиигин хонуутугар мэлдьи баар буолуохтаах, араас ньыманан уонна көрүнгүнэн ситиһилиэхтээх, ол иһигэр музыкальной- дидактической оонньуулар уонна босуобуйалар көмөлөрүнэн.

Э.П. Костина музыкальнай-сенсорнай дьобуру сайыннарага музыкальнай- дидактической остуол ооннууларын онгорбута.

Ардыгар ооннуулар уонна босуобуйалар, кинилэр көмөлөрүнэн баһыланар музыкальнай үлэ көрүгнэригэр олобуран арахсаллар. Л.Н.Комиссарова музыканы ылыныыга туһалаах музыкальнай-дидактической босуобуйалары үс сүрүн бөлөххө араарар: музыка ис майгытын быһаарар (характерын), ойуулуур-дьүһүннүүр элементнэрин (элементов изобразительности) уонна музыка этэр ньымаларын (средства музыкальной выразительности) быһаарар.

Толоруу араас көрүгнэрин баһылыырга музыкальнай- дидактической ооннуулары, босуобуйалары талыахха сөп (ырыаҕа, музыкальнай-ритмическэй хамсаныыларга, музыкальнай инструментнарга ооннууруга).

Музыкальнай иитии биир сүрүн соругунан музыкальнай дьобуру сайыннарыы буоларын быһыытынан, музыкальнай ооннуулары уонна босуобуйалары чуолаан бу хайысханан наардыахха сөп - кинилэр хас биирдии үс сүрүн музыкальнай дьобуру сайыннара кыахтарынан: ладовой иэиини (ладовое чувство, музыкально-слуховой уонна ритм иэиитэ (чувство ритма)). Маныаха музыкальнай-сенсорнай дьобуру сайыннарыыга болҕомтону бастатан туран, оҕо үрдүк уонна нуоталар длительностарын араара үөрэниитигэр ууруллуохтаах. Бу сыһыанна оҕо музыка дорҕоонун киэбин өйдүү сатааһына улахан оруоллаах.

Ладовой иэиини (ладовое чувство) **сайыннарага** туттуллар ооннуулар уонна босуобуйалар билэр матыыптарын, музыка ис майгытын билиигэ, айымныы туспа чааһыгар санаалары уларытыыга, көрүгүн араарыыга, мелодия дорҕоонун сөпкө сыаналааһынна көмөлөһөллөр. Манна ооннуулар уонна босуобуйалар бары көрүгнэрэ (остуол ооннуулар, хамсаныылаах, хороводнай) туттуллуохтарын сөп. Музыкальнай айымныыны үгүстүк лото курдук остуол ооннуулар туһаныллар, онно оҕолор музыканы истэн, кыра карточканан улахан туһааннаах уруһуйу сабыахтаахтар. Бу ооннуулар музыка ис айылгытын, айымныы чаастарын, жанрын билгэлээһинин сабаҕалыыллар.

Ладовой чувствонь сайыннарага оҕолорго хамсаныылаах-имсэниилээх ооннуулары биэриэххэ сөп (ис хоһоонноох уонна ис хоһооно суох). Манна оҕолор хамсаныылар дьоруойдар хамсаныыларын, музыка ис айылгытын, көрүгнэрэ, чаастара уларытыытын, айымныы чаастарын кытта дьүөрэлиэхтээхтэр.

Хоровой ооннуулар эмиэ бу дьобуру сайыннара ньыма буолуохтарын сөп. Оҕолор бэйэ-бэйэлэрин хайдах ылыыларын истэллэр, матыыпы куолаһынан төһө сөпкө таһаараларын кэрэхсииллэр.

Ооннуу түгэннэрин тустарынан эмиэ умнар сатамат: кинилэр оҕолорго интэриэһи үөскэтэллэр, өйүллэр, музыкаҕа эмоциональнай сыанабылы биэрэргэ көмөлөһөллөр.

Онон, бу дьобур сайдыыта араас ньымалары (көрөн, истэн, тыл уонна практической дьайыылар ньымаларын) дьүөрэлиир.

Музыкальнай-истэр дьобуру (музыкально-слуховое представление) **сайыннара** ооннуулар уонна босуобуйалар араас көрүгнээх дорҕоон уратытын уонна тыаһын кытта ситимнээхтэр. Музыканы истиини үөскэтиигэ, матыыбы ылыныыга улахан оруолу моторика, өйдүүр, көрөн ылынар өйдөбүллэр тирэх буолалларын быһыытынан, бу дьобуру сайыннарага музыкальнай- дидактической ооннуулар уонна босуобуйалар туһаныллар, чуолаан дорҕоон хамсааһынын хайысхатын араарар эбэтэр матыыбы куолаас эбэтэр музыкальнай инструмент көмөтүнэн түбэһиннэриэххэ сөп. Онуоха бары ньымалар (көрдөрүллэр, тылынан, практической) бэйэ- бэйэлэрин кытта ситимнэһэн туттуллуохтарын сөп.

Дорҕоон үрдүгүн туһунан бастакы өйдөбүл үөскээн тахсытыгар көрдөрөн быһаарар хартыыналар, уруһуйдар, туттар наглядностары сөптөөхтүк туһанары таһынан музыкальнай лесенкалары, нотнай станна төгүрүктэри ууран, араас тыастаах чуораанчыктары туһа-

ИН-НЬЭ-ЛЭЭХ

Тэл-лэй-дэр

III ТҮҢҮМЭХ. МУЗЫКАЛЬНАЙ –ДИДАКТИЧЕСКАЙ ООННЬУУЛАРЫ ТУҢАНЫ

3.1. МУЗЫКАЛЬНАЙ –ДИДАКТИЧЕСКАЙ (ҮӨРЭТЭР) ООННЬУУЛАР УОННА БОСУОБУЙАЛАР

Музыкальнай иити нымаларын уонна принциптэрин ситимэ музыкальнай-дидактической оонньуулары уонна босуобуйалары туһаныга көстөр. Манна туттуллар нымалары дьүөрэлээһин араас буолуон сөп: истэн, көрөн уонна тыл нымата, истэн көрүү (слуховая наглядность) нымата уонна практической нымата (педагог уонна оҕо дьайыылара).

Музыкальнай- дидактической оонньуулары уонна босуобуйалары туһаны сыала-соруга - музыкальнай дьөбүрү сайыннарыы, музыкальнай өйү-санааны дирингэтии.

Музыкальнай-үөрэтэр оонньуулар босуобуйалартан тустаах быраабылаларынан, оонньуур дьайыылларынан уонна ис хоһооннорунан уратылаһаллар. Музыкальнай-үөрэтэр оонньуулары оҕолорго туһаны үөрэтии дьайымалыгар эрэ буолбакка, күннээҕи тутулуктарыгар туһаныахха эмиэ сөп. Музыкальнай-дидактической босуобуйалар сүрүннээн үөрэх дьайымалыгар (үрдүк уонна уһун дорҕооннор (длительность) сыһыаннарын чуолкайдык көрүүгэ, араас динамика, тембр, регистр, онтон да атын хомоҕой нымалары эрчийиигэ) туттуллаллар.

Музыкальнай-дидактической босуобуйалар, быраабыла быһыытынан, көрөөччү көрүүтүн (көһө сылдыар карточкалар, хартыыналар ымпыктарын- чымпыктарын уо.д.а) киллэрэллэр. Музыкальнай- дидактической оонньуулар ону туһаныа суохтарын сөп. Музыкальнай айымныыны истээт, оҕолор мелодия араас хамсааһыннарын, акценнарын, регистрын, тэтимин, тембрын уонна салгыы дьоруойдар уобарастарын музыкальнай айымныы майгыныгар сөп түбэхэр хамсааһыннары толоруохтаахтар. Музыкальнай дорҕооннор уратыларын араарыы (үрдүгэ, уһуна, динамика, тембр) музыкальнай сенсорнай дьөбүрү сайыннараарга олоҕураар (Н.А. Ветлугина). Сорох дорҕооннор дьүөрэлэһиилэрин (тембр, динамика) оҕолор дөбөннүк араараллар, атыттары (үрдүк тыастары, ритмическэй сыһыаннары) - арааралларын уустугурдаллар.

Музыкальнай-сенсорнай дьөбүрү сайыннарыы (музыкальнай дорҕооннор тустарынан бастакы өйдөбүлү) оҕо истэр болҕомтотун көбүлээһингэ уонна музыка бастакы олуктарын ыларыгар ууруллар. Бэлиэтэммитин курдук, оҕолор тембр уонна динамика туһунан өйдөбүллэри ордук дөбөннүк өйдүүллэр, ол эрэн ритмы уонна үрдүк дорҕооннору (звуковысотные) ыарырааталлар. Сүрүн музыкальнай сенсорнай дьөбүр хомоҕой ис хоһоонго, чуолаан ритмическэй хамсаныларга олоҕураар буолан, бастатан туран, үрдүк дорҕоонноох уонна ритмическэй сыһыаннаһылардаах матыыптары туһаныахха наада.

Көрөн ылынган туһаны (наглядное) киэнг өйдөбүллэри биэрэр буолан, (үрдүкү-аллараа, уһун-кылгас) оҕолорго музыкальнай дорҕооннор уратыларын туһунан өйдөбүлү үөскэтэргэ көмөлөһөр. Оонньуулары уонна босуобуйалары наардааһын арааһа баар. Холобур, Н.А. Ветлугина музыкальнай-сенсорнай дьөбүрү сайыннараар оонньуулары үс бөлөххө араарар: остуол оонньуута, хамсаныылаах оонньуу, хороводнай оонньуу. Бу классификация олохтонуутугар оҕолор оонньуур дьайыылларын уратытыттан ылыллыбыта.

Э-йэ-лээх-тик сыл-дья-быт

Ха-һан да ох-сус-пап-пыт

«Ойуулаах кинигэ» (Кыра саастаах бэолорго)

Сорудах:

Обо ытыстарынан тобугар охсон, таһынан, палочканын, погремушканын туһанын дорбоондор дьүөрэлэһиһилэрин көрдөрөр, ырыа тылын сүһүөхтээн сангарар.

Куо-бах

«Детсадпыт эриэkkэс»

(Бэлэмнэни бөлөххө)

Сорудах:
Оҕо ытыстарынан тобугар охсон, таһынан, палочканын, погремушканын туһанан дорҕооннор дьүөрэлэһиилэрин көрдөрөр, ырыа тылын сүһүөхтээн сангарар.

Illustration of children playing in a garden with a lamp, books, and toys.

Дет-сад-ка о-ҕо-лор

Illustration of musical notes.

Illustration of children playing in a garden with a lamp, books, and toys.

Бө-түүк-чээн

О-ҮО

Та-раах-та-ра

И-Йэ-тэ

«МӨНҮҮРЭЛЭЭХ БӨТҮҮКЧЭЭН»

(Кыра саастаах оџолорго)

Сорудах:

Оџо ытыстарынан тобугар охсон, таһынан, палочканын, погременушканын туһанын дорџооннор дьүөрэлэһиилэрин көрдөрөр, ырыа тылын сүһүөхтээн сангарар.

**«Көрдөөх тэтимнэр»
(5-6-7 саастаах оџолорго оонньуу)**

Оонньуу сыала: оџолор музыкальнай дорџоону истэр дьџџурдарын, тэтимн сайыннары.

Оџолор эрдэ үөрэппит, билэр ырыаларынан оонньуу

Репертуар: В. Егоров «Топ-топ хаамбыт», «Уулуссаџа», «Куобахчаан» ырыалара.

1. Бастакы дьарыкка оонньуу хаамыџа: (үөрэтии сүрүн ньымата)

Оџолор музыкальнай салайааччыны эбэтэр иитээччини кытары билэр ырыаларын ыллыллар. Хос ырыатыгар ытыстарын таһынан ритмическэй уруһуйун тыаһаталлар.

2. Дьарык. Салгыы чингэтии.

Туһаныллар матырыйаал: Ырыалар ис хоһоонноругар сөп түбэхэр хартыналар.

Оонньуу хаамыџа: (үөрэтии сүрүн ньымата)

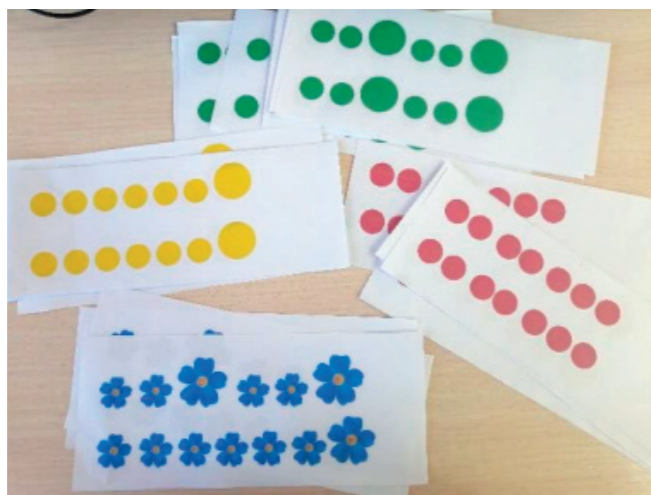
Музыкальнай салайааччы ырыалары биирдии-биирдии хос ырыаларын ритмическэй уруһуйун ытыһынан таһынан иһитиннэрэр. Таайбыт оџо ырыаџа сөп түбэхэр хартынын көрдөрөр.

3. Дьарык. Салгыы чингэтии.

Туһаныллар матырыйаал: хас биирдии оџо ырыалар ритмическэй уруһуйдарын схемата, ырыа ис хоһоонунан хартыналар, бубен.

Оонньуу хаамыџа: (үөрэтии сүрүн ньымата)

Оџолор ырыа ритмическэй уруһуйун истэн сөптөөх схеманы булан өгнөөх хартынаџа сыһыары уураллар, бубенга ритмическэй уруһуйу охсоллор.

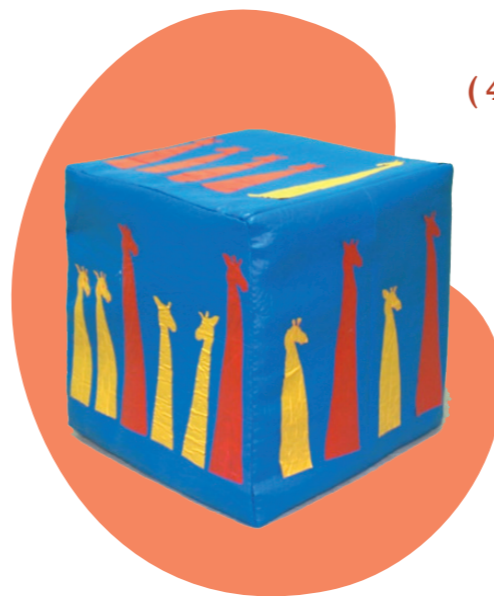
**«Бэһиэлэй кубик»
(4-6 саастаах оџолорго аналлаах)**

Иитэр-үөрэтэр соруга: истэр дьџџуру, ритмы сайыннары.

Туттуллар матырыйааллар: поролонтан онџуллубут ритмическэй кубик. Оонньуу барыла: Иитээччи уонна оџолор төгүрүччү тураллар. Бэһиэлэй ырыанан кубигы төгүрүччү бэйэ-бэйэлэригэр ытталлар.

Бэһиэлэй кубигы эн
Дџџотторгор ыталаа,
Кубик тугу көрдөрөр
Ону сөпкө хатылаа.

Ырыа бүтүүтүгэр кубик кимиэхэ хаалбыт, ол оџо үөһэ быраџар. Ханлык ритмическэй ойуу көстөрүн оџолор таһынан эбэтэр табыян, тобуктарыгар охсон көрдөрүөхтээхтэр.

**«Дьизэ - дьизэчээн»
(3-5 саастаах оџолорго аналлаах)**

Иитэр-үөрэтэр соруга:

- Музыканы арааран истэллэрин ситиһии;
- Толкуйдуур, айар дьџџуру сайыннары;
- Ритмическэй ойууну онгороллорун үөрэтии, сайыннары.

Туттуллар матырыйааллар: фанераттан онџуллубут 5 түннүктээх дьизэ, улахан кыра фишкалар, бөрө, саһыл, эһэ, куобах, кутуйах ойуулар.

Оонньуу барыџа:

Иитээччи ыллыыр:

Хонууга турар
Тупсаџай дьизэ-дьизэчээн
Аччыгыйкаан да,
Улахан буолбатах

Оџолор музыканы истэллэр ханлык персонаж музыката буоларын таайаллар. Сөпкө таайбыт оџо тахсан дьизэ түннүгэр ол кылы олордор. Дьизэ түннүгүн үрдүгэр улахан, кыра фишкалар тураллар, оџолор ол ритмы таһыналлар. Ханлык ритм ханлык персонаџка сөп түбэхэрин сөпкө таайбыт оџо тахсан түннүкэ олордор. Оџолор хас биирдии персонаџка ритм айан түннүк үрдүгэр фишкалары уураллар.

**«Ырыаһыт чыычаахтар»
(3-7 саастаах оҕолорго аналлаах)**

Сыала: үрдүк-намыһах дорҕооннору арааран истэллэрин ситиһии, музыкальнай инструментга оонньоур үөрүйэхтэрин чингэтии.

Туттуллар тэрилэ: тимир лиистэн онгоһуллубут кыраас-каламмыт үрдүктээх мас, магниттаах чыычаахтар.

Оонньоу хаамыыта (кыра бөлөх):

Иитээччи ырыаны араас интонацияҕа ыллаан иһитиннэрэр:

Чыычаах кэлэн олордо
Ырыатын ыллаата.
Чыып-чыып, чып, чып, чып.
Ырыатын ыллаата.

Оҕолор иитээччи куолаһын арыый сонотон, намыһахтык ыллаатабына ийэ чыычаабы аллараа нотнай стан бастакы линиятыгар олордоллор.

Онтон синньигэстик уонна үрдүктүк ыллаатабына оҕо чыычаабы үөһээ линияҕа олордоллор.

Оонньоу хаамыыта (улахан бөлөх):

Оҕолор нотнай станга 3 аллараа линейкаҕа чыычаахтарын олордоллор уонна чыычаахтарын эргитэллэр. Чыычаахтара ханнык нота буолбутун этэллэр. Биир оҕо тахсан нотнай станга чыычаабы олордор, биир оҕо металлофонга оонньоур.

«Дьэрэкээн хонуу (4-7 саастаах оҕолорго аналлаах)

Соруктара:

-ойуу көмөтүнэн музыкальнай грамотаны үөрэтии;

-оҕо истэр, музыка айар дьобурун сайыннарыы;

-музыкальнай дорҕоон үрдүгүн, намыһаҕын араарыы,

Туттуллар тэрилэ: ДВП онгоһуллубут липучкалаах дуоска, уруһуйдаах фишкалар, металлофон.

Оонньоу хаамыыта (орто бөлөх):

Сэттэ нота (уруһуйдаах фишкалар – балык, кутуйах, куобах, ат, чыычаах, былыт, күн) хартыыналарын хаһыс туралларын билиһиннэри. Харахтарын симтэрэн баран биир фишканы ылабыт, ол кэннэ оҕо туох уруһуйдаах фишка суоһун, хаһыс турбутун этиэхтээх.

Оонньоу хаамыыта (улахан бөлөх):

Оҕолор композитор буолан музыка айа оонньоуллар. Дуоскаҕа сэттэ нота тус туһунан ойуулаах фишка быһыытынан бэлиэтэммиттэр.

1 нота «до»ууга сылдыар балык,

2 нота «ре» сир анныгар сылдыар кутуйах,

3 нота «ми» сиргэ сылдыар куобах,

4 нота «фа» кулунчук,

5 нота «соль» салгынгна көтөр чыычаах,

6 нота «ля» халлаанга былыт,

7 нота «си» күн.

Тонсоҕойбут тонсуйар

В.Егоров тыллара уонна матыыба

Холкутук

О - йуур тыа - быт луох - туу - ра сы - тыы ту - мус тон - со - ҕой.
Тө - бө - тү - гэр кы - һыл - лаах, кы - на - ты - гар э - ризн - нээх.
Тук - тук тук - тук, тук - тук - тук, тук - тук тук - тук, тук - тук - тук.
Тон - со - ҕой - бут тон - су - йар тук - тук - тук - тук, тук - тук - тук.

1. Ойуур тыабыт луохтуура
Сытыы тумус тонсоҕой
Төбөтүгэр кыһыллаах,
Кынаатыгар эриэннээх

Хос ырыата:

Тук-тук-тук-тук, тук-тук-тук
Тук-тук-тук-тук, тук-тук-тук
Тонсоҕойбут тонсуйар
Тук-тук-тук-тук, тук-тук-тук.

2. Сылайытты сапсынан
Маска түһэн олордо,
Тула көтө хатаастан
Көрдүүр үөнү күннэтэ

Хос ырыата.

3. Уйа туттан онгостон
Маһы дьөлөр диринник,
Күүстээх үлэ түбүгүн
Кини билэр үгүс

**«Тонсоҕой»
(улахан бөлөх оҕолоругар оонньуу)**

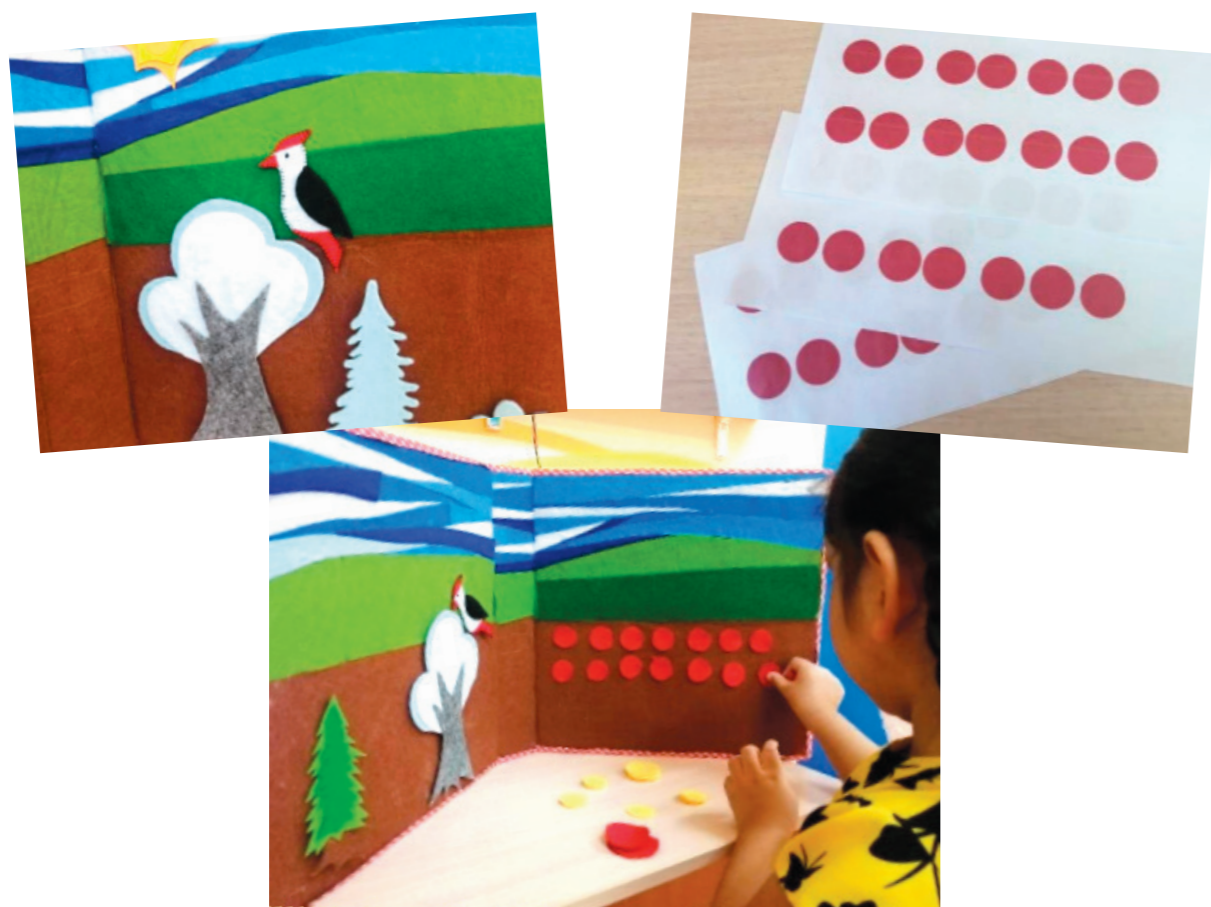
Сыала: тэтими ылыныны, болҕомтону сайыннары, тэтими тонсуйуу.

Оонньуу хаамыыта:

Бастакы көрүн: В. Егоров «Тонсоҕой» ырыатын истэллэр, тонсоҕой ойуутун көрдөрүү, хос ырыатыгар музыкальнай инструменынан (клаве, тонсуур) иитээччини кытары тонсуйаллар, ритмическэй уруһуйун фланелеграфка анал бэлиэлэринэн көрдөрөллөр.

Тук-тук, тук-тук, тук-тук-тук
Тук-тук, тук-тук, тук-тук-тук
Тонсоҕойбут тонсуйар
Тук-тук, тук-тук, тук-тук-тук

Иккис көрүн: «Улаханник-чуумпутук» дорҕоон тыаһынан кыратык, улаханник тонсуйаллар.

Дуоска хангас өттүгэр нота хаһыс турарын бэлиэтиир сыппара турар.

Бастаан чэпчэкиттэн саҕаланар, ол курдук үс ноталаах мелодия айаллар уонна металлофонна тыаһаталлар. Биир оҕо доскаҕа тахсан сөбүлээбит үс фишкатын ылан туруортуур (холобур, ат – 4, күн – 7, балык – 1. Ол кэннэ сыппаратынан көрөн металлофонна, синтезаторга оонньуур).

**«Ханнык инструмент тыаһырый?»
(3-4 саастаах оҕолорго аналлаах)**

Сыала: Оонньуу нөҕүө музыкальнай инструменнары билиһиннэри, тыастарын иСыала: оонньуу нөҕүө музыкальнай инструменнары билиһиннэри, тыастарын истэн быһааралларын ситиһии, илии-тарбах былчынгарын, толкуйдуур дьобурдарын сайыннары.

Туттуллар тэрилэ: фанераттан оҕоһуллубут араас дьүһүннээх суурэр фишкалаах дуоска, уруһуйдаах музыкальнай инструменнар.

Оонньуу барыыта:

Иитээччи биир оҕону дуоскаҕа ыңгырар, бэйэтэ ширма кэннигэр (ТСО булуон сөп) музыкальнай инструмены тыаһатар. Оҕо ханнык инструмент тыаһаабытын дуоскаҕа уруһуйдаммыт инструменга этиллибит фишканы сүүрдэн илдьэн туруорар. Атын оҕолор сөпкө сыһаа иппитин быһаараллар, оонньуу салгыы барар.

**Музыкальнай инструменнары хомуй»
(4-5 саастаах оҕолорго аналлаах)**

Иитэр-үөрэтэр соруга: саха норуотун, симфонической оркестр инструменнарын билиһиннэри. Көрөр, толкуйдуур дьобурдарын сайыннары.

Туттуллар матырыйааллар: күпсүүр, хомус, скрипка, барабан ойуулар уонна ол музыкальнай инструменнар кырыллыбыт ойуулар.

Оонньуу барыыта:

Хас биирдии оҕоҕо инструмент хартыыната бэриллэр. Оонньооччу ону көрөн инструмены танар. Ол кэннэ хартыынаны көрбөккө оноруон сөп.

2-4 оҕо оонньуур. Иитээччи хартыыналары оҕолорго түнэтэр, сигнал биэрдэҕинэ тэнгэ хомуйаллар. Ким түргэнник хомуйбут ол кыайар.

Оонньууну иллэн кэмгэ оонньоуохха сөп.

**«Музыканы таай»
(4-7 саастаах оџолорго аналлаах)**

Сыала: барбыт ырыаларын, истибит музыкаларын чинэтии.

Туттуллар тэрилэ: фанераттан оноһуллубут төгүрүк быһыылаах ыйынныктаах магнитнай дуоска, хартыыналар.

Оонһуу хаамыыта:

Иитээччи барбыт ырыаларын эбэтэр музыканы иһитиннэрэр. Оџо истэн сөптөөх хартыынаџа ыйынныгы туруорар (холобур: П.И.Чайковскай айымныларыгар олоџуран)

**«Үөрбүт уонна хомойбут»
(4-7 саастаах оџолорго аналлаах)**

Иитэр-үөрэтэр соруга: мажор уонна минор уратыларын истэн араара үөрэнэллэрин ситиһии. Музыка майгытын быһаарыы.

Туттуллар матырыйааллар: үөрбүт уонна хомойбут куукулалар, магнитнай дуоска, хартыыналар.

Оонһуу барыыта:

Үөрбүт, хомойбут куукулалары билиһиннэрии.

Магнитнай дуоска уна өттүггэр үөрбүт, хангас өттүггэр хомойбут куукулалар тураллар. Хас биирдии оџоџо хартыына түнэтиллэр (араас дьүһүннээх сибэккилэр, күн, харанга, сырдык былыттар, үөрбүт, хомойбут сирэйдээх оџолор). Музыкальнай салайааччы араас майгылаах музыкалары иһитиннэрэр. Сөптөөх хартыыналары тула аттыгар магнитнай дуоскаџа илдьэн сыһыараллар.

Бөтүүк

Валерий Егоров тыллара уонна матыыба

Бэһиэлэйдик

Тиэр-гэн ус - тун хан- та - йан бө -түүк хаа - мар чик - кэн - нээн,
та - раах - та - ра кы - та - рар, ку - ту - ру - га хо - ро - йор.
Ку - ка - ре - ку ко - ко - ко, ку - ка - ре - ку ко - ко - ко,
ку - ка - ре - ку ко - ко - ко, ку - ка - ре - ку ко - ко - ко

1. Тиэргэн устун хантайан,
Бөтүүк хаамар чиккэннээн,
Тараахтара кытарар
Кутуруга хоройор

Ку-ка-ре-ку, ко-ко-ко
Ку-ка-ре-ку, ко-ко-ко

2. Үөһэ элиэ элиэтиир,
Бэлэмнэнэр түһэргэ.
Бөтүүк ону билбэккэ
Барыларын ыңгыртыыр.

Ку-ка-ре-ку, ко-ко-ко
Ку-ка-ре-ку, ко-ко-ко

3. Эмискэччи сурулаан,
Элиэ түһэр түргэнник.
Бөтүүк тугун, ханныгын
Билэн наһаа уолуйар

Ку-ка-ре-ку, ко-ко-ко
Ку-ка-ре-ку, ко-ко-ко

Куобахчаан

Ввлерий Егоров тыллара уонна матыбыа

Ыксаабакка

Ы - чык о - йуур быы - ны - гар, ыар - ҕа та - лах и - хи - гэр
 кы - ра, кы - ра куо - бах - чаан күү - лэй - дии - рин сө - бү - лүүр
 Куо - бах - чаан, куо - бах - чаан ку - ту - ру - га тө - гү - рүк
 куо - бах - чаан, куо - бах - чаан кул - гаах - та - ра чо - ро - ҕор

1. Ычык ойуур быыһыгар
 Ыарҕа талах иһигэр
 Кыра, кыра куобахчаан
 Күүлэйдиирин сөбүлүүр

Хос ырыата:
 Куобахчаан, куобахчаан
 Кутуруга төгүүрүк
 Куобахчаан, куобахчаан
 Кулгаахтара чороҕор

3. Тымныы кыһын буолуута
 Маҕан сонун кэтиэҕэ
 Сибэккилээх сайынна
 Борон буолан соһуто

Хос ырыата:
 Куобахчаан, куобахчаан
 Кутуруга төгүүрүк
 Куобахчаан, куобахчаан
 Кулгаахтара чороҕор

2. Манган хаары ойуулаан
 Ойуоккалы оонньообут
 Талах маһы кэбийэн
 Тото-хана аһабыт

Хос ырыата:
 Куобахчаан, куобахчаан
 Кутуруга төгүүрүк
 Куобахчаан, куобахчаан
 Кулгаахтара чороҕор

«Музыкальной инструментарны наардаа» (5-6 саастаах оҕолорго аналлаах)

Иитэр-үөрэтэр сорууга: Симфонической, народной оркестр диэн өйдөбүлү билиһиннэри. Струннай, клавишнай, ударнай, духовой музыкальной инструментарны наардыырга үөрэтии, истэр, көрөр дьобуру сайыннарыы.

Туттуллар материаллар:

Инструмент ойуулаах фишкалар
 Оонньоу барыыта:

Симфонической эбэтэр народной оркестр музыкаларын иһитиннэри. Истэн ханнык инструментар тыаһаабыттарын фишкаларынан көрдөрөллөр. 4 оҕо сорууда бэриллэр. 1-кы оҕо – клавишнай, 2-с оҕо – духовой, 3-с оҕо – струннай, 4-с оҕо – ударнай инструментарны наардыллар

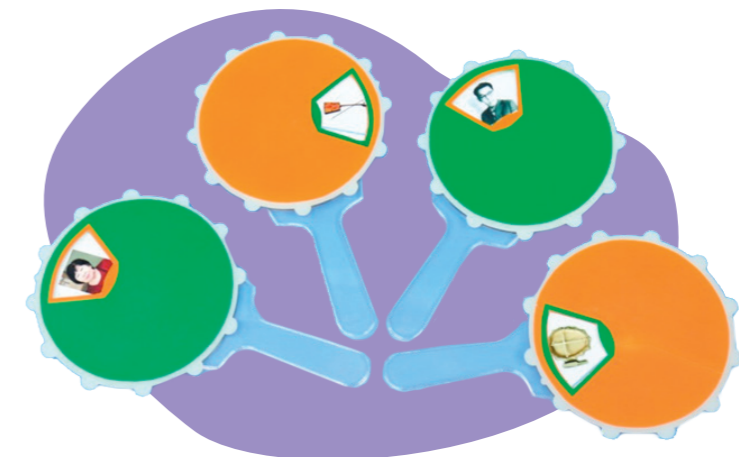

«Музыкальной карусель» (4-6 саастаах оҕолорго аналлаах)

Иитэр-үөрэтэр сорууга: Иитэр-үөрэтэр сорууга: Саха сириг мелодистарын ырыаларын, музыкаларын билиһиннэри, сахалыы муз.инструментар тыастарын арааран истэллэрин ситиһии

Туттуллар матырыйааллар: хас биирдии оҕо эргийэр түннүктээх барабан.

Оонньоу барыыта: иитээччи ырыа эбэтэр музыка кэрчигин баянна оонньоон иһитиннэрэр. Оҕолор ырыаны эбэтэр музыканы таайан барабан түннүгэр мелодист портретын сөпкө туруораллар.

Иванова Ирина Егоровна

Саха Республикатын «Нам улууһа» муниципальной тэрилли Нам сэлиэнньэтин 1№-дээх «Солнышко» оскуолаҕа кириэн иннинээҕи саастаах оҕолору иитэр-үөрэтэр муниципальной бюджетнай тэрилтэтин үрдүк категориялаах музыкальнай салайааччыта, Саха Республикатын үөрэҕин тиһигин туйгуна, «Нам улууһун культуратын сайдытыгар кылаатын иһин» бэлиэ хаһаайына.

3.3. ВАЛЕРИЙ ЕГОРОВ ЫРЫАЛАРЫНАН РЕЖИМ ТҮГЭННЭРИГЭР САЙЫННАРАР ООНЬУУЛАР.

«Хаамабыт, сүүрэбит, ыстанабит» (Кыра уонна орто бөлөх оҕолоругар)

Сыала: музыка уларыйытынан сөпкө хамсанар дьобурдарын сайыннарыы, хаамы, сүүрүү, ыстаныы.

Ооньуу хаамыта: В. Егоров «Барабаанньыт», «Сүүрүн», «Мэник мээчик» ырыаларын болҕойон истэн, онно сөптөөх хамсанылары онгороллорун санатыы. Тэтимнээхтик маршынан хаамы, атах төбөтүгэр чэпчэкитик сүүрүү, мээчик курдук тэйиэккэлээн ыстаныы. Хас да төгүл хатыланар.

Һат!

Валерий Егоров тыллара уонна матыбыа

Сэргэхтик

А - тым сүү - рэр бө - тө - рөн - нүүр, ыс - та на - лыр,
ө - рө о - йор, һат - һат, һат - һат - һат.

1. Атым сүүрэр, бөтөрөннүүр
Ыстангалыыр, өрө ойор	һат, һат, һат, һат, һат!
2. Түргэн атах битигириир
Тула өттүм элэс, элэс	һат, һат, һат, һат, һат!
3. Ыраах, ыраах суолу тутуом
Сири-уоту билиэм-көрүөм	һат, һат, һат, һат, һат!

Татоша

Петр Одорусов тыллара

Валерий Егоров матыбыа

Түү - түү быы-һы-нан кы - кы - кы-ла-йар, төп - төп тө-гү-рүк ха - ха
ха рах-таах Та - то - ша! Та - то - ша! Түөрт а-тах-таах Та - то - ша!

1. Түү-түү быыһынан
Кы-кы кылайар
Төп-төп төгүрүк
Ха-ха харахтаах
Татоша, Татоша!
Түөрт атахтаах Татоша! | 2. Күн, күн уотугар
Кы-кы кылбайар
Көп-көп үчүгэй
Түү-түү түүлэрдээх
Татоша, Татоша!
Түөрт атахтаах Татоша! |
|---|--|

«Толкуйдаа, таай» (4-5 саастаах оџолорго)

Сыала: музыкальнай сенсорнай дьџџурдарын, ыллыыр сатабылларын сайыннарыы.
Оонньууга туттуллар матырыяал: оонньооччулар ахсааннарынан бџтүүк, чоп-пуускалар, ыт, ат, куобах ойуулаах карточкалар

Оонньуу хаамыыта:

Бастакы кџрүгэ:

В. Егоров «Бџтүүк», «Татоша», «Һат», «Куобах» ырыаларын тыаҺатабыт. Оџолор ырыалары истэн, ис хоҺоонугар сџп түбџҺэр карточканы талан ѳрѳ ууналлар. Атыттар ритмын таҺынан кџрдѳрѳллѳр.

Иккис кџрүгэ:

Билѳр ырыаларын истэннѳр, туох туҺунан ылланарын билэннѳр ойуулары ыланнар фланелеграфка уураллар, ритмын ытыс таҺынан кџрдѳрѳллѳр, салҺыы талбыт инструменнарын ыланнар охсон кџрдѳрѳллѳр

(бубен, маракас, буковай палочка)

Оонньуу икки, үс тѳгүл хатыланар.

Холобура:

Бѳ-түүк
Та-то-ша
Ат
Куо-бах

ҮҺүс кџрүгэ:

«Кимиѳхѳ майгыннырыы?»

Сыала: ѳџо айар дьџџурун сайыннарыы

Ырыа тыаҺыыр, таайбыт ѳџо ырыа персонаҺын туттан хаптан кџрдѳрѳр, атыттар таайаллар, сџптѳѳх хартыыгканы кџрдѳрѳллѳр, ырыаны ыллыыллар

Барабаанныыт

М. Чарная тыла

В. Егоров матыыба

Эрчимнѳэхтик

Лиѳн-тѳ быа-лаах ба - ра - баа - ны а-рай миѳхѳ биѳр-дин-нѳр, па-лоч-ка-тын
тут - тар - дын - нар ох-сон дор-гут диѳ-тин- нѳр. Тра - та -та-та тра-та та.
Тра та-та-та тра-та - та Ох-сон дор-гут диѳ-тин- нѳр, ох-сон дор-гут диѳ-тин- нѳр.

1. Лиѳнтѳ лиѳнтѳлѳѳх барабааны
Арай миѳхѳ биѳрдиннѳр,
Палочкатын тутгардыннар,
Охсон доргут диѳтиннѳр.

Хос ырыата: Тра-та-та-та! Тра-та-та! 2 тѳгүл
Охсон доргут диѳтиннѳр 2 тѳгүл

2. Барабаан охсон ньиргитѳн
Оџолорбун ынгыртыам,
Кѳрдѳѳх ырыа аргыстанан,
Параадынан хаамсыҺыам.

Хос ырыата: Тра-та-та-та! Тра-та-та! 2 тѳгүл
Охсон доргут диѳтиннѳр 2 тѳгүл

3. Сиргѳ ѳйѳ туҺугар
КүүҺү-уѳу ууруохха,
Дьѳллоох олох суолунан
Тѳнгѳ баран иҺиѳххѳ.

Хос ырыата: Тра-та-та-та! Тра-та-та! 2 тѳгүл
Охсон доргут диѳтиннѳр. 2 тѳгүл

Сүүрүн

Валерий Егоров тыллара уонна матыыба

Түргэнник

Сир-тэн ти-рэх ан - ны- нан а - тах-тар- быт би - ти-йин,
 чэп-чэ-ки-тик ды - гы- йан үө-һэ о- йон күө - рэ- йин.
 Тип-тип-тип-тип тип-тип-тип-тип ти-бир-гээн, топ-топ- топ - топ..... то-бур- 5аан,..
 сүү-рэн кө-төн көч - чү-йэр о - 5о саас - пыт үө - рүү - тэ

1. Сиртэн тирэх аннынан
 Атахтарбыт битийинг,
 Чэпчэкидик дыгыян,
 Үөһэ ойон күөрэйинг.

Хос ырыата: Тип-тип-тип-тип-тип-тип-тип-тип тибиргээн,
 Топ-топ-топ-топ-топ-топ-топ-топ тобурбаан,
 Сүүрэн-көтөн көччүйэр
 Оҕо сааспыт үөрүүтэ.

2. Сииккэ үктээн сиэлэннит
 Тингилэхтэр элэннээн,
 Сыһы суолун сыыйангыт
 Тэбэнэттик тэийиэлээн

Хос ырыата: Тип-тип-тип-тип-тип-тип-тип-тип тибиргээн,
 Топ-топ-топ-топ-топ-топ-топ-топ тобурбаан,
 Сүүрэн-көтөн көччүйэр
 Оҕо сааспыт үөрүүтэ.

3. Сиккиэр тыалы сырсаңгыт
 Көңүл көтөн көччүйүң,
 Илин-кэлин түһэннит
 Сылайары билимэнг.

Хос ырыата:

Мэник мээчик, тэй-тэй!

П. Тобуруокап тыллара

В.Егоров матыыба

Сэргэхтик

Мии-гин кыт-та чэй-чэй-чэй, мэ-ник мээ-чик тэй-тэй-тэй, күө-рэ-гэ йи үө- рэт
 күөх хал-лаа - на күө - рэт. Чэй-чэй- чэй! Тэй-тэй-тэй! Мэ-ник мээ чик
 тэй-тэй-тэй! чэй-чэй- чэй! тэй-тэй- тэй! Мэ-ник мээ-чик тэй-тэй-тэй!

1. Миигин кытта чэй-чэй-чэй
 Мэник мээчик тэй-тэй-тэй!
 Күөрэгэйи үөрэт
 Күөх халлаанга күөрэт!

Хос ырыата:

Чэй-чэй-чэй!
 Тэй-тэй-тэй!
 Мэник мээчик
 Тэй-тэй-тэй!

2. Мээчик, мээчик тэй-тэй-тэй
 Миэхэ тийэн кэл, кэл, кэл
 Күүскэ охсон биэриэм,
 Күңгэ көтөн тийиэнг.

3. Миигин кытта чэй-чэй-чэй
 Мэник мээчик тэй-тэй-тэй!
 Тэнгэ бииргэ оонньоох,
 Чэгиэн-чэбдик буолуох.

Бу саха аймаҕа талабырдыттартан көмүскэнэр ньыманы булан, мантан ылата үөрэн-көтөн, дьоллонон олоҕубуттара эбитэ үһү.

Сайын аайы бу аҕа ууһа ыһыах ыһар эбит. Алаас былаһын тухары ырыа, тойук иһиллэр, бары үөрэллэр, сана танас кэтэллэр, бэйэ-бэйэлэригэр дьолу-соргуну, үһүн үйэни баҕараллар, күнү көрсөллөр, кымыс иһэллэр, эттээх үтөһө сииллэр.

Биир сайын эмиэ ыһыахтаары бэлэмнэнэ сырыттаҕарына, аҕа баһылыктара Омолдоон этэр:

– Довоттоор, биһиги ырыабытын-ойукпутун кэрэ дорҕооннор, тыастар доҕуһуоллуулара буоллар хайдах буолуо этэй? Табык, мин эйиэхэ, уус киһиэхэ оноруо диэн, бигэ эрэнэбин!

– Мин, дьоммун үөрдээри кыһаллыам, оноруум! – диир Табык.

Дьэ, бу күнтэн, бу чаастан ыла уус уол утуйар уута алдыанар, наар төбөтө толкуйга сылдьар, хайдах, тугу оноруохха диэн тобула сатыыр. Эмискэ төбөтүгэр маннык санаа киирэн кэлэр, арай, табыктан, тыал дуораанньыктан уонна дьаһаттан үтүгүннэрэн, киһи илиитигэр тутан оонньоур кыракий онгоһуктары онордохпуна хайдах буолуой диэн. Уол санаабыт баҕатын толороору, түргэн-түргэнник туттан, эрбээн, аалан, кыһан барар. Бииртэн-биир кэрэ оһуордаах онгоһуктар илиитин иһиттэн онгоһуллан тахсан истилэр. Табык олохтоохторго тахсан көрдөрдө:

– Довотторуум, көрүн, бу эһиэхэ анаабыт онгоһуктарбын, сүрээһим баҕатын, илиим сылааһын ууран онордум, эһигини сөбүлүөхтэрэ диэн эрэнэбин!

– Дьэ, эрэ, аҕалын эрэ миэхэ, бу маны – диэтэ Омолдоон уонна саамай улахан, тириинэн тириллибит, охсор мас былаайахтаах онгоһугу ылла. Баһылык бастаан сэрэнэн онтон кыах ылан, тэтимнээхтик былаайаһынан охсон барда. Мустубут дьон тэтим охсуутугар уу күрүлүү сүүрэрин, сылгылар туйахтарын тыаһын иһитилэр – бу барыта матыып буолан иһилиннэ. Дьон биир-биир тыаһыыр онгоһуктары талан ылан, тэбис-тэнгэ охсоннор, тэтимгэ киирэн оонньоон бардылар. Онгоһуктар доҕуһуолларынан ырыа ылланна, үңкүү үңкүүлэннэ. Мантан ыла саха аймах муусукаалынай үнүстүрүмүөннэммит эбит: күпсүүр, дьаһа, тонсуур, кыаһаан, сиксиир уонна да атын үнүстүрүмүөннэр баар буолбуттар.

Уулуссаҕа

В.Егоров тыллара уонна матыыба

Сэргэхтик

Мас - сыы - на - нан ба - ра - быт, мас - сыы - на - нан кэ - лэ - бит.

Пиип - пи - пиип туо - раан биэр, паап - па - паап суол - гун көр!

1. Кыһыл уотка тохтуубут,
Онтон күөххэ ааһабыт
Пиип-пи-пиип
Туораан биэр,
Паап-па-паап
Суолгун көр!

2. Уулуссаҕа эн сэрэн
Уулуссаҕа сэргэх буол
Пиип-пи-пиип
Туораан биэр,
Паап-па-паап
Суолгун көр!

Саввинова Эмиля Темиркуловна

Саха Республикатын «Нам улууһа» муниципальной тэриллитин бюджетнай учреждениета оскуола иннинээҕи Нам 6 №-дээх «Кыталык» оҕо сайдыытын киин бастакы категориялаах музыкальнай салайааччыта, улууска ытыллыбыт «Сыл иитээччитэ-2020» күрэх III степеннээх лауреата

3.4. «КӨР. УТУГУН. ТЫАҤАТ» (улахан уонна бэлэмнэнии бөлөх оҕолоругар)

Сыала: Тыас тэтимин туһанан оҕо музыкальнай дьоҕурун сайыннары

Соруктара:

1. Тэтим күүстээх уонна мөлтөх тыаһынан сирдэтэн ойуулары сөпкө уурталааһын;
2. Тэтим тыаһын ойууларынан туһанан илии-атах хамсанылары сөпкө оноруу;
3. Музыкальнай инструменнарга күүстээх, мөлтөх тыастары сөпкө охсорго үөрэтии;

Сонуна: Төрүт дорҕоон тыаһыгар олоҕуран оноһуллубут сахалыы ис хоһоонноох ойуулар. (оҕо уйулҕата тупсар, оонньууга көхтөнөр)

Туттуллар тэриллэр: 1. Тэtimi быһаарарга сөптөөх сахалыы ойуулаах карточкалар (кыра ойуу – мөлтөх кылгас тыастаах тэтим, улахан ойуу – улахан тыастаах уонна өр туттуллар тэтим).

2. Сахалыы уруһуйдаах араас көрүннээх ойуулар (чороон, Аал Лук мас, хомус, Нам гизэртэ, чаппараах)

3. Сахалыы бэйэ онгоһук музыкальнай инструменнар:

- Сиксиир
- Дьаа араас көрүнэ
- Күпсүүр
- Аһаан
- Ойдуо

Олохтоохтор үөрүүлэрэ кэмэ суох. Табык өссө да элбэх маннык онгоһуктары онорбут, эбии тыал дьуорааннык уонна дьаҕа диэн ааттаах мастан онгоһуктары онорбут. Тыал дьуорааннык диэн дьөлөҕөстөрдөөх мас, остуолба быһыһынан тыал киирэн, төттөрү-таары сүүрдэбэ, иһиирэр тыаһа ыраахха диэри иһиллэр эбит, онтон дьаҕа диэн, быаҕа ыйанан турар мас күүһүчүктара тыалтан хамсаан, тэлибирээн, бэйэ-бэйэлэригэр охсуллан, эмиэ олох атын, лаһырҕас дорҕоону таһаараллар эбит.

БАСТАКЫ БАҢА

Былыр-былыр сахалар түөлбэлээн олорор биир бэртээхэй сирдэрэ баар эбит. Бу аҕа ууһун Омолдоон диэн ааттаах баһылык салайан-дьаһайан олорбута эбитэ үһү. Омолдоон муударай өйдөөх, норуотун убаастыыр, харыстыыр аҕа баһылыга эбит, ол иһин бу алаас олохтоохторо бары эйэлээхтэр,дьоллоохтор, бэйэ-бэйэлэригэр куруук көмөҕө кэлэргэ бэлэм саха аймаҕа эбит.

Бу үчүгэйкээн сир туһунан, бу баай-дуол олохтоох норуот туһунан атын аҕа уустарыгар сэнэн буолан тилийэ кэпсэммит. Бу сурах-кэпсээн талыыр-халыыр эрэ дьарыктаах, куруутун сэриилэхэр толкуйдаах, куһаҕан хара санаалаах дьонно эмиэ тийбит. Бу дьон, бу сир баайыгар-дуолугар ымсыыран, сэриинэн түһэри бэлэмнэнэн барбыттар. Сэриилэхэр диэни билбэтэх норуот, утарылаһарга олох бэлэмэ суох олорбуттар эбит, халабырдыттар сотору-сотору саба түһэллэриттэн олус куттанар буолан барбыттар. Биир үтүө күн Омолдоон эр дьоннору улахан ураһаҕа мунһан, бу курдук эппит:

– Доҕоттоор, халыыр-талыыр адынаттаах дьонно биһиги тугунан эмит утарылаһахтаахпыт, ол инниттэн бу дьону куттуур, куоттарар тугу эрэ айан таһаарыахтаахпыт, өстөөхтөрбүт биһиги дойдубутугар төннүбэтти куоталларын курдук онгостуохтаахпыт!

Эр дьоннор толкуйга түһэллэр. Арай Табык диэн мас ууһа киһи дьон иннигэр тахсыбыт, бу уус киһи мастан эгэлгэ иһити-хомуоһу, туттар тэрили олохтоохторго онорор эбит:

– Этин тыаһыгар холоонноох, сүдү тыастаах, мастан онһукта онорон көрүөбүн, ол тыаһынан өстөөхтөрбүтүн куттуоххайын! – диир Табык.

- Тыый, Табык сөпкө этэр, боруобалаан көрүөбүн! – дэспиттэр эр дьоннор.

Этилиннэ – онһолунна. Үлэ күөстүү оргуйан барбыт!

Үс күннээх, түүннээх үлэ кэннэ, дьэ, маастардар үлэлэлэрин көрө алаас олохтоохторо муһуннулар. Икки үрдүк сэргэ икки ардыгар оҕус тириитин тиирэ тардыбыттара, үс күн устата хатачы хаппыт, хатын силиһиттэн, эмиэ тириинэн бүрүллүбүт охсор маһы – былаайағы бэлэмнээбиттэр. Мустубут дьон бары кэтиллэр, кэтэһэллэр... Табык былаайағынан хаппыт тириини оҕуста! Дьэ, доҕоор, тыас диэн улаhana сатарыйда, салгыны хайытан, халлаанга өрө сүүрэн тахсан, алаас олохтоохторун барыларын соһутта! Ытыыр ытаата, куотар куотта, саһар саста, үөрэр үөрдэ, хаһытыр хаһытаата!

– Табыкпытыгар махтал буоллун уонна ууспут аатынан бу онһукпутун табык диэн ааттыаххайын! – диэтэ аҕа баһылыктара Омолдоон. – Доҕоттоор, аны табыкпытын дьыалатыгар хайдағын билиэхпит. Харабыл уолаттар түүннэри-күннэри үрдүк мастарга олорон халабырдыттары кэтиэхтэрэ, өстөөх сибикитин билиэхтэрэ эрэ кэрэх, түргэнник табыгы охсон биһиэхэ биллэриэхтэрэ! Бу күнтэн, бу частан куһаҕан дьоннор бу алааска олох чугаһаабат буолбуттар, табык лүгкүнүүр тыаһын иһитилэр эрэ, кулгаахтара хайа ыстана сыһан, төбөлөрө үнтү бара сыһан, дэлби куттанан, нэһиилэ төттөрү куоталлар эбит уонна куттанан хаһан даҕаны бу дойдуга үктэммэт буолбуттар.

Бастакы сорудах: «Көр уонна үтүгүн»

Иккис сорудах: «Тэтиминэн тыһын»

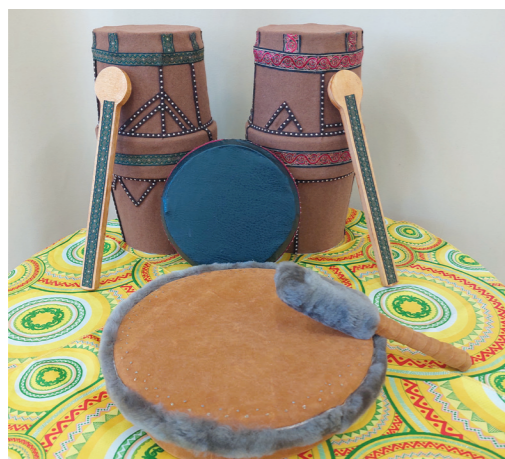
Үһүс сорудах: «Тэtimi инструментна тыһаһат»

Сахалыы ойуулаах араас карточкалары туһаны

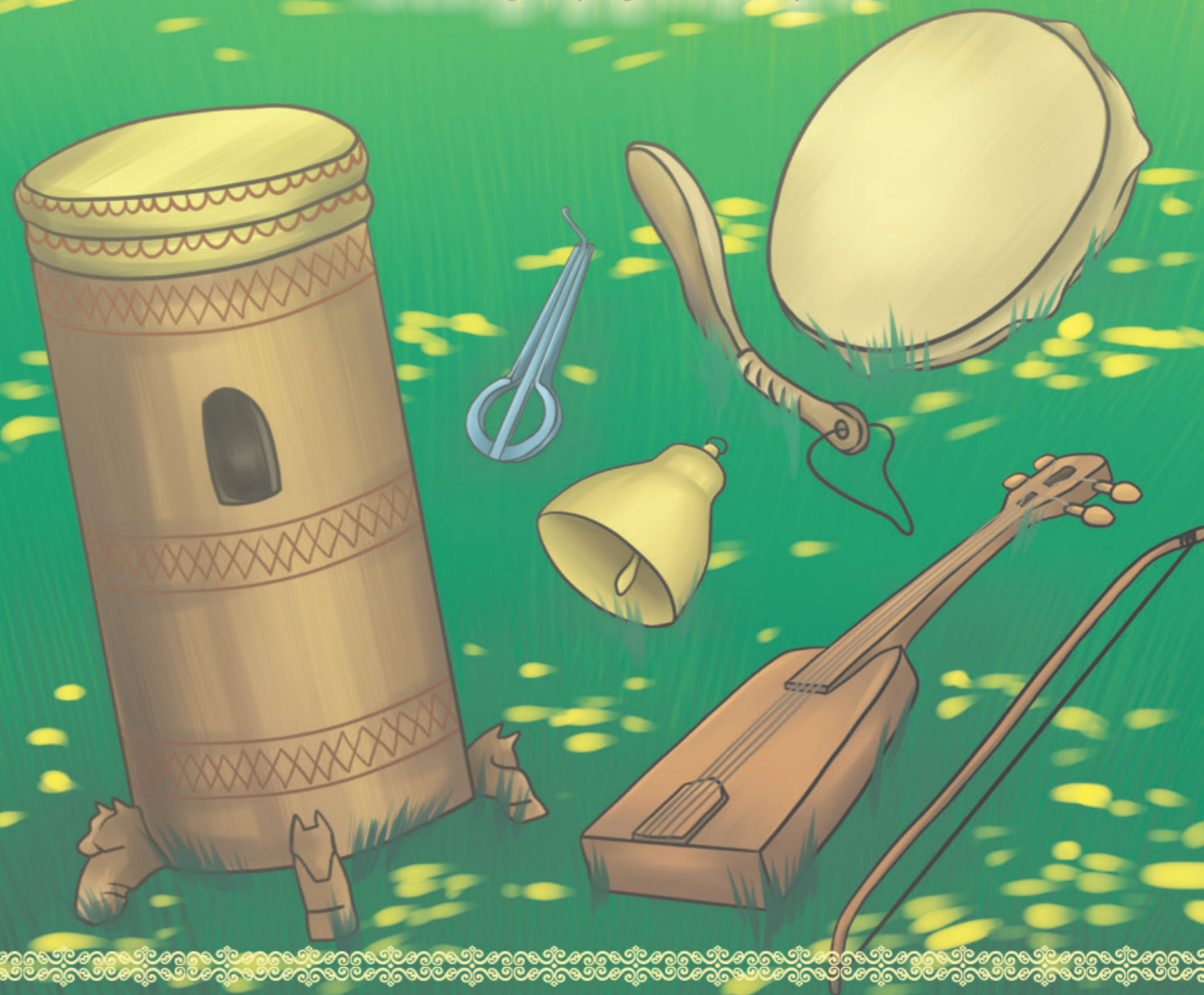
Оонньуу тумугэр бары музыкальнай инструментнарытыгар сахалыы норуот ырыаларын тыһаһабыт

Саар Көстөкүүн Кыыһа

Саха муусукаалынай
үнүстүрүмүчөннэрэ хайдах
айыллан кэлбит
остуоруйалара

АНАЛ БЭЛИЭЛЭР

Хомус

Хо - мус - чаа - ным дьү - рү - һүй, дор - җоон - нор - гун бэ - лэх - тээ.
 Дьон - нор сэр - гии ис - тэл - лэр ха - ты - лам - мат оон - ньуу - ну.

Кырымпа

Са - ха о - мук ай - бы - тын кы - рым - па - ны би - лэ - бин
 кы - лы - нах - таах куо - ла - на сай - маа - рыч - чы ыл - лыы - рын

Дьаҗа

Дьа - җа - лыы - ра а - та - Һым тыас - кын уус - кун и - һит - тин - нэр

3. Хомус:
 Хомусчааным, дьүрүһүй,
 Дорҗоонноргун бэлэхтээ,
 Дьоннор сэргии истэллэр
 Хатыламмат оонньууну.

4. Кырымпа:
 Саха омук айбытын
 Кырымпаны билэбин,
 Кылыһахтаах куолаһа
 Саймаарыччы ыллырын

5. Дьаҗа:
 Дьаҗалыыра атаһым
 Тыаскын-уускун иһитиннэр
 Тилир-талыр тыаһаангын
 Дьаҗа оонньуур дэттериэ

Улахан чороон – четвертная нота

Кыра чороон – восьмая нота

Кытһыйа – шестнадцатая нота

Ытык – тохтобул (пауза)

Саас буолаҕа

А. Абаҕыныскай тыллара

Норуот матыыба

Сэргэхтик

Сар-сыар - да са - хар - ҕа сан - даа - ра дьэр - гэй - да
 ы - ыа - лар то - йук - тар ы - тыл - лан бар - ды - лар
 Э - нэ - кэй о - Һуо - кай! Э - нэ - кэй о - Һуо - кай!

1. Сарсыарда саһарҕа сандаара дьэргэйдэ,
 Ырыалар-тойуктар ытыллан бардылар.
 Эһиэкэй-оһуокай! Эһиэкэй-оһуокай!

4. Бу кэмнэ буолаҕа бурдук үлэтигэр,
 Сүүрүктээх ырыаҕа сүрөҕим эппэйэр.
 Эһиэкэй-оһуокай! Эһиэкэй-оһуокай!

3. Кустуктаах ырыалар кубалыы көттүлэр
 Эһиэни айдылар, эгэлгэ эттилэр.
 Эһиэкэй-оһуокай! Эһиэкэй-оһуокай!

4.1. САХА МУЗЫКАЛЬНАЯ ИНСТРУМЕННАРА

Капиталина Семенова тыллара уонна матыыба

Сэргэхтик Дүнүр

Бы - лаа - йах-пын ы - лам - мын быа - ры - гыт - тан ту - там - мын
 дү - нүр - дэр-бин ох - сом - мун аа - рык - та - рын оон - ньо - туом
 Күпсүүр
 Чар-даат күп-сүүр ча-был-хай тыас-таах ы-ны-рар күү-һэ ы-тык-та-нар би-һиэ-хэ
 Күп - сүүр дьө - лөк - көй кэ - рэ - чээн тыа - һа
 дор - ҕоон - нор - го хол - бо - һон до - Һу - Һуол-луур ы - ыа - ны.

1. Дүнүр:
 Былаайахпын ыламмын,
 Быарыгыттан тутаммын,
 Дүнүрдэрбин охсоммун
 Аарыктарын оонньоутом.

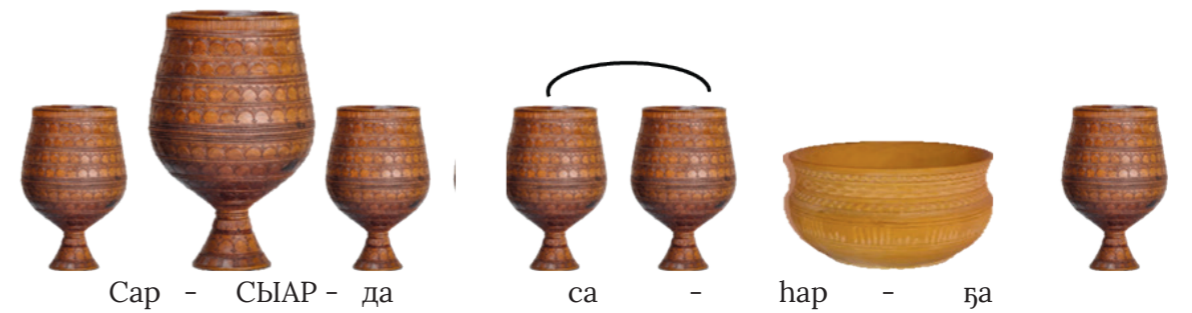
2. Күпсүүр:
 Чардаат күпсүүр чабылхай тыастаах
 Ынгырар күүһэ ытыктанар биһиэхэ,
 Күпсүүр дьөлөккөй кэрэчээн тыаһа
 Дорҕооннорго холбоһон,
 Доһуһуоллуур ырыаны

IV ТҮҢҮМЭХ. ТӨРҮТ ДОРҢОММУТ - БИГЭ ТИРЭХПИТ

Семенова Капиталина Константиновна Саар Көстөкүүн кыыһа

Мэнгэ-Хангалас улууһун Майа сэлиэнньэтин «Кэнчээри» муниципальной автономнай оскуолаҕа кириэн иннинээҕи оҕону сайыннарар киин үрдүк категориялаах музыкальнай салайааччыта, «Российская Федерация иитии уонна үөрэҕири бочуоттаах үлэһитэ», «Саха Республикатын үөрэҕин туйгуна», «Оскуола иннинээҕи үөрэхтээһини сайыннарыга кылаатын иһин», «Майа - дойдум барахсан» бэлиэлэр хаһайыннара, Саха Республикатын үөрэҕин систиэмэтин бочуоттаах бэтэрээнэ, Майа сэлиэнньэтин бочуоттаах олохтооҕо, үлэ бэтэрээнэ.

Таба

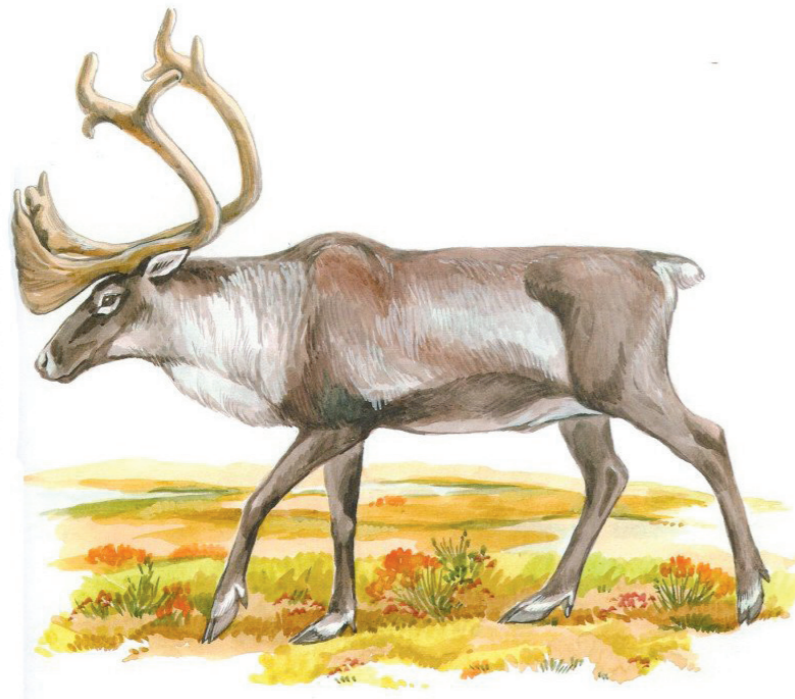
Эллэй тыллара

Норуот ырыата

Чэпчэкистик

Хаар, хаар хаа - чыр - гыыр хал - лаа - ным ха - лын - на.

Тап, тап та - бы - йан та - ба - кам а - йан - наа

1. Хаар, хаар хаачыргыыр,
Халлааным халынна
Тап-тап табыян,
Табакам, айаннаа.

4. Тон-чэн добордоох
Тонусчаан омугом
Тус-тус хотуттан
Туппуга эйигин.

2. Мах-мах манхабар,
Баай кыраай манньыата
Кып-кып кылбабар
Кыраһам көмүһэ!...

5. Чох-чох харанан
Чоҕулуччу көрөн
Күп-күөх кыраайым
Көлөтө буолабын.

3. Сипсиир силлиэлээх
Сибиирим симэбэ -
Туус-туус тунаархай
Туундарам туллуга

6. Так-так такымнаах
Табакам барахсан
Таас-таас хайаны
Таптыыгын, таптыыгын!

Күпсүүрү онгорорго бэйэтэ охтубут, таһа ханан да хайдыбатах, ортото эмэх буолбут кураанах тиит маһы булан, быһа эрбээн ылан эмэбин тэбээн онгороллор. Аны тыас таһаарар синньигэс дьөлөҕөс оноһуулар, икки өттүн тирииннэн бүрүйүллэр, сүгэргэ анаан курдаах буолар.

Оонньуур ньымата – күпсүүрү илиигэ өйөөн туран, былаайабынан эбэтэр охсорунан охсон тэтим бэриллэр. Күпсүүр араастара: чардаат күпсүүр, дьөлөркөй күпсүүр, көңкөлөр, атахтаах, сүгүллэр, ыйанар, аранас, лоһуор.

Күпсүүр тыаһа

Дьаҕа – Дьаҕаны суон мутуга суох тэтинги булан онгороллор инчэҕэйдии киллэрээт хатырыгын быһан ылаат да хаба ортотунан хайа эрбииллэр. Икки өттүгэр тутарга сөп гына туттаагын хааллартаан баран,

Иккиэннэрин хорууда курдук, тэн гына арыйанан чарабыар диэри хаһыллар.

Тутаах буолар икки төбөлөрүн сулбуччу суоруулар. Онтон уокка ыраахтан сыыйа куурдаллар. Үчүгэйдик хаппытын кэннэ ис өртүн саба тутан хатыыс уутунан силимнииллэр. Түөрт, биэс сириинэн эргиччи тэтинг туораабын курдук моһуоннаах кыра ньолбуһах мас хобо салбырҕастардаах көңдөй мас.

Оонньуур ньымата – илиигэ тутан туран өрүтэ анньыалаан сахсыйыллар, муостаҕа тирээн туран ыттыан, ингэннэтэн, илиигэ тутан туран көннөрү тэтимгэ сөп түбэһиннэрэн оонньуулар.

Дьаҕа тыаһа

ИККИС БАҕА

Табык уус, бу охсуллан оонньоонор үнүстүрүмүөннэргэ өссө атын, намын тыастаах муусукаалынай үнүстүрүмүөн дорҕооно холбоһон, тыаһыра буоллар диэн, эмиэ толкуйга киирбит. Биридэ Табык утуйа сытан түһээбит, кини тыаҕа сылдыар эбит, арай, тугу эрэ көрдөөн, төттөрү-таары сүүрэкэлиир эбит. Ол сүүрэ сылдыан, Табык туохтан эрэ ингэнэн күөх окко охтон түһэр. Арай от быһыһыттан саҕа иһиллэр:

– Хайа, уолчаан, тоҕо сыттын? Мин дьиэбин алдыата сыстын дии...

Уол көрбүтэ, кырдык даҕаны, от быһыһыгар кып-кыракый, өссө оһоһун турбатыттан буруо унаарыйар, балаһан дьиэ турар эбит. Балаһан таһыгар, тарбах саҕа үһүннаах, кыракый оһонньор кинини өрө көрөн, хантайан турар эбит.

– Оо, бырастыгы гын, оһонньоор, өйдөөн көрбөтөхпүн, эн кимгиний? – диир Табык.

– Мин Сээркээн Сэһэн оһонньорбун, мин бу сиргэ олоһобутум ыраатта, ол иһин барытын билэбин, эн төбөҕөр тугу саныы сылдыаргын эмиэ билэбин.

– Оччоҕо миэхэ, көмөлөс, аҕаккаам!

төбөлөөх, быччаспыт харахтаах, тиистэрэ, аһыылар аһахтарыттан ырдыаһа сылдыар балыктар долгунтан түһэн, таммалаан бардылар. Табыгы болуотуттан сууллараары, быһа ытыран сиэри, мөхсүү бөҕөлөр, хатырык болуоту тиистэринэн тырыта тыыталлар. Уол субу ууга сууллуох курдук буолла, олус куттанна, хантан да киниэхэ көмө кэлбэтин билэр. Табык илиитин мэнэ халлаанга өрө уунан, үрүҥ айыылартан көрдөһөн барда. Арай алмаас тааһа киһилии сангаран барда:

– Лэппиэскэҕин түргэнник балыктарга бырах!

Уол лэппиэскэтин балыктарга бырахта, аннараангылары былдысыһа-тарасыһа лэппиэскэни ыйыстан кэбистилэр. Эмискэ тула чуумпуран хаалла, улахан долгун кутталлаах балыктары суорҕан курдук сабан кэбистэ. Табык аннараа биэрэҕи түргэнник булла. Таас сардангата суолу ыйан барда.

Айанныппыт биир күн хаамта, иккис күн ааста, түүн буолла. Арай хойуу баҕайы туман түстэ, алмаас уота нэһиилэ көстөр буолла, уол арай, ырааһыйаҕа тийиэн кэллэ. Ырааһыйа ортотугар балаҕан турар эбит.

– Балаҕанга хонон-өрөөн ааһыаха, түүн да туман да түргэнник ааһыаҕа, сарсыарда эрдэ туран айанныам, – диэн быһаарынна Табык.

Балаҕан аана хачыгыраан аһыллан кэллэ, уол харангаҕа наара оронун булан, утуйардыы сытта. Оо, утуйуо дуо, арай сытаатын кытары балаҕан өрө экирээт турбут, түннүктэрэ-үөлэстэрэ тыастаахтык сабыллан хааллылар, дьэ, доҕоор, били балаҕаммыт итиинэн тыынар тимир хоппо буолан хаалла! Табык тыына хаайтарда, куотан тахсар туох эмит хайаҕас баарын көрдөөн, төттөрү-таары сүүрэкэлээтэ. Арай тааһа киһилии сангарда:

– Түргэнник ох саағын ыл! Хоппо түөрт муннуктарың оноҕосторгунан ытыалаа!

Оноҕостор итииттэн кытарбыт, хоппо түөрт муннуктарыгар көтөн тийиэн хатаннылар. Тимир балаҕан хайыта ыстанан, сууллан хаалла, тула өттө уу-чуумпу буолла, барыта сырдаан кэллэ. Алмаас тааһа уолу иккистээн быһаата, Табык тааһыгар махтана санаата уонна салгыы айаннаата.

Табык биир күн хаамта, иккис күнэ ааста, үһүс күнүгэр халлаанга харбыалаһа үүммүт модун харыйаларга тийиэн кэллэ. Харыйалар төбөлөрө былыкка тийиэн анныллан тураллар эбит, лабаалара киһи илиилэрин курдук, бэйэ-бэйэлэриттэн сиэттиспит курдуктар, кими да ытыахпыт суоҕа диэбиттии, тураллар. Уол куттаммакка иннин диэки хардыылаата, харыйа лабаалара уолу харбаан ылан, мээчик курдук онно-манна быраҕаттаатылар, харыйа иннэлэрэ уол этин тэһитэ аннылаатылар, таһаһын-сабын тырыта тыыттылар. Алмаас тааһа эмиз көмөҕө кэллэ:

– Түргэнник, кымыһынан сиргин аһат!

Табык сүгэхэриттэн кымыһын ылан, көрдөһөн-ааттаһан сиригэр ыста. Эмискэ тула өттө чуумпуран хаалла, модун харыйалар уолга суол аһан, арыллан биэрдилэр. Табык хатын чаранга тахсан кэллэ, ырааһыйа ортотугар үс хатыннар үүнэн тураллар эбит. Тыал үрбүтүгэр хатыннар хамсаан, ыллаан барбыттар:

Сахаларга ааспыт өртүгэр мас хомус баар буола сылдыбыт. Ити хомуу бытархай саастаах киил мастан тыыран тымтык курдук онороллор. Онтон оонньоһуна тиис икки ардыгар тутан баран тиискэ кыраһыйбакка эрэ көннөрү тардыалаан оонньоуллара. Итинник мас хомуу дьахталлар оҕолорун сааталары онорон биэрэллэрэ. Сахаларга икки тыллаах тимир хомус эмиз баара үһү.

Саха сиригэр хомуу онорор уустар хомуу оноруу кистэлэнин сүтэрбэккэ көлүөнэттэн көлүөнэҕэ тиэрдэннэр билингэ диэри ураты учугэй музыканы айарга кыагы биэрэр, үһүн тыыннаах этигэн хомуу онороллор. Хомусчуттар былыргы үгэс буолбут ньымалары сүтэрбэккэ, техникаларын сайыннаран, үгэс элбэх атын ньымалары булан, хомус бииртэн биир саҕа өрүттэрин, кыахтарын туһананнар, киһи иһиттэр истиэҕин курдук музыканы айаннар Аан дойду үрдүнэн болҕомтону тартылар.

Былыр хомуска удаһаннар, биирдиилээн оонньооччулар үксүгэр соҕотоһун эрэ оонньоурбуоллаһтарына, билигин биһиэхэ улуус аайы үгэс элбэхтүс-туспайымнылардаах ансаамбыллар, биирдиилээн толорооччулар баар буоллулар.

Кырыымпа, эбэтэр кылыһах – кыллаах тэрил.

Былыргы сахалар ох саа кылын аалан, тыас-уус саҕан тыаһаппыттар диэн сабаҕалар. Төрүт аата кылыһах – кыл уонна хах, ол эбэтэр, кылы һаҕан (саҕан) дорҕоон таһаараллар.

Кылыһах – кырыымпаны хатынтан, тииттэн, харыйаттан, тирэх мастан кылгас моонньоулаах, биир кэлим мастан араас быһыылаах гына хаһан көҥдөйүн онороллор эбит. Кылын сылгы кылыттан, биир, икки эбэтэр үс хараҕаҕа эрийэн таттараллар. Оонньоур ньымата – сыһыа тардан оонньоуллар, тобукка ууран эбэтэр кыбытан олорон, даҕайан, чаачарынан оонньоуллар, чаачара суох буоллаһына тарбаһынан тардыалаан оонньоуллар. Чаачарын ох саа курдук токур гына онороллор уонна эмиз атыыр кылы хаппакка эрэ кэтит гына сыһыан онороллор. Чаачары чиркэчи тардан баран кылларын уулаҕас дабархайга бистэххэ сыһыа тардыллан энгээрийэн барар нарын кэрэ дорҕоону таһаарар. Саха ырыатыгар саамай чугас музыкальнай дорҕоону кырыымпа үөскэтэр

Кырыымпа тыаһа

Кычкина Елена Семеновна

Дьокуускай куорат №21 «Кэнчээри» муниципальной бюджетнай оскуолаҕа киириэн иннинээҕи оҕо сайдар киинин үрдүк категориялаах музыкальнай салайааччыта, Саха Республикатын үөрэҕириитин туйгуна.

4.2. ӨБҮГЭБИТ АЛЫПТААХ ДОРҔООНО

Саха музыкальнай инструменнара хас да көрүнгэ арахсаллар:

1. Охсон оонньоор инструменнар: дүгүр, күпсүүр, табык.
2. Тыастаах инструменнар: дьаҕа, хоболоох дьаҕа.
3. Чаачардаах инструменнар: кырыымпа, тойук-кырыымпа.
4. Тарбах инструменнара: тансыр, кылыһах.
5. Тыллаах инструменнар: мас хомус, тимир хомус.
6. Үрэн оонньоор инструменнар: айаан.

Хомус – Аан дойду үрдүнэн болҕомтону тардыбыт сахалар бастын инструменнара буолар. Сахаларга мас, муос хомус баар буола сылдыбыт. Мас хомуһу бытархай саастаах киил мастан тыыран тымтык курдук онгороллор. Онтон оонньооһуна тиис икки ардыгар тутан баран тиискэ кыраһыйбакка эрэ көннөрү тардыалаан оонньоуллара. Итинник мас хомуһу дьахталлар оҕолорун саататаары онгортон биэрэллэрэ.

Өссө сахаларга икки тыллаах тимир хомус эмиэ баара үһү. Саха хомуһа бэрт өрдөөбүттэн ыла биһигинниин бииргэ кэлсибит музыкальнай инструмент. Хомус – норуот духовнай культуратын биир тутуу кэрүнгүн быһыытынан билиниллэр.

Оонньоор ньымата – тиистэр икки ардыларыгар тутан уҥа илиинг ыйар сөмүэттин охсон тардаҕын.

Хомус тыһа

Оһуокайдыыр оһуокай,
Эһиэкэйдиир эһиэкэй,
Хатынчаана кыргыттар,
Ырыабытын ылыбыт,
Ким истибит, ол дьоллоох,
Матып, дорҕоон таһааран,
Ыллаан-туойан барыаҕа,
Оһуокайдыыр оһуокай,
Эһиэкэйдиир эһиэкэй!

Табык хатыннарда чугаһаан кэлэн, ырыаларын истэн турда, махтанан хатыннары имэрийэн ылла, арай атаҕар мас куһуоччуга хатынтан туллан түстэ. Уол маһы ылан хооньугар угунна уонна төттөрү дьыэтигэр бараары ыксаата. Иннигэр кинини туох мэхэйдэр күүтэллэрин билбэт, уол онтон саллыбат даҕаны, кини баҕа санаатын толорон, олус үөрэн, астынан хааман иһэр.

Харыйалар, уолга быраһаайдаһан, лабааларынан далбааты хааллылар. Өр-өтөр буолбата түүн буолла, били балаҕаныгар тийэн кэллэ. Балаҕанга киирбитэ, дьыэ иһэ сып-сылаас, сып-сырдык, көмүлүк оһох оттуллубут, үс атахтаах, төгүрүк остуолга ас бөҕөтө тардыллан турар. Уол күөрчэхтээх алаады, балык сиэн, кымыс иһэн баран, оронго сытан утуйан хаалла. Утуйа сытан түһүүр: Табык эмиэ хатын чаранга сылдыар эбит, арай, үс хатынтан киһи тылыннан кэпсээбэт, кэрэ бэйэлээх кыһа тахсан кэлбит уонна уолу батыс диэбиттии, илиитинэн дайбаан ыңыраар, уол кыһы кэнниттэн батыһан иһэр. Кыыс ураһаҕа киирэн хаалла, сотору соҕус илиитигэр тугу эрэ тутан тахсар:

– Табык, биһиги эйиэхэ хатын маспытыттан бэрсиппит, эн ити маһы кыра диэн мыныма, ити хатын куһуоччугуттан, бу маннык элбэх да элбэх намыын, нарын куоластаах кырыымпа диэн ааттаах үнүстүрүмүөнү оноруовун!

Табык кырыымпаны үчүгэйдик көрөөрү кыыска чугаһаан кэлбитигэр, кыыс эмискэ сүтэн хаалла... уол эмиэ үһүктан кэллэ, сарсыарда буолбут эбит, балаҕан көстүбэт хаһаайттарыгар махтанан баран, уол салыы айаннаата. Өр-өтөр буолбата, Табык били үрэээр тийэн кэллэ. Уу туох да буолбатаһын курдук уста сытар, балыктар дьэнкир ууга, күн уотугар хатырыктара кылбачыһан, эйэлээхтик уста сылдыаллар.

Табык аннараа биэрэги болуотугар олорон, түргэнник булла уонна төрөөбүт алааһыгар сотору тийэн кэллэ. Олохтоохтор уоллара кэлбитин үөрэ-көтө көрүстүлэр, сонун ыйыта сатыыллар да уоллара тугу да сангарбат, үөрэ-үөрэ хатынҥын маһын көрдөрөр:

– Мин мантан санга муусукаалынай үнүстүрүмүнү оноруом! – диир уонна уһанар дьиэтигэр киирэн хаалар. Уус аҕыйах хонугунан хатын кыыска баар курдук кырыымпаны онорон таһаарбыт. Хатын маһа олох кыччаабат эбит, эрбээн ылбыт куһуоччугун онугар, санга мас үүнэн иһэр эбит, ол иһин Табык элбэх кырыымпаны онорбут.

Табык онорон таһаарбыт үнүстүрүмүнүн санныгар ууран, ат сиэлиттэн тиирэ таппыт кылын, кыллаах аалар маһын даҕайан, оонньоон барда. Олус да кэрэ, намылхай муусука алаас иһин толордо, оҕо аймах, улахан дьон тобуоруста, бары тыыммакка да туран иһиттилэр!

– Бу кырыымпа диэн ааттаах үнүстүрүмүн, бу маны онороору мин үс сири унуордаан, хатын кыргыттартан бэлэхтэтэн, бу баҕа санаабын толорон, үөрэн-көтөн турабын! Мантан ыла, кырыымпа дорҕооно, атын муусукаалынай үнүстүрүмүннэр дорҕоонноругар кыттыһан, үйэлэр тухары иһилиннин! Хатын маһым элбэх, өссө да элбэх кырыымпаны оноруом! – диэн баран Табык уһанар дьиэтигэр киирэн хаалла. Арай, оһох иннигэр Сээркээн Сэһэн оҕонньор олорор эбит.

– Дорообо, аҕаккаа!

– Дорообо, уолчааныам!

– Мин алмаас тааһы төннөрөөрү, эйигин көрдөөбүтүм!

– Кэмим кэлэн, бу кэллим, эрдэ ылбытым буоллар, эн ити кырыымпаны сатаан оноруон суоҕа этэ!

– Махтал, эйиэхэ, Сээркээн Сэһэн!

Оҕонньор хайдах кэлбитин курдук, оннук сүтэн хаалла.

– Табык аатынан үнүстүрүмүн баар, эн ааккынан хомус диэн буоллун! – диир кыыс.

Бу кэмтэн ыла саха аймах өссө биир хомус диэн муусукаалынай үнүстүрүмүннэммит, мантан ыла саха дьоно үөрүүлэригэр, хомолтолоругар куруук хомустарыгар оонньоур буолбуттар.

Табык кэнники тимиртэн хобо чуорааннары онорбут. Чуорааннары сүөһүлэргэ мооньуларыгар баайталаабыттар, лыңкынас тыастаах чуораан сүөһүлэри адьырҕа бөрөлөртөн быһыһыр буолбут. Бөрөлөр ынахтарга кыайан чугаһаабат буолбуттар, ынахтар төбөлөрүн буккуйдаатарын аайы, сүүһүнэн чуораан тэнгэ лыңкынаан, тыас-уус бөҕөтө таһаараллар эбит, бу тыастан куттанан, бөрөлөр куотар аакка бараллар эбит.

СТҮМҮК

Омолдоон баһылыктаах аҕа ууһа эйэлээхтик, дьоллоохтук билигин даҕаны олорор үһү. Кинилэр муусукаалынай үнүстүрүмүннэрэ аан дойдуга аатырбыт, кэпсээн буолан кэпсэммит. Мин биридэ бу саха аймах ыһыаҕар сылдьан турардаахпын, үрүн күнүгэ махтаммытым, оһуохайга эргийбитим, муусукаалынай үнүстүрүмүннэргэ оонньообутум, ыллаабытым, үтэхэлээх эт амсайбытым, кымыс испитим!

- Бу киһини эмиир, кэрэ, нарын тыастаах үнүстүрүмүөнү Табык уус онгорбута! – киэн туттан туран, Хомүһун эттэ.
- Үнүстүрүмүөммүт туох диэн ааттааҕый?
- Аата суох.

ҮҮҮС БАҔА

Омолдоон баһылыктаах аҕа ууһа сайдан, дьоллонон олоруовун, аны биир иэдээн тийэн кэлбит. Омолдоон баар суох тапталлаах соҕотох кыыһа Нарыйаана сүтэн хаалбыт. Кыыс дьүөгэлэрин кытары күөлгэ сөгүөлүү барбыт. Кыргызтар сөгүөлээн тахсан баран, күөл кытытыгар олон эрэ ыллы ололорбуттар, арай, күөл үрдүнэн хара былыт устан кэлбит. Былыттан хара холорук ытыллан тахсыбыт да, иннигэр баары барытын ытык курдук өрө ыттыан барбыт. Кыргызтар куттанан куотуох буолбуттарын, холорук өрө сүүрэн кэллэ да, хара буруотугар эргитэн, үөһэ халлаанга барыларын ыттыан таһаарбыт уонна – санаабыппын ситистим ээ – диэбиттии, куотардыы, суһаллык хоту диэки айанныы турбут, ол баран иһэн, ыттыан ылбыт кыргызтарын биир-биир үөһэттэн сиргэ быраҕыталаабыт, оттон Нарыйаананы ыппатах, холорук илдэ бара турбут.

Омолдоон эдэр уолаттары ураһаҕа ынгырда:

– Доҕотторуом, Нарыйаананы көрдүүргэ хорсун, хоодуот санаалаах боотурдар наадалар!

Сэттэ эгил-тэгил уолаттар, ол уолаттар быыстарыгар Хомүһун диэн ааттаах саамай күүстээх, саамай быһый, саамай сымса, саамай түргэн боотур эмиэ баар эбит, уолаттар айанга бэлэмнэрин эттилэр. Уолаттар барахсаттар суолларыгар туох харгыстар күүтэллэрин билбэттэр. Сарсыарда эрдэ туран, ох сааларын оноҕосторунан ытыалаан, сэргэҕэ бэлиэ хааллардылар уонна аттарыгар олон айанната турдулар. Олохтоохтор уолаттара хайдах сылдылларын, бу сэргэҕэ анныллан хаалбыт оноҕостортон көрөн билиэхтээхтэр эбит.

Өр өтөр буолбатылар, уолаттар сибэккинэн симэммит кыракый ырааһыаҕа тийэн кэллилэр, сылайан, аччыктаан манна тохтоон аһарга сүбэлэстилэр. Хайдах курдук аттарыттан түһэн, хонууга олооотторун кытары, уолаттар харахтарын халтаһалара ыраан, утуктаан, утуйан барбыттар. Били тулалаан турбут күөх унаар айылҕа, биир түгэнгэ уларыан хаалла, мастер харааран, тимир от-мас буолан хааллылар уонна уотунан умайа сылдыар тимир ии курдуу эргийэн, уолаттары төгүрүйэн эрэр эбит.

Били туох да кыһалҕата суох, мас лабааларыгар ыллы-туойа ололорбут көтөрдөр, эмиэ тимир кизбин кэтэн, хааһыргаан бардылар, ойууру аймаан кэбистилэр. Хомүһун туох баар күүһүн муньунан, утуйар уу баттырыттан босхолонон, ойон турда, уолаттарын үһүгуннарар аакка барда, тимир ии сабыллыан иннинэ табаарыстарын түргэнник, умайа турар төгүрүктэн таһаара охсухтаах. Уол биир-биир доҕотторун сыһан-соһон таһаартаата, төрдүс, бэһис ... оо, бүттэ, уот төгүрүччү сүүрэн кэлэн, тимир ытарчатыгар биир уолу хаалларда! Боотурдар хайыыр да кыахтара суох, төттөрү төннөн иһэн, доҕорбутун хайаан даҕаны быһыахпыт диэн тылларын бэрсэн, аттарыгар олон салҕы айаннаатылар.

Өр өтөр буолбата, уолаттар муннуларыгар минньигэс ас сыта саба биэрдэ, оо, онно дьэ, биллилэр олус аччыктаабыттары, хас да күнү быһа аһаабакка, сынньаммакка өр айаннаабыттары. Манна тохтоон, сынньанан аһыаҕын диэн

уолаттар сүбэлэстилэр, талах мастар быыстарынан балаҕан көстөр эбит. Чугаһаан кэлэн көрбүттэрэ, балаҕаннара чохоонноох лэппиэскэнэн, сүөгэйинэн сыбаммыт дыккы дьыэ буолан биэрэр. Балаҕан сыата-арыыта күн уотугар уулан, сиргэ сүүрэ сытар эбит. Биир уоллара маны көрөөт, балаҕанга сүүрэн тийбит даҕаны чохоонноох лэппиэскэни тоҕута тардан, сиэн барбыт. Арай, доҕотторо көрөн турдахтарына, уоллара үллэн-үллэн, үрүллүбүт хабах курдук буолан таҕыста, сиртэн тэйэн саарык буолан салгынга ыйанан хаалла. Боотурдар хайыыр да кыахтара суох, төттөрү төннөн иһэн, доҕорбутун хайаан даҕаны быһыахпыт диэн тылларын бэрсэн, аттарыгар олон салҕы айаннаатылар.

Өр өтөр буолбатылар, уолаттар муус хайаларга тийэн кэллилэр. Хайалар муустара килэрийэн, тымны тыыннара ыраахтан билиннэ. Боотурдар аттарын ыталаатылар, хайаҕа хайдах ыттабыт, хайаны хайдах туоруубут диэн сүбэлэхэллэр. Талахтартан үһүн быа өрдүлэр, Хомуһун талах быа төрдүн оноҕоһугар иилэн баран, муус хайа оройун кыҥаат ытта. Былаах оноҕос көтөн тийэн мууска кытаанахтык хатана түстэ, Хомуһун бастагынан талах быаттан тутуһан, тардыһан үөһэ диэки ыттан истэ. Арай, муус хайа салыбыраан, экирээн, хамсаан барда, ыттан иһэр киһини уҥа-ханас быраҕаттыыр, хайаттан суулара сатыыр.

Хомуһун талах быатыттан кытаанахтык тутуһан, муус хайа төбөтүгэр ыттан таҕыста уонна табаарыстарын үөһэттэн хаһытаан ыҥырда. Уолаттар биир-биир ыттан тахсан истилэр, үһүс, төрдүс... бэһис уол ыттан истэҕинэ, муус хайа өссө бууса хамсаан, экирээн барда, муус кырамыталара ардах курдук үөһэттэн саккыраан түстүлэр, уол сэниэтэ эстэн, талах быатын ыттан кэбистэ да аллараа диэки төкүнүйэ турда уонна хайа тэллэҕэр тийэн хамсаабат муус киһи буолан хаалла. Боотурдар хайыыр да кыахтара суох, төттөрү төннөн иһэн, доҕорбутун хайаан даҕаны быһыахпыт диэн тылларын бэрсэн, салҕы айаннаатылар.

Өр өтөр буолбатылар, уолаттар улахан өрүс биэрэгэр тийэн кэллилэр, манна тохтоон, сынньанан аһыаҕын диэн сүбэлэстилэр. Айанньыттар түүн бэрткэ утуһан, сынньанан турдулар. Сарсыарда уолаттар өрүһү харбаан туораары биир-биир ууга ыстаннылар, өрүс ууга сып-сылаас, ып-ыраас, арай, доҕоор, харбаан ортолоһон истэхтэринэ, уулара тымныйан, харааран барда. Уу анныттан кумаҕы үнтү ыттыбытынан, тимир бороһуоналар үһүлүтэ ойон таҕыстылар да уолаттары оонньуур курдук үөһэ-аллара быраҕаталаан бардылар. Бу өрө мөхсө сылдьан, Хомуһун өйдөөн көрбүтэ, бороһуоналар икки ардыларынан, таарыллыбакка, аннараа биэрэҕкэ тийиэххэ сөп эбитин.

– Миигин батыһын! Миигин үтүктүн! – диэн хаһытаат, Хомуһун бороһуона үөһэ быраҕар кэмигэр, сыһа-халты туттаран, ууга ыстанар. Уолаттар биир-биир Хомуһун кэнниттэн ууга ыстаналлар, эрэй бөҕөтүн көрөн, өрүс биэрэгэр дьэ таҕыстылар, ол гынан баран, биир уолларын бороһуона ыппатах эбит, үөһэ-аллара быраҕатты сылдьарын биэрэҕкэ тахсан баран көрдүлэр. Боотурдар хайыыр да кыахтара суох, төттөрү төннөн иһэн, доҕорбутун хайаан даҕаны быһыахпыт диэн тылларын бэрсэн, салҕы айаннаатылар.

– Хайа, доҕоттоор, хайдах буолабыт?

– Омолдоон, биһиги сөп суолунан баран иһэбит, үнүстүрүмүөн онгорор атын матырыһаал булуохха наада, ол тыас киһи уйулҕатын, иэйиитин хамсатар гына оонньоохтаах! – диир Табык.

Оннук матырыһаалы хантан булабыт диэн, эр дьоннор толкуйга түһэллэр.

Киэһэ буолла да тугу да быһаарбатылар. Омолдоон дьонугар этэр:

– Киэһэ буолла, тарҕаһыаҕын, сарсын ыраас өйгө-санааҕа толкуйдуохпут!

Эр дьон бары дьыэлэринэн тарҕастылар, арай, Хомуһун сытан баран, өр баҕайы утуйбакка мөхсө сытта, ол сытан утуһан хаалбыт, арай түүлүгэр Сээркээн Сэһэн оҕонньор кэллэ:

– Дорообо, уолчааным!

– Дорообо, аҕаккаа, эн ханна сүтэн хааллын? Мин аптаах малларгын төннөрөөрү, эйигин көрдөөбүтүм!

– Эйиэхэ, махтал, Хомуһун! Эн элбэх үтүөнү онороһун дьонго! Билигин тугу саныгыһын, уолчаан?

– Мин Нарыйаанаҕа көмөлөһүөхпүн баҕарабын, үнүстүрүмүөн онгорор матырыһаалы хантан булабын?

– Ээ, тоойуом, эн ону булбутун дии, бэйэн өйдөөн, санаан көрбөккө сылдьаҕын!

– Ол ханна баарын өйдөөн көрбөтөхпүнүй?

– Абааһы олохсуйбут сиригэр, тимир диэн ааттаах хайа бороудата баар, дьэ ол баар үнүстүрүмүөн онгорор матырыһаал!

Сээркээн-Сэһэн оҕонньор аптаах малларын ылан, кэлбитин курдук, эмиэ сүтэн хаалла.

Сарсыарда эр дьон эмиэ бары ураһаҕа муһуннулар. Хомуһун этэр:

– Мин билэбин, үнүстүрүмүөн онгорор матырыһаалы, тимир хантан ыларбын, сип-сибилигин айанга турунабын!

Хомуһун тугу да мэхэйэ суох хайаҕа тийдэ, хайаҕа киирэр тимир ааны билэр буолан, онно киирэн, хайа бороудатын тимир булан, дьыэтигэр олус түргэнник эргиллэн кэллэ, тимирин Табык ууска биэрдэ. Табык ыксыыр, түүннэри-күнүстэри уһанар, быһар, аалар. Дьэ, тимир үнүстүрүмүөн онорулунна, тимир тылын тарбаххынан таарыйдаххына дорҕоон тахсар. Табык оноругун Хомуһунга биэрдэ:

– Хомуһун, бу үнүстүрүмүөҥнэ эн оонньоохтааххын, Нарыйаананы эн эмтиэхтээххин! Ис сүрэххиттэн иэйэн-куойан оонньоо, үчүгэйи, үтүөнү, чугас дьонгун санаан туран оонньоо!

Хомуһун кыска сүүрдэ, үнүстүрүмүөнүн илиитигэр ылан, уоһугар даҕайан, тимир тылы тардан, оонньоон барда. Нарын матыып алаас үрдүнэн көттө, Хомуһун оонньоура күүһүрэн, имэнгирэн истэ, кыыс харахтарын аһан, үһүктэн кэллэ, оронго олондо онтон ойон турда уонна Хомуһун оонньоурун кэрэхсээн, истэн турда.

– Хомуһун, эн ити тугу оонньоотун? – диир Нарыйаана.

ТӨРДҮС БААА

Дьэ, дойдуларын булан, бары үөрүү бөҕөлөрө! Нарыйаана акка олорон иһэн, ыллы испит, арай, алаастарыгар чугаһаан истэхтэринэ, кыыстара эмискэ хаһыты түһээт, аттан суулан түспүт. Ураһаҕа кыыстарын көтөҕөн аҕаллылар, Нарыйаана утуйбут киһи курдук сытар, арай иэдэстэринэн тохтоло суох харахтарын уута сүүрэр. Кыыһы оронго сытыардылар, баҕар үһүктүө диэн ээр-сэмээр кэтэһэллэр. Кыыстара олох үһүктүбэт, хараһын уута эрэ сүүрэр. Омолдоон Көтөт ойууну ыңырда:

– Көтөт ойуун, Нарыйаана туохтан маннык утуйбут курдук сытарый? Бил, көр!

– Омолдоон, мин кыаҕым баарынан билиэҕим!

Ойуун дүңүрүн ылан, ырыанан-тойугунан айаннаан, аллараа, үөһээ дойдуларга сылдьан кэллэ:

– Омолдоон, мин аллараа дойдуга сырыттым, онно эттилэр, Нарыйаанаҕа абааһы кырыыһа олорор диэн, үөһээ дойдуга Үрүң Айыы тойон кэпсээтэ, ол кырыыһы тыас-дорҕоон көмөтүнэн, ханнык эрэ үнүстүрүмүөнү оонньоон, кыыспытын үһүгуннарыахтаах эбиппит, онтон туох үнүстүрүмүөн буоларын эппитилэр!

– Оччоҕо биһиэхэ баар үнүстүрүмүөннэртэн атыны оноруохтаахпыт эбит – диэтэ Омолдоон – Табык, мин эйиэхэ эрэнэбин!

– Элбэх буолан толкуйдуоҕун, тугу эмит онорон таһаарыахпыт! – диэтэ Табык.

Уустар мустан сүбэлэһэн, хайдах буолуохтаағын уруһуйдаан, бары биир санааҕа кэлэн, үнүстүрүмүөн онорон таһаардылар. Хатын маһыттан уоска даҕайан оонньоонор, тирии быаны тартахха тыас таһаарар үнүстүрүмүөнү онордулар.

Табык бу онорук тыаһын сөбүлээбэтэр даҕаны, кыыс аттыгар туран эрэ оонньоото да кыыс утуйбутун курдук утуяа сытар, хараһын уута өссө күүскэ сүүрэн биэрдэ.

Уустар аны ынах муһуттан, инник муһуоннаах үнүстүрүмүөнү онордулар. Табык эмиэ кыыһы иһит, үһүгун диэн, көрдөһөн туран, оонньоото. Арай, ооньуу туран көрбүтэ, Нарыйаана кыламаннара хамсыыллар эбит, иэдэстэрэ тэтэрэн кэлбиттэр эбит, ол гынан баран үһүктүбэтэ.

Эр дьон ураһаҕа мустубуттар.

Өр өтөр буолбатылар, уолаттар киэн да киэн хонууга тийэн кэллилэр, манна тохтоон, сынньанан ааһыаһын диэн сүбэлэстилэр. Хонуу кытыгыгар олорон, сынньанан, тото-хана аһаан, хонон-өрөөн турдулар. Сарсыарда ойон тураат, хонууларын туораары, хайдах тилэхтэринэн хонуу сириг таарыйааттарын кытары, сирдэрэ өрө ньиргийэ түстэ да хайа барда уонна аллараттан ытылла, эргийэ турар боруонка сир анныгар уолаттары оборон илдэ бара турда, уолаттар биэрдэ аллараа дойдуга баар буолан хааллылар. Оо, дьэ, дойду да дойду эбит, куһаҕан сыт-сымар, халлаан, күн, ый, от-мас суоҕун кэриэтэ эбит, баар да буоллаһына, орто дойдуга майгыннаабат, түктэри хартыына буолан биэрдэ. Уолаттары көрөн, тамыйах саҕа хомурдуостар сүүрэн кэллилэр, улахан чиэрбэлэр сылланнастылар, үрдүлэринэн торбос саҕа сахсырҕалар көттүлэр. Боотурдар бары быһыйдар, сылбырҕалар, үөннэргэ туттарымаары төттөрү-таары сүүрэллэр, түргэнник хамсаналлар, нөнүө-мангаа ыстаналыыллар, үөннэр сыһа-халты харбыалыыллар. Хомуһун ол сүүрэ сылдьан, үөһээ хантайан көрбүтэ, арай дьөлөҕөс курдугунан сырдык тыгар эбит.

– Уолаттар, орто дойдуга тахсар сырдык көстөр! – диэн хаһытыыр Хомуһун.

Аллараа дойду бүтүннүү улахан, кыра таас хаамыскаларынан ыһыллан, бүрүллэн сытар эбит. Уолаттар үөннэртэн куоталларын быһыгар, таастары таһан барбыттар, таастары бэйэ-бэйэлэригэр ууран, сырдык тыгар дьөлөҕөһүгэр тийэр үрдэл онорон таһааран истилэр. Хомуһун бастакынан үөһээ хатаастан тахсан, сырдыкка тийдэ, арай, көрбүтэ, хайааһынан быа төбөтө субуруйан ыйанан сытар эбит, уол быаны аллара бырахта:

– Мэ, бу быаттан, тутуһан, тахсан иһин! – диэт Хомуһун орто дойду сириттэн хаһытаата.

Уолаттар быаны харбаан ылаат, таас үрдэлэринэн чэпчэки хатаастан, үөһээ диэки тахсан бардылар, аллараа дойду үөннэрэ маньы көрөн туруохтара дуо, уолаттар таастарынан онорбут кириэстэрин алдьатаары хамсатан, анныалаан бардылар. Иккис уол таһыста, үһүс уол үөһээ кыайан тахсыбакка хаалла, үөннэр тирэх буолан турбут, саамай аллара сытар тааһы миэстэтиттэн хамсатан, тоҕо анһан таһаардылар, иннэ гынан кириэстэрэ үрэллэн хаалла. Боотурдар хайыыр да кыахтара суох, төттөрү төннөн иһэн, доҕорбутун хайаан даҕаны быһыахпыт диэн тылларын бэрсэн, салгыы айаннаатылар.

Өр өтөр буолбатылар, уолаттар хотуттан үрэр, тымны тыаллаах сиргэ тийэн кэллилэр, ол аата сыалларыгар чугаһаан кэлбиттэрин биллилэр. Тыал күүһүрэн барда, устунан буурҕа буолан иһиэрдэ, тохтоло суох хаар түһэн барда, туох да көстүбэт буолла. Уолаттар бэйэ-бэйэлэрин сүтэрсэн кэбистилэр, хаар бастаан тобуктарынан буолла онтон курданалларыгар тийдэ, иннин диэки хардылаан хаамарга ыарахан буолла. Хомуһун туох баар күүһүн мунньунан, хаар билиэнттэн таһыста, хаарга сылла сылдьан, табаарыһын көрдөөн, ыңыра, хаһыты сатаата да, булбата. Арай, иннигэр сырдык көһүннэ, уол онно сыллан тийдэ. Хайдах курдук сырдык сиргэ үктэнээтин кытары, тыал-куус эмискэ тохтоон хаалла, халлаан ырааһырда, күн тыкта. Хомуһун доҕорун көрдөөн, хонууну одуулаһар, арай көрбүтэ, хонуу ортотугар киһи саҕа үрдүктээх, улахан

хаар хомуога турар, хаар иһиттэн бүтэнги саңа иһиллэр:

– Хомуһун, миигин кэтэһимэ, айаннаа, Нарыйаананы быһаа!

Өр өтөр буолбата, Хомуһун хаар үлүктээх хайаҕа тийэн кэллэ, кыыс манна хааллан олорорун уонна кинини кэтэһэрин, уол сүрэҕинэн сэрэйдэ. Хайа барыта үһүктээх таастарынан тэлгэммит, хаамарга олус ыарыылаах, ыарахан. Уол атаҕын ыарыытын түлүйбакка охтон түстэ да утуйбут киһи курдук буолан хаалла. Түүлүгэр Нарыйаана кэллэ, ытыыр, абааһы уолуттан быһаа диэн көрдөһөр уонна туман буолан сүтэн хаалла, онтон түүлээх сонноох, тиин бэргэһэлээх, кып-кыракый оҕонньор тийэн кэллэ. Хомуһун ыйытар:

– Оҕонньор, эн кимгиний?

– Мин Сээркээн Сэһэн оҕонньорбун, уолчааным!

– Көмөлөс, миэхэ, аҕаккаа!

– Ол иһин кэлим, Хомуһун!

– Мин сылайдым, күүһүм эһиннэ!

– Инньэ диэмэ, уолчааным, эн санаан күүстээх!

– Тугу гынабын, сүбэлээ!

– Мэ, бу эйиэхэ батас, өлбөт мэнэ уута, иннэлээх сап, хатат уонна манган таас хаамыскалар! – бэйэтин курдук кыракый маллары биэрдэ.

– Ээ, бачча кыракый маллар миэхэ туохха наада буолуохтарай? – диэн Хомуһун күллэ.

– Күлүмэ, тойуом, бу маллар кырабыт диэхтэрэ суоҕа, эйиэхэ көмөлөһүөхтэрэ!

– Бу малларынан хайдах туттабын?

– Ээ, ону эн бэйэн билиэҕин, кыһалҕа тирээтэҕинэ!

– Хайа диэки барабын, оҕонньор?

– Хайаҕа таҕыс, онно абааһы уолун уораҕайа баар!

– Мин соҕотох кыайан тийбэтим буолуо, аара суолбар доҕотторбун сүтэрдим!

– Абааһы уолун угаайытыгар доҕотторун түбэспиттэрэ, абааһы эйигинниин биир-бииргэ көрсүһээри кэтэһэр!

– Өйдөөтүм, аҕаккаам!

– Чэ, тур, өр да утуйдун! – инньэ диэт Сээркээн Сэһэн оҕонньор туман буолан сүтэн хаалла.

Хомуһун үһүктэн кэллэ, аттыгар оҕонньор биэрбит батыйата, иннэлээх саба, манган таастара, хатата сытар эбит. Уол ойон турда уонна иннэлээх сабы хайаҕа бырахта, иннэ көтөн иһэн, элбээн таҕыста, элбэх да элбэх иннэлэр хайаҕа кирилиз курдук хатаннылар онтон сап кытаанах, быстыбат быа буолан, хайа чыпчаалыгар көтөн тийэн, эриллэн баалан хаалла. Хорсун уол быаттан тардыһан, иннэ кирилизһинэн, үөһэ хайа төбөтүгэр таҕыста. Тимир балаҕан турарын көрөн, онно киирдэ, балаҕан иһэ хабыс-харанга, туох даҕаны көстүбэт, ол гынан баран, ким эрэ тыынара биллэр.

– Нарыйаана, бу мин Хомуһун, кэлим! – диир уол.

– Хомуһун, кэл манна, мин бу баарбын! – диир Нарыйаана куолаһа.

Уол харахтара харанга үөрэннилэр, оо, онно көрбүтэ, бу кини Нарыйааната турар эбит, үөрүүтүтэн кыыска утары сүүрэн тийдэ!

Арай, Нарыйааната көрөн турдаҕына, арбайбыт баттахтаах, даллайбыт кулгаахтаах, сүүһүн ортотугар биир эрэ кыһылынан көрбүт быччаҕар харахтаах, ырдыйбыт айаҕыттан күөх тыла салыбыры сылдыар, туора-маары үүммүт тынгырактардаах илиилэрин сарбатан, биир соҕотох атаҕар өрүтэ ыстангалы турар абааһы уола буолан хаалбыт. Абааһы уола алларасты түһээт, уолга утары ыстангалаан тийбит, бокуойа суох кыыл курдук ырдьыгыны-ырдыгыны, батыйатынан охсулаан барбыт. Хомуһун кэннинэн тэйэн иһэн, хоонньуттан кыракый батыйатын хостоото, ону көрөн абааһы бууһа алларастаата:

– Бу дуо эн, батыйан, эн мин утары манньк охсуһа кэлин дуо?

– Күлүмэ, абааһы, эрдэ һылла этэ оҕус, Нарыйаананы ханна кистээбиккин!

– Нарыйаананы эйиэхэ биэрбэппин, кини мин кэргэним буолуоҕа!

– Суох, хаһан даҕаны эн эппитин курдук буолуо суоҕа!

Хомуһун илиитигэр батыйата үүнэр курдук, улаатан таҕыста, дьэ ынырыктаах охсуһуу буолла!

Боотур күүһэ үс төгүл күүһүрдэ, абааһыны ыга анһан, хайа кытытыгар аҕалла. Абааһы уола олус куттанна, уолтан көрдөһөн барда:

– Хомуһун, бырасты гын, миигин, мин эйиэхэ бу хайа баайын барытын биэриэм!

– Манньк хара дьайы сир үрдүтэн суох оноруохха! – диэт Хомуһун абааһы уолун хайаттан үнтү бырахта.

Абааһы сиргэ үнтү баран, тааһы кытары таас буолан бытарыан хаалла.

Сир-дойду сырдаан, салгын ырааһыран барда, уол таастар быыстарыгар тимир ааны булан, иһирдье киирдэ. Арай, онно Нарыйаана тимир сыабынан кэлгиллэн турар эбит, уол батыйатынан сыабы быһыта охсулаан, кыһы быһаата.

– Нарыйаана, мантан түргэнник бара охсуохха, төннөн иһэн, өссө доҕотторбутун быһыахтаахпыт!

Дойдуларыгар кинилэри барыларын кэтэһэн олороллор, оноҕостор уктара хараарбыттарын көрөн долгуйаллар, ол гынан баран бары Хомуһунга эрэнэллэр, Хомуһун оноҕоһо сэргэҕэ бигэтик анһыллан турарын көрөн олохтоохтор уоскуйаллар эбит.

Хомуһуннаах Нарыйаана хайаттан чэпчэкитик сүүрэн түстүлэр, уол иннэлээх сабын хоонньугар угунна. Хонууга тийэн, хаар киһи буолан турар доҕордорун, хатат кыымнарынан хаары уулларан, хаар билиэниттэн быһаатылар, өлбөт мэнэ уутунан ыһан ыраастаатылар уонна салҕы айаннаатылар. Аллараа дойдуга киирэр дьөлөҕөһү булан, аптаах саптарын түһэрэн, уолларын ороон таһаардылар, мэнэ ууларынан уолларын ыраастаатылар уонна өрүскэ тийэн кэллилэр. Тохтоло суох, эриллэ турар бороһуунаны манган хаамыскаларынан тамнаан тохтоттулар, сэниэтэ эстэн, кыайан да сангарбат буолбут уолларын, өлбөт мэнэ уутунан ыһан, тилиннэрдилэр. Хайа тэллэбиттэн муус буолбут уолларын, хататынан ириэрэн муустан босхолоотулар. Эрэллээх аттара хаһаайыттарын кэтэһэн тураллар эбит, айанньыттар аттарыгар олорон, салҕы суолларыгар киирэн, көтүтэ турдулар. Лэппиэскэ балаҕан таһыгар, хабах буолан үллүбүт уолларын, иннэнэн тэйэн, салгынын таһаардылар, уолу хаайан сытырар, уоттаах иини, батыйанан тоҕута сынһан, доҕотторун барыларын этэнгэ быһаатылар.

Ириэрии буолан, үрэхтэр, өрүстэр эстиэхтэригэр диэри хас да тонсууру онорбуттар. Дьиэлэригэр дьонноругар, доботторугар кэһии гыммыттар. Онтон ыла тонсуур добуһуоллаах ырыа ыланар, үөрүүлээх кэмнэ туттулар мал буолбут.

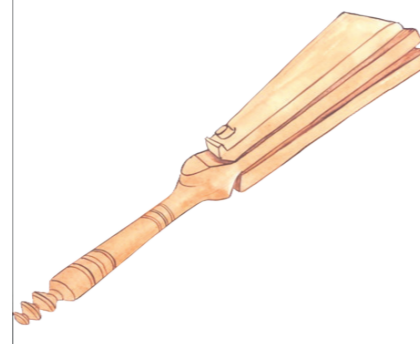
БАДЬААЙАХ (ХАБЫРҔАС)

В. Степанов тыллара уонна матыбыба

Орто тэтиминэн

Ха - ра ха - дыыл буол - ба - тах - пын, "Ха - быр - 5ас" диэн
 аат - таах - пын. Бэ - йэм да кы - ра - кый - бын биэс тар - бах - ха
 ба - та - бын. Хап! Хап! Хап! Хап! "Ха - быр - 5ас" диэн аат - таах - пын.

Былыр-былыр оҕонньордоох эмээхсин олорбуттара эбитэ үһү. Кинилэр күннэ көрбүт соҕотох Кэскилээнэ диэн кыыс оҕолоохтор, бу кыыс олус учугэй, истиэхтэн эриэккэс куоластаах ырыаһыт эбит. Дьүһүнүнэн олус кырасыабай, субуруйар хара долгун суһуохтаах, быһа-та майгылаах бастыҥа, субалаах туттаҕара эбит. Аҕата оҕонньор күн тура-тура уһанар, араас бэйэлээх кизгэллэри, мандардаах чорооннору, матааччаҕы. Мас кыттыаны-ымыйаны, маны тэнэ хамыйах арааһын онорор эбит.

Дүгүр – охсон оонньуур тэрил. Былыр ойууннар, удаҕаннар итэҕэллэрин кытта ситимнээх. Дүгүр баалын онорорго үчүгэй суон тиит төрдүн ылыллар, Биир үчүгэй өртүн үөһээ эргитэн баран, сүгэнэн үүт үкчү ый анарыгар маарынынныыр формалаах, ньолбуһах көрүннээх, тирииннэн тардыллыбыт буолар. Тыаһы – ууһу элбэтэргэ дирин ис суолталаах араас кыаһааннары, аарыктары, чуорааннары, хоболору ойуун кумутугар, дүгүрүн быарыгар эбии баайан ситиһиллэрэ. Улуу ойууннар дүгүрдэрэ тоҕус, он икки муостаах, оттон ортолор киэннэрэ

Дүгүр тыаһа

сэттэ муостаах буолар. Муостар үрдүлэринэн суолахтаан, бииртэн үскэ тийэ төгүрүччү кылы – кириһи тардыллар. Оччоҕо дүгүрү оҕустааха, дорҕоон кыл – кирис нөҕүө муостан муоска бэриллэн, куйа дьөлөбөстөрүнэн тахсан сииппэбэ, ол эбэтэр бүүрүккэ ингнэн, тыаһа өссө улаатан, доҕооно кимизлэнэр, доргуйан, сири түгэбинэн ньиргийэр.

Оонньуур ньымата – бүтүн бэйэбинэн хамсанан, дүгүрү иһилли соҕус тутан, быарыгын быатыгар ыйаан туран, былаайагынан икки өттүнэн дэгэннэтэн охсуллар.

Табык – охсон оонньуур түг былыргы өбүгэ ытык тэрилэ. Улахан кыыл тириитин маска тиирэн, иччилэргэ махтанан тыас таһаараллар. Улуу табыктан ураты кыырай табык, көй табык, лэкэй табык, кэрэ табык, хобо табык бааллара. Тыал табыга – уһун ураҕаска маска эргичинниир сүрүгнэ түөрт хаптаһын нөҕүө араас муоһу, туйаҕы иилэн, быаҕа баайталаан онһулар, тыал үрдэбинэ эргичиннээн тыаһыыр. Оонньуур ньымата – тыас таһаарарга утары эбэтэр ойоҕоскунан, биир атаһын иннигэр быраҕан тураннын охсоруна эбэтэр соҕоочуннан охсон тыас таһаараҕын.

Табык тыаһа

Хобо – чуораан үксүн алтантан кутан онгоулар, иһигэр тимир тыллаах. Хобо араастара: кэлтэгэй хобо – төгүрүк аһаара, көндөй хобо, үөстээх хобо – иһигэр тыллаах, хаагыр хобо – иһигэр бытархай таастардаах. Ойуун дүнгүрүн үөһээ өттүгэр хобо чуораан баайыллар.

Оонньуур ньымата – умса тутан туран унга-хангас хамсатан оонньононор.

Хобо тыаһа

Бад'айах – хатын мастан быһан онгороллор. Үс көнө синньигэс маһы бииргэ тутан холбуулар, онуоха мас маска охсуллан, аһаҕас хабырҕас тыас тахсар. Оонньуур ньымата – бад'айаҕы унга илиигэ тутан туран, хангас илии ытыһыгар эбэтэр өттүккэ охсон оонньоулар.

Бад'айах тыаһа

Сиксиэр – сиксиир: тыастаах дьоҕус маһы ортотунан хайытан иһин хаһаллар уонна иһигэр бытархай өрүс тааһын, оҕуруону эбэтэр доруобунньугу кутан баран силимнииллэр. Оонньуур ньымата – тэтимгэ сөп түбэһиннэрэн, сиксири биир эбэтэр икки илиигэ сахсыйан оонньоулар. Көрүгнэрэ – туос сиксиир, мас сиксиир. Билигин сүөһү муһунан онороллор.

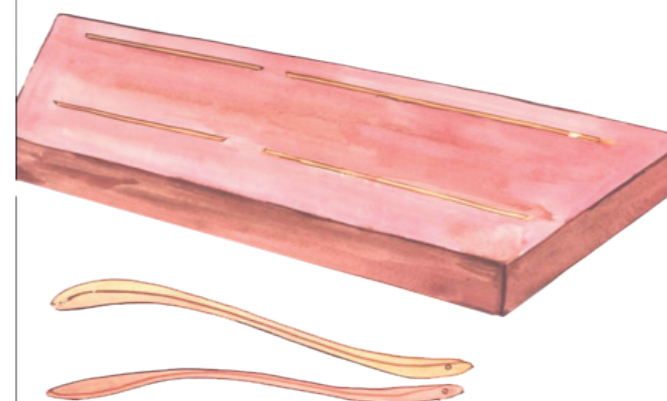
Сиксиэр-сиксиир тыаһа

ТОНСУУР

В.Степанов тыллара уонна матыыба

Орто тэтиминэн

Тон - со - ҕо - йу са - на - тан то - ру - ла - тыам э - тэ мин,
 ат ту - йа - ҕын ү - түк - тэн то - һу - гу - руом э - тэ мин.
 Ту - ку - тук, ту - ку - тук, ту - ку - тук, ту - ку - тук, ту - ку - тук, ту - ку - тук, ту - ку - тук - тук!

Бэрт былыр, быдан өрдөөбүтэ биир түөлбөҕэ икки табаарыстыы уолаттар ололорбуттар. Бу уолаттар киэн тайҕаларынан бултаан-алтаан, бар дьоннорун аһаталлар эбит. Биир саас табаларын бөрөлөр үргүтэн, үүтээннэригэр саһаабыттар. Ол олон эр дьоннорун тугунан эмэ оонньоохтарынан баҕарбыттар. Биир сарсыарда үүтээннэрин таһыгар олон иһиттэхтэринэ, айылҕа барахсан уһуктан араас бэйэлээх көтөрүн-сүүрэрин саһааһынан туолан, киһи эрэ үөрүөх көтүөх кэмэ кэллэр кэлэн испит. Улар охсоро, тонсоҕой торулуура, куртуйах курдьугу-нуура истиэхтэн эриэккэс кэм кэлбит.

Уолаттар бу дорҕоону үтүгүннэрэн оонньоур тэрили онорбуттар. Хатын маһы чараас ғына суоран, ортотунан көндөй ғына охсон оонньонон, охсор маһа эмиэ намчы хаһыһа эбит. Уолаттар ол тэриэбэлэрин охсон оонньоон көрбүттэр, туох да сүрдээх учугэй тыастаах тэрил буолбут, тыаһа чуор баҕайы, тонсоҕой торулуурун курдук эбит. Ол иһин тонсуур диэн ааттаабыттар.

Былыр биһиги сахабыт сиригэр, туох да айылбаттан кэрэ, киэн алааска икки уолаттардаах, биир кыыстаах эмээхсин олорбута үһү. Ортото күөллээх, тулата наһаа үчүгэй намылһа наскыйар хатын чаран алардаах, күөгэлдһийэ нусхайар хойуу бөлкөй үөттэрдээх, араас бэйэлээх сибэкки бөҕөнөн тэлгэммит, көнө-налыы хонуулардаах. Бу эмээхсин оҕолоро сурдээх улэһит уонна уус эбиттэр.

Биир үтүө күн бырааттыылар туох эрэ үчүгэй тыастаах оонһуур оно-руохтарын баҕарбыттар. Бэйэлэрэ уус буолан хатын маһынан чараас гына суоран, мас харахалаан, иһигэр талыгыраан тэриэбэни онорон кээспиттэр. Эдьийдэрин ыңыран, ол тэриллэрин сахсыйа-сахсыйа ыллаан барбыттар. Онуоха ийэлэрэ эмээхсин: «Үлэлээбэккэ туох иирэр малын оноһуннут», – диэбит. Онуоха оҕолоро эппиттэр: «Хата эн эппитин курдук, иирэр дьаба диэн буоллун!».

Айаан – киил, хаппыт тиит мастан оборор өттүн сулбуччу синньигэс, биир өттүн сонос гына бөкүнүччү кыаһаллар. Онтон мас сааһынан көрөн, ортотунан хайытан баран, көңдөйдүү сэрэнэн быһаҕынан хаһаллар. Оборон тыаһатар өттүгэр үһун синньигэс гына бэрт кыра хайаҕас хааллараллар уонна хатыыс куутунан күүскэ холбуу тутан силимнээн ыпсарыллар. Тас өттүн, сытыйбатын, алдыамматын уонна тыаһа бүтэни буоллун диэн, чараас туоһунан эрийэллэр.

Оонһуур ньымата – айааны маннай аллараа диэки умса тутан туран тумугуттан уостарынан оборон, сыһа үөһээ тардаллар. Оччоҕо айаатыыра улам үрдээн, энсэлийэн барар. Биир оборуу кэмигэр төһө тыһынын тийэринэн хас да араас таһымнаах дорҕоону таһаарыахха сөп.

Ыһыах түһүлгэтигэр дьону ыңырыыга, тэһими күүркэтиигэ туттуллар. Соһотохтуу да хаһа да буолан, эбэтэр ойдуону кытта тэнгэ үрэн, араастаан оонһуохха сөп.

Айаан тыаһа

4.3. САХА ОХСОН ООНЬОНОР ИНСТРУМЕННАРА

Татаринава Христина Кононовна

Саха Республикатын үөрэҕириитин үтүөлээх үлэһитэ, норуот үөрэҕириитин туйгуна, үлэ бэтэрээнэ, Горнай улуунун бочуоттаах олохтооҕо.

Данилова Азалия Григорьевна

«Олонхо кэскилэ» оскуолаҕа кириэн иннинээҕи муниципальнай бюджетнай уһууаан үрдүк категориялаах музыкальнай салайааччыта.

Саха Республикатын тэрилтэлэрин попечительскай сэбиэттэрин Ассоциациятын «Үөрэх тэрилтэлэрин бастыҥ педагога» номинация Гранын хаһаайката, «Оскуолаҕа кириэн иннинээҕи саастаах оҕолору сайыннарыыга кылаатын иһин» бэлиэ хаһаайката, педагогическай наука кандидата, үлэ бэтэрээнэ.

Саха охсон оонньонон инструментнарын оҕо өйдүүрүгэр дьүөрэлээн, кыабын учуоттаан, сааһыгар сөп түбэһиннэрэн билиһиннэрэргэ уонна үөрэтэргэ диэн оҕоһулунна. Үөрэтии 2 сыл устата барар. Орто бөлөххө 4-5 саастаах оҕолор музыканы истэн араараллар, баҕалаах оҕону талан ылыллар. 4-5 сааһыгар оҕо тулалыыр эйгэни кытта билсэрэ сайдан, өссө элбэҕи билиэн-көрүүн баҕарара кэнгээн иһэр кэмэ. Үөрэтии нэдиэлэҕэ биирдэ бөлөбүнэн (8-10 оҕо) ыытыллар. Дьарыктанар оҕолор доруобай, эт-хаан өттүнэн сайдыылаах, музыкальнай инструмены төһө баҕарар өр тутан оонньоур кыахтаах буолуохтаахтар.

Сыала: Оҕолору сахалыы охсон оонньонон инструментнары кытта билиһиннэри. Саха фольклорун барҕа баай тыыныгар, умсугутар улуу күүһүгэр оҕону кыра эрдэҕиттэн уһууу, абылааһын. Оҕо айылҕаттан бэриллбит дьобурун, талаанын уһугуннары.

Сүрүн соруктара:

1. Мария Васильевна уонна Василий Авксентьевич Мохначевскайдар онорбут сахалыы охсон оонньонон инструментнарын кытта билиһиннэри.

2. Хас биирдии оҕо инструмент хайдах оонньоохтаабын билэрин ситиһии.

3. Тыаһы арааран истэ үөрэнэллэрин, музыка уратытыгар араас тэтимиҥэ оонньоу охсоллоругар үөрэтии.

Хас биирдии инструмены схема нөҥүө билиһиннэрэбит: остуоруйа нөҥүө оҕолор инструмент аатын, тас көстүүтүн, тыаһын кытта билсэллэр. Оҕо инструмены ордук үчүгэйдик биллин диэн хас биирдии инструменна остуоруйа сурулунна.

Уол аҕата оҕонньорго көрдөрбүт уонна эппит: «Мин эйиэхэ кутуруксут буолуом, көмөлөһүөм, кыыраар бириэмэҕэр бу тэрили тыаһатыам».

Ол тэрилэ таһыгыраан-кылыгыраан тыаһырын иһин «Кыһаан» диэн ааттыахха диэбит. Ойуун уолун оҕоһугун сүрдээбин биһирээбит. Онтон ыла ойууннар кыһааннаах кутуруксут киһилээх кыыраар буолбуттар.

ДЬАҔА

В. Степанов тыллара уонна матыыба

Үөрүүлээхтик

Үөр - бүт о - ҕо кэ - риз - тэ, өт - түк - тэ - рин та - һы - нар
Өс - сө өй - дөөн көр - дөх - хө кы - нат кур - дук сап - сы - нар
Тар - тар, тар - тар, тар - тар - тар! Тар - тар, тар - тар, тар - тар - тар!

КЫЫҢААН (ХАБАРДЫ)

В. Степанов тыллара уонна матыбыа

Тэтимнээхтик

Хол - бу - ка - бар туох э - рэ сах - сый - дах - ха и - нил - лэр
 "Сах - сах!" тыа - ныр и - нир - дыэ "Ха - бар - дыа - бын" диэн э - тэр.
 "Сах - сах!" Сах - сах!" Сах - сый - дах - ха са - та - нар.

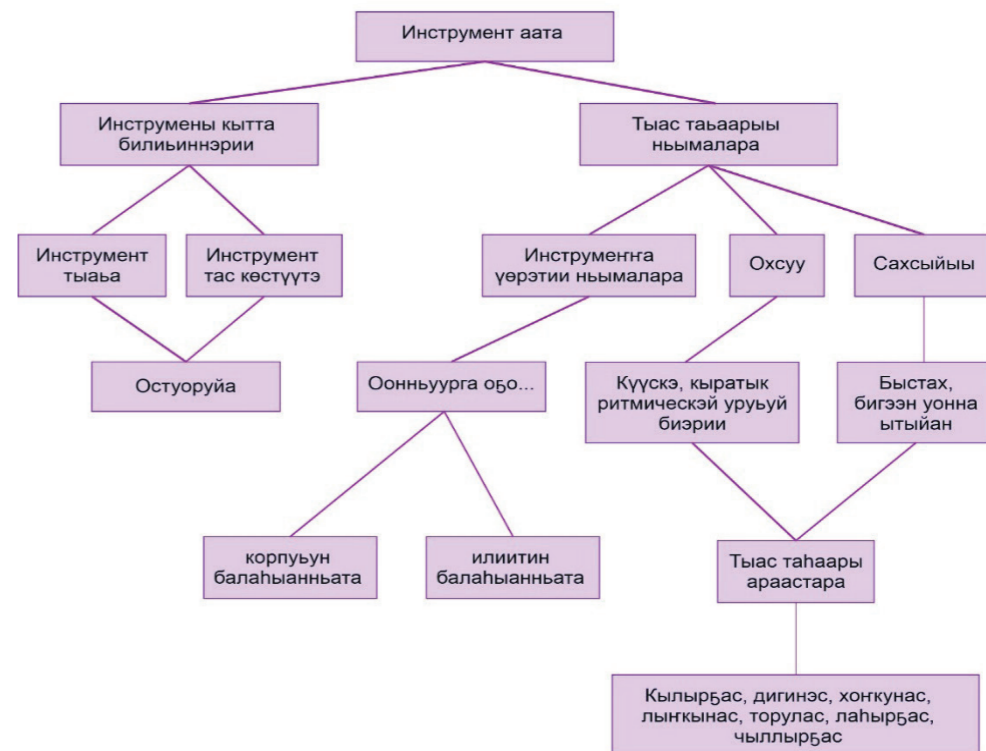

Былыыр-былыр, бэрт өрдөөбүтэ, биир түөлбөҕө аҕалыы-уоллуу дьоннор олохторун үһү. Уол аҕата айылбаттан айдарыылаах ойуун эбит. Ол курдук тугу барытын курдат билэр: ким тугу бултаан кэлэрин, ким өлөрүн, ким төрүүрүн. Куруук ыалларга ынырыыга сылдыра. Ыалларга дүгүрүн илдэ кыра барарыгар, уола аҕатыгар олус ымсыырар: «Миигин бэйэбин кытта илдэ сырыт», – диэн көрдөһөр. Онуоха аҕата буолбат: «Иккиэн дүгүрдээх, былаайахтаах сылдыахпыт дуо? Эн туох да тэрилин суох», – диир.

Онуоха уола толкуйдаан баран, хатын маһы чараас гына суоран, кыһан иһигэр үрүн көмүһү ууларан, кыра гынан таптайан купут уонна уктаабыт. Сүрдээх үчүгэй гына ойуулаан-оһурдаан, таһырбас тыастаах тэрил буолбут.

Үөрэтии модела

Инструменттар айылҕа маһыттан оһуһуллубуттарынан оһолор тулалыыр эйгэлэрин ордук биллиннэр диэн остуоруйалар айылҕаны кытта сибээстээхтэр. Художник Аввакумова М.В. уруһуйунан киэргэттэ. Тыас таһаары нымаларыгар киерэр охсуу уонна сахсыйы. Инструментна оҕо охсон, сахсыйан оонньоонорун билиэхтээх. Холбура: күсүүргэ охсон, дыаҕа сахсыйан оонньоонор диэн билиэхтээх. Охсуу нымаларыгар киерэр: күүскэ, кыратык биер тэтимнэ ритмическай уруһуй биэрэн тыаһатара. Сахсыйы нымаларыгар киерэр: күүскэ, кыратык биер тэтимнэ ритмическай уруһуй биэрэн тыаһатара.

Сахсыйы нымаларыгар киерэр оонньуурга оҕо корпуун балаһыанньата, тоһоолоон бу инструментна туран, эбэтэр олон оонньоохтааһын билиэхтээх. Оонньоонор ныматыгар киерэр – оҕо инструментна туран, эбэтэр олон оонньоохтааһын билиэхтээх. Оонньоонор ныматыгар киерэр – оҕо илиитин балаһыанньата – инструментна биер илиитинэн, икки илиитинэн оонньоонорун билиэхтээх. Хас биердии инструмент тус-туһунан тыастаах, ону оҕо арааран билэ, истэ үөрэниэхтээх. Тыас араастарыгар киерэллэр: кылырбас, дигинэс, хонкунас, лынкынас, торулас, лаһырбас, чаллырбас. Хас биердии инструментна ааттарынан ырыалары мелодист Степанов В.Д. суруйбута, музыка тэтимин истэн охсон оонньоу үөрэнэллэригэр олус көмөлөөх.

ДЪАҒА

Былыргы дбыллар былдыаһыктаах мындааларыгар, урукку дбыллар унньуктаах уорбаларыгар, бэрт былыр олорбуттара эбитэ үһү оҕонньордоох эмээхсин. Кинилэр тоҕус толоромон уол, сэттэ кыталык кыыс оҕолордоохтор. Сыйы мунунан сыспай сиэллээҕи сыйыырбатан, алаас мунунан хоноҕор муостааҕы ииттэн аһаан олорбуттар. Кыргызтара сүрдээх сүрэхтээх, ырыаһыт, иистэнньэн эбиттэр. Уолаттара уус бэртэрэ, булчут эбиттэр. Биирдэ күөх сайын уолаттар тугунан эмэ оонньоохтарын баҕар-быттар, ол иһин икки өттүнэн тутуахтаах, сахсыйдахха наһаа кэрэ кылыгырас тыаһы таһаарар дьяҕа диэн ин-

струмены онорбуттар.

Биирдэ биир үтүө күн ситии салама ыйаан, күөх сайыннарын көрсөр, ыһыах ыһар күннэрэ үүммүт. Сарсыардаттан онгостон, санга онорбут дьяҕаларын тыаһатан, ону доҕуһуоллатан, сүрдээх үчүгөйдик оһуокайдаабыттар, нөнгүө күн тахсарын көрсүбүттэр.

Сиэрин-селигин ситэрбит курдук ийэ айыл-ҕа уһуктан, көҕөрөн-наҕаран араас бэйэлээх дьэрэкээн сиэдэрэй сибэккилэринэн симэммит хонуутугар чыычааҕын ырыата, көтөрүн-сүүрүн сангата киһи эрэ үөрүөн-көтүөн, ыллыан-туойуон курдук буолбут.

Арай остуоруйатын остуоруйа иһиттэхтэринэ дьяҕалара сангалаах эбит: «Мин манна тэһийбэппин, элбэх доҕоттордонуохпун, киэн сирдэринэн сылдыахпын баҕарабын», – диэбит. Онуоха бука бары олус соһуйбуттар уонна дьяҕаларын уоскуппуттар: «Ким эмит күүлэйдии кэллэбинэ онно бэлэхтээн ытыахпыт, оччоҕо элбэх доҕоттордонуон, киэн сирдэринэн сылдьан биллиэн көстүөн», – диэн уоскуппуттар.

Урдук айыыттан түспүт айыылар аллараа дойду абааһыларын хаһан да кэлбэт гына аллараа үтэйэн кээспиттэр. Баай тойон кыһа үтүөрэр аатыгар барбыт. Онтон ыла ойуун дүңүр аргыстаах, кыһаана кылырҕаан Кыһалҕаҕа ылларбыт дьонго туһалыыр Айыы Ойууна дэммит.

Бэрт өрдөөгүтэ биир улууска модун кыяхтаах баай тойон киһи олорбут. Кини күнгэ көрбүт суос-соҕотох атаах, мааны кыыстаах. Биирдэ кыыс улаханник ыалдьан хаалбыт, аһаабат да буолбут. Кинини араас эмчиттэр эмтии сатаабыттар да, хата ордук бэргээбит. Баай тойон дэлби хомойон, ыксаан дүнгүрдээх ойууну ынгыттарбыт.

ДҮНҮР

В. Степанов тыллара уонна матыбыа

Эрчимнээхтик

О - йуун киэ - нэ буол - ба - тах, о - ҕо ай - мах оон - ньуу - ра

Дү - нүр тыа - ха; "Дүн! Дүн! Ох - сор оон - ньуур:"Дүн! Дүн!"

Дүн - дүн - дүн! Дүн - дүн - дүн! Ох - сор оон - ньуур: Дүн! Дүн!

Ойуун кэлэн кыһын эмтээн барбыт: ойуун кыһаана кылырҕаан, дүнгүрүгэр дүрбүйэн үөһэ үрдүк айыылартан айыыларын ынырбыт, ону дүнгүр тыаһын истэннэр, аллараа дойдуттан алдьархайдаах элбэх абааһылар тахсыбыттар.

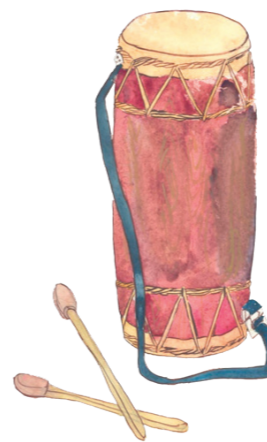
КҮПСҮҮР

В. Степанов тыллара уонна матыбыа

Эрчимнээхтик

Көҥ - көй и - ним: "Күп - күп!" Көҥ-дөй көх - сүм: "Күп - күп!"

Ох - сон биз-рий "Күп - күп!" "Күп - сүүр" диэм-мин :Күп - күп!"

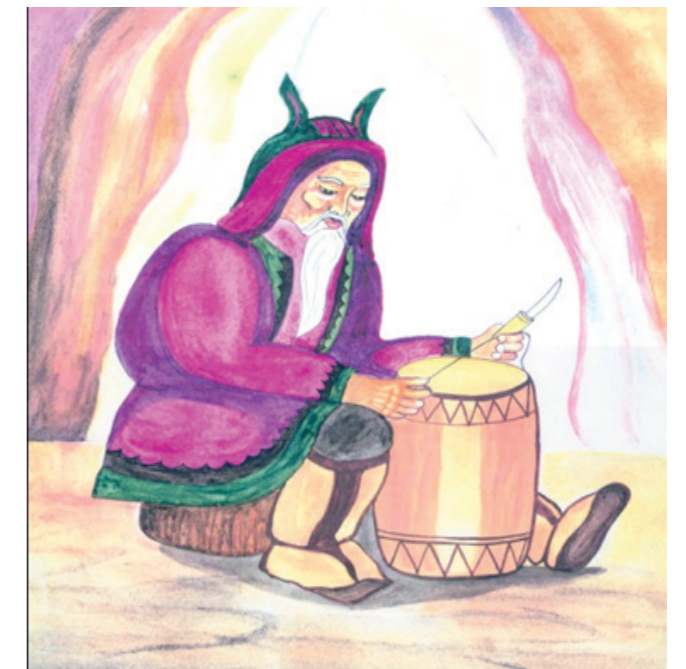

Бэрт былыр аҕа уустара арҕам-тарҕам олорор кэмнэригэр сэриилэхэр, иирсэрсаннаахтарэбит, дьэолиһинонубиллэрэр туох эмэ тыаһатан бэлиэ биэрэр малга наадыбыттар. Онно биир аҕа ууһун баһылыга туох да сурдээх бириинчик, өйдөөх уус киһи баар эбит.

Арай биир күн ол киһи күр оҕуһун өлөрөн, этин астаан бар дьонун аһаппыт, тириитин хатаран, тиирэн оустааһына дип-дирилэс буолуор диэри хатарбыт. Уонна ойуурга тахсан эмэҕирбит тиит маһы булан, эмэҕин сүөккээн баран, охсоругар анаан хатын маһынан икки былаайах онгорбут.

Уонна дьэ охсон көрбүт, охсубутугар доҕоор, арай хаһан да истибэтэх улахан тыастара сатараабыт, бар дьон үөрүү-көтүү бөҕө буолтар.

Биир уолан уолу ону охсорго анаа-быттар, уол аата Күпсүүр диэн. Онон Күпсүүр уол санга оҕоһуллубут тэриэбэни санныгар сүгэн, тииккэ кириликэс онгостон үөһэ олорон ханнык аартыктан алдьархай аангыаһын кэтээбит. Арай биир сарсыарда эрдэ тус илин диэки тэн туох да сурдээх элбэх аттаах дьоннор иһэллэрин көрөн, былаайах маһынан көҥдөйүн охсон, биллэри биэрбит. Сарсыардаангы дьыбарга тыаһыгар тыас эбиллэн биир кэм ньиргийэн олорбут.

Түлүк ууларыгар утуйа сыппыт аҗа ууһа туох баар тургэннэринэн били аттаах сэриини кытта утарылаһан ох-суспутгар, кыайан кыйдаан кэбиспит-тэр. Онон көндөй онгостубутгарыттан олус үөрбүттэр.

Арай Күпсүүр үөрбүтэ-көппүтэ бил-либэт. Иһигэр саныыр эбит: «Дьон ии-римтийэ кыргыһара диэн сүрдээх да куһаҥан буолар эбит, онон мин аар-тык манабыла буолбакка күрүөм уон-на үөрүүлээх-көтүүлээх кэмнэргэ туһа-лыам», – диэбит уонна күрээт си-ри-сибири биир гына тыаһатан, бэйэ-тин аатын көндөйүгэр биэрэн, Күпсүүр диэн бар дьон ааттаабыттара үһү.

ХОБО

Арай биирдэ былыыр-былыр муостаах таба олобтот. Кини суол устун баран испит, баран испит. Таһырдыа күн бөҕө көрөн күлүмнүү турара. Таба баран иһэн көрдөгүнэ, туох эрэ сырдык уот күлүмнүү сытар эбит. Таба аһан хаалбатах, тийэн көрбүтэ, баара-суоҕа хобо чуораан сытар эбит. Ол хобо чуорааны ылбыта, истиэхтэн кэрэ-лынгынас тыастаах, Хобо тыаһа таба дууһатыгар киир-бит. Тыаһын истэн сөбүлээн ылан моонньугар кэтэн кэ-биспит.

Хоботун кэтэ сытан күн уотугар сылаанньыан, хобо тыаһыгар би-гэнэн утуйан хаалбыт.

Көрдөгүнэ араас хоболор баал-лар. Кыра оҕо хобо баар эбит-наһаа синньигэстик лынгынаан тыаһыыр. Орто ийэ хобо баар – кыратык лонкунаан тыаһыыр уонна ула-хан аҗа хобо баар- кини улаханник хонкунаан тыаһыыр эбит. Бары холбоон тыаһаахтарына кэрэттэн кэрэ, дьикти музыканы ыллыыллар.

Ол хоболор истэригэр тимир тыллаахтар. Ол тыллара хамсаатаҕына хоболор лынгынаан тыаһыыллар. Муостаах таба наһаа дьиктиргээбит уонна хоболору кытта кэпсэтиэн баҕарбыт, онуоха хоболор киһилии сангарбыттар: «Биһиги музыка кизэргэтээччилэрэ буолабыт. Музыканы кытта тэнгэ ылластаахпытына, музыкабыт өссө кизэргэйдэр». Арай инньэ диэттэрин кытта муостаах таба уһуктан кэлбит уонна хобону булбутуттан олус үөрбүт. Онтон ыла туундараҕа табаһыттар табалара төһө да ыраах барбыттарын ийин, хоболорун тыаһыттан истэн булаллар эбит.

<p>Тарбах эрчиллилэрэ</p> <p>Артикуляционной, тыл эрчиллилэрэ,</p>	<p>Оџо хомуһу сөпкө тутарын чочуйуу. Хомус чыычаабын таба охсору ситиһии.</p> <p>Тарбахтар имигэс, кытыгырас буолалларын эрчийи</p>	<p>-Илиибитин иннибитигэр токурутан тарабыт. Дэгэччэх иэччэбинэн холкутук унга өттүгэр эрийэбит. Онтон хангас өттүгэр. Биэстиитэ хатылыбыт.</p> <p>-Тарбахтарбытын саратабыт. Утарыта күлүүстүү холбуубут. Араас хайысхаҕа эргитэбит, эрийэбит.</p> <p>-Тарбахтарбытын, илиибит киистэтин умса босхо ытабыт. Сахсыябыт.</p>
<p>Эти-хааны чэбдигирдэр эрчиллилэр</p>	<p>Тылбыт имигэс, сымса буоларыгар.</p> <p>Үөрэтээччи бэйэтин холобурунан көрдөрөр, үөрэтэр, көннөрөр. Сатабылларын хайгыыр.</p>	<p>«Түргэн тыл» – «Йа-йа-йа», «Йо-йо-йо», «Йу-йу-йу» сүһүөхтэри түргэн-түргэнник тылбытын хамнатан, сангарабыт. Бу эрчиллиини хомус дорџоонун «дырылатыга» туһанабыт.</p>
	<p>Моонньу, сүннү, санны, илии, түөс, сис, ойоџос, ис былчыннарын, уңуохтарын итити, имити.</p>	<p>Эт-сиин корпусун эрийи. Көнөтүк турабыт. Атахпыт санныбыт кэгитин саҕа киэнник турар. Сиспит көнө. Илиибитин тоңолох иэччэбинэн токурутан, хоннохпутун арийан, түөспүт иннигэр тутабыт. Иккитэ унга, онтон иккитэ хангас өттүгэр корпуспутун, тоңолохпутун, төбөбүтүн тэнгэ кэннигэр эрийэ тардабыт. Иккитэ хатылыбыт.</p>
<p>Таһаарылаах тэрээһин (Продуктивная деятельность)</p> <p>«Күөрэгэйдэтии».</p> <p>«Дырылаты»</p>	<p>Иитээччи свистулька инструменынан чыычаах сагатын оонньоон иһитиннэрэн, чыычаах үөрбүтүн оџолорго тиэрдиэхтээх.</p> <p>«Күөрэгэйдэтии» дорџоонун таһаарга тылбытын хайдах хамсатыахтаахпыт, хомуспут тылын охсор тэтимин быһаары, үөрэти.</p> <p>Үөрэтээччи бэйэтин холобурунан көрдөрөр, үөрэтэр, көннөрөр. Сатабылларын хайгыыр.</p>	<p>Чыычаахпыт хамсанан тоңмута дьэ ааста. Үөрэн ыллаан эрэр дии.</p> <p>Оџолоор, чычаах эһиэхэ махтанан, үөрүүтүн үллэстэр.</p> <p>Эһигини хомуска «күөрэгэйдэтии» дорџоонун үөрэтэргэ көмөлөһүө.</p> <p>Тылбытын кыратык аяхпыт түгэбэр тарда түһэбит. «Ии» дорџоонго хомуспут тылын түргэн тэтимнэ тохтоло суох охсубут. «Ой-йо-йо» дорџоонго эмиэ уларытыахха сөп.</p> <p>«И-и-и-ий-ий», «Ай-йа-йа-йа», «Ой-йо-йо», «Уй-йу-йу» сүһүөхтэргэ тылбытын үөһээ, аллараа тэтимнээхтик хамсатан дырылатан дорџоону киэргэтэбит.</p>

Улахан, орто, кыракый сүөгэй баһар бадаайы хамыйах арааһын онорор. Кэскилээнэ кыыс аҕатыгар тэбис-тэнгэ көмөлөһөр, ырыа быыстаах сылдыан хамыйаҕы хаһан онорор. Аҕата маны көрөн, оџобор, сэгэрбэр оонньоуругар анаан хас да хамыйаҕы холбуу туппут курдук доџуһуоллуур мал онорон бизриэм диэн бу үлэҕэ турунар.

Туох да сүрдээх үчүгэй ытыска, эбэтэр ньылбэккэ охсон оонньоонор тэрили онорон биэрэр. Кэскилээнэ кыһа үөрэн, мас тэрилинэн доџуһуоллаан, ыллаан-туойан аҕай биэрэр эбит. Хас да бадаайыны холбуу туппут курдук, ол иһин онно олобуран бадаайах диэн ааттаабыттар.

Наталья Климовна Спиридонова

Нам улууһун Нам сэлиэнньэтин №11 «Сулусчаан» муниципальной оскуолаҕа киириэн иннинээҕи оҕону сайыннарар киин эбии үөрэх бастакы категориялаах педагога.

Республикатааҕы иитээччилэр идэлээх күрэхтэрин «Воспитатель года – 2017» мунгутуур кыайылааҕа, «Воспитатель года России – 2017» иитээччилэр идэлээх күрэхтэригэр «Симпатии детей» номинация кыайылааҕа.

«Надежда Якутии» бэлиэ наҕараадалаах.

4.4. ОҒОНУ ХОМУСКА ҮӨРЭТИИ БАСТАКЫ ОЛУКТАРА.

Төрүт ньыманан хомуска оонньоохун

Аан дойдуга Сахабыт Сирэ өбүгэ саҕаттан музыкаальнай төрүт культурабытын, чуолаан хомуска оонньоохуну сүтэрбэккэ илдьэ сылдьар норуотунан биллэбит. Билигин аныгы цифровой технология сайдан турар үйэтигэр саха омук духовнай культурабытын сүтэрбэт туһугар, иитэр-үөрэтэр идэлээхтэр оҕолорбутун кыра оҕо саастарыттан, омукут музыкальнай, инструментальнай культуратыгар сыһыарыахтаахпыт.

Оҕону сахалыы иитии «Тосхол» региональной үөрэҕири бырагыраамматынан көрүллэр уонна өрөспүүбүлүкэтээҕи «Музыка для всех» бырайыак оҕону музыкальнай инструментта сыһыарыы, үөрэтии чэрчитинэн ытыллар. Бу тангыллан онһуллубут методической босубуйа сыала-соруга оҕону иитэр-сайыннарар тэрилтэлэр педагогтарыгар уонна төрөппүттэргэ анаан, оҕону хомуска оонньурга маннайгы үөрүүхтэрин сайыннарыыга тирэх матырыйаал буолар.

Хомуска оонньоохун сатабыла өбүгэ саҕаттан, көлүөнэттэн көлүөнэҕэ бэриллэн, бу күнгэ дылы саха норуотугар музыкальнай инструмент быһыытынан тийдэҕэ. Ол курдук, бу босубуйаҕа хомуска үөрэтии төрүт ньымата, импровизатор хомусчут Клим Николаевич Адамов оҕолору хомуска үөрэппит ньымаларын уопутугар, сатабылыгар олоҕуран, сурукка тиһиллиннэ. Клим Николаевич Хангалас улууһун, Өктөм нэһилиэгин бочуоттаах олохтооҕо, культура, спорт ветерана. 50 сыл устата хомуһу өрө тутан, кэнчээри ыччаты хомуска үөрэтэн, угуйан, уопутун кэлэр ыччакка хаалларан, саха норуотун музыкальнай инструменын – хомуһу үйэтиитигэ үлэтин, сыратын уурбут киһинэн буолар.

Бу босубуйаҕа оҕо доруобуйатын харыстыыр ньымалар туһанылыннылар. Тыл сайдыытын, тыныны, эт-хаан, эрчиллилэрэ киирдилэр. Ону таһынан төрөппүттэри долгутар, хомус оҕо тийигэр дьайытын туһунан боппуроска туһалаах сүбэлэри биэрдэ Өрөспүүбүлүкэтээҕи №1 балыаһа үрдүк категориялаах ортодонт бырааһа Иннокентий Алексеевич Протопопов.

Дьарык тутула

Түһүмэх, Тэрийии көрүнгэ	Сыал, сорук	Дьарык хаамыыта
Киирии чааһа Күөрэгэй чыычаах ыллыр ырыатын фоновой музыката иһиллэр	Дорооболоһуу. Үөрэтээччи үөрэн-көтөн, оҕолорго эйэбэс сыаһыны олохтуур Оҕону дьарыкка кииллэри. Хоһоон нөнгүө дьарык тиэмэтин сырдатты.	Үтүө күнүнэн, оҕолоор! Кып-кыра чычып-чаап Хап-хара харахтаах Кып-кыра чычып-чаап Сып-сытыы тумустаах Кып-кыра чычып-чаап Чыып-чаап ырыалаах.
	Эрдэ үөрэппит хоһооннорун этэллэр. Сангарар тылларын, өйгө тутууну сайыннарыы.	Оҕолоор, хоһоон ким туһунан суруллубутуй? (чыычаах туһунан) Оҕолоор, истэбит? Ким эрэ түннүгү тонсуйар. Биһиэхэ бүгүн ким ылдытты кэлбитэ буолуой? (Күөрэгэй чыычаах ылдытты кэлбит) Күөрэгэйчээн, күөрэгэйчээн, Көмүстүүрэ күөмэйчээн. Күнү быһа ыллыгың, Дьырыгың, дьырылыгың.
Сүрүн чааһа Харгыстардаах түгэн (Проблемнай ситуация)	Оҕо толкуйдуур, түргэнник быһаарыны ылынар хачыстыбатын сайыннарыы. Оҕо көмөлөһөр баҕатын өйөөһүн.	– Оҕолоор, күөрэгэй таһырдыа тонгум диир. – Хайдах, тугу көмөлөһөбүтүй? – Тарбахтарбытын, эппитин-сииммитин имитэн хамсаныаххайын, оччоҕо чыычаахпыт биһигини үтүктэн, хамсанныаҕына ириэбэ.

Соруктара	– күөрэгэйдэтии дорѳоонун тыаһаталларын диктофонна уһулан бэйэлэригэр иһиттиннэри. Итэѳэстэрин, ситиһиилэрин ырыты. Кэпсиир, кэтээн көрөр дьобурдарын, ситимнээх санганы сайыннары. Иитэр: – оѳо оѳону кытта алтыһарыгар биир субэни буларга, тумсуулээх буоларга иити; – оѳону кэрэни кэрэхсииргэ, таптыырга иити; – көхтөөх буоларга, бэйэ-бэйэѳэ көмөлөһөргө иити.
Дьарык формата	Бөлөбүнэн
Дьарык көрүнгэ	Айар-тугар, музыкальнай
Дьарык тутула	Тэрээһин чаас Сүрүн чааһа Түмүк
Үөрэтии уобаластарын алтыһыылара	Тыл сайдыытын уобалаһа; Айар-тугар, кэрэ эйгэ сайдыытын уобалаһа; Эт-хаан сайдыытын уобалаһа; Социально-коммуникативнай сайдыы уобалаһа; Билии-көрүү, чинчийи сайдыытын уобалаһа
Тыл саппааһын байыты	Тарбахтар ааттара: тойон эрбэх, сөмүйэ, орго, аата суох, ылгын чыгыһа.
Иитиллээччилэри кытта бэлэмнэнии үлэтэ	Күөрэгэй чыычаах туһунан сэхэргэһии, ырыты. Күөрэгэй туһунан ырыа, хоһоон үөрэтиитэ. Күөрэгэй ойуулаах хартыыналары көрүү. Хомуска ИИИ дорѳоонго дьарык
Диктофонна уһулар программата	«Звукозапись» приложенияѳа
Былааннамыт түмүк	Оѳо күөрэгэйдэтии дорѳоону сатаан тыаһатар буолуохтаах
Туттуллар тэриллэр, матырыяаллар	Проектор, экран, ноутбук, уруһуйдаах карточкалар, хомус, чыычаах оонньуур, чыычаах сангатын таһаарар свистулька
Туттуллубут айымны	«Оѳону төрүт ныманан хомуска оонньуурга үөрэтии бастакы олуктара» методической пособие Гоголев, И. Күөрэгэй: Хоһоон // Дьобуускай 2002, Бичик П. Тобуруокап. Кып-кыра чычып-чаап Ырыа «Дьүрүһүй хомуһум» К.Н. Адамов

Хомус эйгэтигэр киллэри ҮС ТЫЛЫНАН САХАЛЫ АУДИО ОСТУОРУЙА «АЛЫПТААХ ХОМУС»

Хомуска оонньууру сатааһын – оѳо бэйэтин баѳата буолуохтаах. Ол туһугар педагог эбэтэр төрөппүт сөптөөх эйгэни тэрийиэхтээх. Буолар миэстэтэ, оѳону кытары соѳотохтуу үлэ, эйѳэс сыһыан, оѳону сатыан диэн санаатын өрө көтөбүү, сөптөөх бириэмэни тутуһуу.

Оѳо хомуһу кытары маннайгы билсиһиитэ сүрүн кэрдиис буолар. Оѳо үөрүүлээх санаа хаалыахтаах, хомуһу интириэһиргээн, салѳыи сиһилии билиэн, сатыан баѳарар дьобура үөскүөхтээх.

Норуот айымныта норуот музыкальнай ниструменын кытара быстыспат сибээстээхтэр. Онтон сиэттэрэн оѳолорго остуоруйа кэпсээниттэн саѳалыбын. «Аптаах хомус» диэн бэйэм айбыт остуоруйам буолар. Үс тылынан сахалы, нууччалы, английскай тылынан суруллубут, аудио диискэ сыһыарылаах кинигэ. Бу остуоруйаѳа хомус биһиги дойдубутугар хайдах баар буолбутай диэн номохтортон биирдэстэрэ буолуон сөп диэн өйтөн таһаары айымны буолар. Кинигэ аудио сыһыарытыгар оѳо хомус тыаһын истиэн сөп, күөрэгэйдэтиини, хаастатыны, таба туйабын тыаһын у.д.а. Үтүнү онгорбут остуоруйа дьоруойдарын үтүктэн оѳо хомуска оонньуурга үөрэнэр интэриэһин тардан, салгы дьобурун сайыннарыан сөп.

"Аптаах хомус" сахалы остуоруйа

Оѳо хомуска интэриэс үөскээтэ да, үөрэтиини саѳалыахха сөп. Оѳо үс сааһыттан хомус тутулун, чаастарын пазл оонньуу быһыытынан билиһиннэрэн, хомус туһунан ырыа, хоһоон үөрэтэн, остуоруйалары кэпсээн, оѳону хомус эйгэтигэр угуйабыт. Хомус саха кинигэтигэр суолтатын туһунан кэпсибит. Хомуска харыстабыллаах сыһаннаах буолуохтаахпытын хомуһу тыаһатан баран хайдах сото, бэрийэ сылдыахтаахпытын үөрэтэбит.

Сааһынан уратылар

Оѳо 6 сааһыгар тииһир тиистэрэ олохтоох тиискэ көһөр кэмигэр, доруобуйаны харыстыыр сыалтан практической дьарыктар тохтууллар, атын хайысханан салѳаналлар. Оѳолору хомус музейыгар сырытыннаран, хомус историятын, арааһын, көрүнгэһин, араас омуктар хомустарын сырдатты. Хомус маастардарын кытары билсиһии, үлэлэрин сэргээһин, ырыты. Импровизатор, виртуоз хомусчуттары, ансаамбыллары кытары көрсүһүлэр, кинилэр дьүһүйүү айымнылары уонна үгэс истиилинэн (традиционный стиль) толорууларын иһитиннэрэн, хомус туһунан сырдатты, үөрэтии үлэтэ ытыллалар.

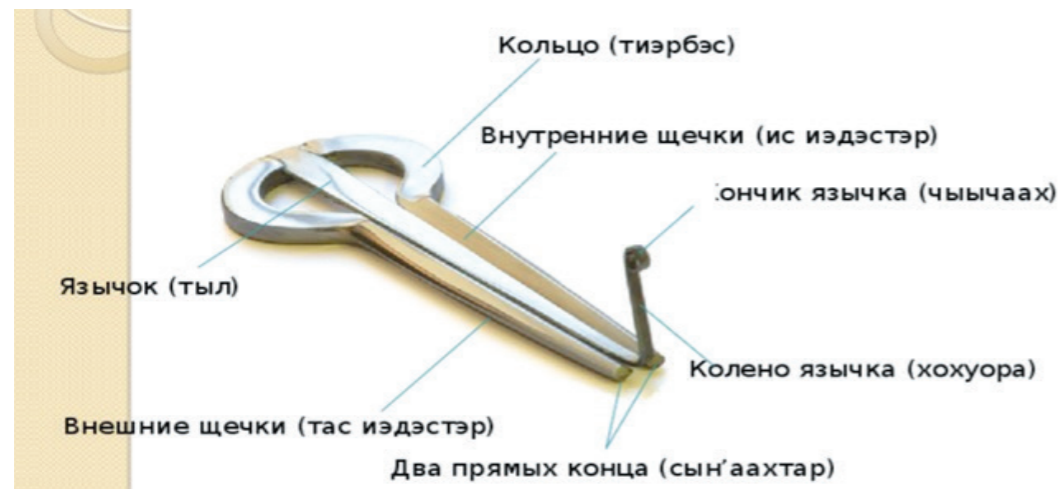
Онтон оѳо тиистэрэ олохтоох тиискэ көспүтүн кэннэ толору дьарыгы салѳыахха сөп буолар.

Хомус тугула, чаастара, арааһа

Сүүстэн тахса дойдуга тарбаммыг хомус 273 араас корунгэ баара биллэр. Хомус 5000 сыл аннараа оттугэр үөскээбит диэн үөрэтэллэр. Саха сиригэр 50 хомус ууһа норуот маастара” диэн аатынан биллэллэр. Реворий Чемчоев, Роман Готовцев, Иван Христофоров, Павел Михайлов, Петр Осипов у.д.а кун бугүнгэ диэри саха омугун хомуһун уһанан-уһуйан саха сиригэр, аан дойдуга таһымнаахтык аатырда сылдыаллар. Саха сиригэр 7000-тан итэҕэһэ суох киһи утумнаахтык хомуска оонһуур. 150 киһи “импровизатор-хомусчут” диэн дастабырыанһаалаахтар. Аан дойдуга киэнник биллэр тоҕус виртуоз-хомусчуттартан уһа сахалар.

Хомус сүрүн чаастара, тугула

Уруһуй №3 хомус чаастарын ааттара:

тиэрбэс, сынгааба, тас иэдэстэр, ис иэдэстэр, тыл, хохуора, чыычаах.
Хомус чаастарын аатын оҕо өйдүүрүгэр пазл оонһуу нөҥүө үөрэтиэххэ сөп.

Уруһуй №4 хомус чаастарынан пазл

- хомус чыычаабын, тылын сөпкө охсуу;
- илии дэгэччэбин сөптөөхтүк эргитэн охсуу;
- хомус тыабын, дорҕоонун уларытааһын;
- күөрэгэйдэтии;
- хаастатыы;
- таммах тыаһын таһаарыы;
- табыгыратыы;
- кэбэлэтии;
- оһуокай таһаарыыта;
- норуот ырыаларын таһаарыы;
- хомус тылын охсуу арааһын үөрэтии;
- хомуска дьүһүйүүгэ холонуу;
- биирдиилээн, бөлөбүнэн тыаһатыы;
- кэнсиэрдэргэ, күрэхтэргэ кытыы;
- атын бөлөх оҕолорун кытары көрсүһүү, уопут атастаһыта;
- үнкүүгэ хомус доҕуһуолун туруоруу;
- ырыаба хомус доҕуһуолун туруоруу;
- оркестырга кыттыһан музыкальнай айымны туруоруута.

Педагогическай тэрээһин технологическай картата

«Күөрэгэйдиин хомустуох»

Дьарык тугула, ис хоһооно

Дьарык ис хоһоонун хаамыытын онгосторго көмө холобур.

Бытыллар миэстэтэ, күнэ, чааһа	Оскуола иннинээҕи үөрэхтээһин муниципальнай бюджетнай тэрилтэ №11 «Сулусчаан» оҕо сайдар киинигэр музыкальнай саалаба 06.02.2017 с. 16.00 ч.
Бытыллар бөлөҕө	бэлэмнэнии бөлөх
Дьарык устатын бириэмэтэ	30 мүнүүтэ
Дьарык темата	«Күөрэгэйдиин хомустуох»
Сыала	Хомуска күөрэгэйдэтии дорҕоонун үөрэтии
Соруктара	Үөрэтэр: - хомуска күөрэгэйдэтии дорҕоонун таһаарар ньыманы билиһиннэрии, үөрэтии; - тыл үлэтин нөҥүө хомуска дорҕоону таһаарары ситиһии; - дьырылатыы ньыматын күөрэгэйдэтиигэ дьүөрэлэтии. Сайыннарар: - тарбах эрчиллиилэрин көмөтүнэн оҕо тарбахтара имигэс буолуутун сайыннарыы;

Хомуска дьүһүйүү, айар талаан ураты истиилинэн, тыаһатар буочара буолар.

Халандаарнай былаанга дьарык тиэмэлэрэ

Сыал: хомус кэрэ дорҕоонун оҕоҕо тиэрдии, айар дьобурун уһугуннарыы, оҕону хомуска оонньуурга уһуйуу.

Сүрүн соруктар:

- хомуска үөрэтэр куруһуок үлэлиир эйгэтин ситэ-хото оңостуу;
- хомуска оонньуу үөрэниэн баҕалаах оҕолору талан куруһуок дьарыгар түмүү;
- төрөппүтү кытары үлэ;
- хомус дорҕоонун өйдөөн-дьүүллээн ылынытын ситиһии;
- дьүһүйэн оонньуур иэйиитин уһугуннарыы;
- кэрэ эйгэттэн дуоһуйуутун ситиһии;
- айар дьобурун арыйыы;
- бөлөбүнэн оонньуурга үөрэтии;
- атын сахалыы музыкальнай инструменнары кытары оркестрга айымныы туруоруута;
- музыкальнай инструмент тыаһын, тембрын араара үөрэтии;
- оҕо музыка тиэмпэтин, ритмын, тэтимин сөпкө ылынарын сайыннарыы.

Сылыктааһын:

Өскөтүн оҕо хомуска биирдиилээн уонна бөлөбүнэн оонньуу үөрэннэбинэ, оччобуна оҕо хомуска оонньуур дьобура сайдан, кэңээн, кини кэрэни кэрэхсиир, айар дьобура күүһүрэн, хомуска оонньуур баҕата хаңаан биэриэ.

Теория уонна практической үлэ тиэмэлэрин, үөрэтээччи сылланынан, ыйдарынан, чаастарынан наардаан үллэрэр. Холбура, нэдиэлэҕэ 2 дьарык ытыллар, уһуна оҕо сааһыттан тутулуктаах 15-30 мүнүүтэҕэ дылы буолун сөп.

Теория темалара:

- хомус туһунан остуоруйалар;
- хомус туһунан хоһооннор;
- хомус туһунан ырыалар;
- хомус маастардарын кытары көрсүһүүлэр;
- импровизатор, виртуоз хомусчуттары кытары көрсүһүүлэр;
- хомус музейыгар сылдыбы;
- хомуска араас дьүһүйүүлэри истии;
- хомус тутула, чаастарын ааттара;
- хомус араас көрүнгэ;
- хомустуурга сахалыы таңас туһунан.

Практической үлэ тиэмэлэрэ:

- эт-хаан эрчилииһэрэ;
- тарбахтар эрчилииһэрэ;
- артикуляцияҕа эрчилииһэрэ;
- тыыныыга эрчилииһэрэ;
- хомустуурга эт-сиин сөп балаһыанньата;
- хомуһу илиибитигэр сөпкө тутуу;
- хомуһу тиискэ, уоска сөпкө сыһыарыы;

Хомус көрүнгэрэ:

- Тимир хомус
- Мас хомус
- Муос хомус
- Икки тыллаах тимир хомус
- Биилэхтээх тимир хомус

Уруһуй №5 икки тыллаах хомус

Хомуһу талыы. Хомуһу харыстыыр ирдэбиллэр

Иккис сүрүн кэрдийинэн буолар бэйэбэр сөп түбэхэр хомуһу талыы. Хомус кээмэйэ, тональнаһа, тембра араас-араас буолар. Хомус онорор маастардар оҕолорго сөптөөх кыра кээмэйдээх, кизэргэтиилээх хомустары сакааһынан анаан-мэнээн онороллор, эбэтэр анал маҕаһынартан, эбэтэр «Хомус» музейыттан атыылаһааха сөп. Оҕо хомуһун тыла сымнаҕас уонна дорҕоонун тональнаһа үрдүк соҕус буолар. Хомуһу атыылаһыан иннинэ тутан-хабан, тыаһатан көрөр ордук. Биир хомуһу хас да киһи атын-атыннык тыаһатан ураты дорҕооннору охсон таһаараллар. Тоҕо диэтэххэ киһи сангарар, тыһынар органнара, илиитинэн хомуһу тутар ньымата, охсуутун күүһэ дорҕоон хаачыстыбатыгар, туспа уратытыгар барыта дьайар. Ол иһин этэллэр: «Хомус киһилиин ситимнэһэн биир музыкальнай инструмент буолан тахсар». Хомуһу киһи бэйэтигэр соботохтуу анаан ылынар. Хомускун атын киһиэхэ уларсар сатамат. Бастатан, туран гигиена өтүнэн ирдэнэр. Иккиһинэн, үөһээ суруллубутун курдук киһи сангарар, тыһынар органнарыгар сөп түбэһиннэрэн хомус дорҕоонун тональнаһын, тылын күүһүн у.д.а. хачыстабаларын анаан талан ылынар. Үөрэнээччигэ хомуһу харыстыыр ирдэбиллэр тустарынан, хайдах бэрийэри, ыраастыыры бэйэбит холобурбутунан көрдөрөн, кэпсээн үөрэтэбит. Икки сүрүн быраабыланы тутустахпытна, хомус үһүн үйэлээх буолуон сөп:

1. Хомус кэбирэх чааһа тыла буолар. Хомуһу тылынан умса уурбаппыт, быраҕа сылдыбаппыт. Хомус тылын сыһаахтарыттан тэйитэн күүскэ тас, ис өттүгэр ууннары тардар көңүллэммэт, хомус тыла босхо бардаҕына туһаттан тахсар. Ол иһин хомус тылын харыстыыр, кытаанах матырыяалтан оҕоһуллубут хаппахтаах хаалаах буолар. Үксүтүгэр мастан онороллор.

2. Хомуска сиик буортулаах, дьэбинийэн туһаттан тахсар. Ол иһин хомуска оонньоон бүтэн баран испиригээх салфетканан ыраастаан сотобут, дьэ иһинээҕи салгын сылааһыгар кураанахтыы куурдабыт уонна хомус хаатыгар уган сөрүүн соҕус сиргэ уура сылдыһахтаахпыт.

Уруһуй №6 кыра уонна улахан киһи хомустара. Мастан оҕоһуллубут харыстыыр хахтаах.

Артикуляционной, мимической эрчиллэлэр

Ожо доруобуйатын харыстыыр ньымалары тутуһан, дьарык эти-хааны уһугуннарар, тыл, уос, иэдэс былчынгарын сымнаты эрчиллиилэриттэн сағаланар.

1. Сирэй былчынгарыгар эрчиллиилэр. Сыала: сирэй былчынгарын ититии, имитии.

- «Шарик» – уоспут сабыылаах. Айахпыт иһигэр сирэй ханас быллайыгар салгыны хаайан, анһан көптөбүт. Онтон уһа быллайытыгар көһөрөбүт. Салгыны төттөрү-таары ағыс аһсаанһа дылы хачаайдыбыт.

- «Балык» – сирэйбит икки быллайдарын ис өттүгэр оморон ылабыт. Уоспутун балык уһун курдук хомуйа тутан сыһыара, арыһа хамнатабыт.

2. Уос былчынгарыгар эрчиллиилэр. Сыала: уоспут былчынгарын сайыннары, сымнаты.

- «Слон мичээрэ уонна муннута» – уоспутун киэнник арыһабыт, тиистэрбит хам сабыылаахтар, күүскэ мичээрдибит. Уоспутун төһө кыалларынан «УУУ» доржоонһо иннин диэкки чорботобут. Мичээрдибит-чорботобут-мичээрдибит-чорботобут. Ағыс аһсаанһа дылы хатылыбыт.

- «Халтарыйы» – тиистэрбитинэн үөһээнни, аллараанһы уостарбытын ыарыта суох ытырталыбыт. Кыратык айахпытын аппатан, тиистэрбитин уоспутунан чиккэчи тардан суулуубут. Уоспутун тиистэрбититтэн халтырытан мичээрдээн уоннарабыт.

- «Хоруолук» – үөһээнни уоспутун үөһэ өрө көтөҕөн тииспитин кылатан арыһабыт. Аллараа уоспутун арыһан аллараанһы тиистэрбитин килэтэбит. Уоспутун көстүбэт сап арыһар курдук саныыбыт. Үс аһсаанһа дылы арыһан турабыт, үстэ хатылыбыт.

3. Тыл эрчиллиилэрэ. Сыала: тылбыт имигэс, сымса буоларыгар.

- «Тиэстэ мэһийэбит» – тылбытын тиистэрбитинэн ыарыта суох ытыран имитэбит.

- «Вертушка» – тылбыт төбөтүнэн уһа диэкки өттүгэр уоспутун даһайан төгүрүтэбит.

Уоспут муннугар тохтуубут, төттөрү ханас диэкки эргитэбит. Иккитэ хатылыбыт.

- «Тонсуйар тыл» – айахпытын арыһан туран тылбытын айахпыт кэннигэр кыратык тардабыт уонна тылбыт төбөтүнэн түргэнник тангалыбытын оһобут. Элбэхтэ субуруччу «Ляль» сүһүөҕү саһаран хатылыбыт, онтон «Лель» сөһүөҕү. Бу эрчиллиини хомуска «хаастаты» доржонун таһаарарга туһанабыт.

- «Түргэн тыл» – «Йа-йа-йа», «Йо-йо-йо», «Йу-йу-йу» сүһүөхтэри түргэн-түргэнник тылбытын хамнатан, саһарабыт. Бу эрчиллиини хомус доржонун «дырылатыыга» туһанабыт.

Тыныны эрчиллиилэрэ

Тыныны эрчийитин онгорор кэмнэ киһи мэһийитигэр элбэх кислород киирэр. Киһи тымырдарыгар, мэһийитигэр, ас буһарар, тыһнар органнарга туһалаахтык дьайара биллэр.

Хомуска араас доржооннору таһаарарбыт тыһнарбытыттан тутулуктаах. Тыһнар органнардын эрчийэн уһун тыһнанныаһына, ону таһынан тыһнар органһын кыһан салаһа, туһана үөрэннэххэ, хомуска оонһоон толорутук кутуллан таһсар, араас кэрэ доржооннору таһатыаһын сөп.

Холобур, хомус тыһын оһсор кэмнэ уһун тыһын ыллаһа хомус тыһыыр доржооно уһуур. Эбэтэр биир оһсууга, хаста да кылгас-кылгас тыһын ыллаһа эмиэ атын тыһастаах доржоон таһсар. Тыһын көмөтүнэн хомус доржоонун араастаан уларытан дьүһүйөһхэ сөп.

Саһалы норуот ырыаларыттан быһа тардылар:

«һыттыа-һыттыа»
һыттыа-һыттыа сырдык күммүт,
һыттыа-һыттыа күммүт тыкпыт.
һыттыа-һыттыа сылаас уотун,
һыттыа-һыттыа уотун ыспыт.

«Ожо-ожо эрдэххэ»
Ожо-ожо эрдэххэ
Оонһоомоохтон хаалыаһын.
Эдэр-сэнэх эрдэххэ
Этэн-тыһнан биэриэһин.
Санааржаахтаан сылдырбыт
Сатаммата буоларай.
Оонһуу-көрүлүү сылдырбыт
Ордуктуура буоларай.

«Саас буолаһа»
Сарсыарда саһаржа
Сандаара дьэргэйдэ,
Ырыалар, тойуктар
Ытыллан бардылар.
Эһиэкэй-оһуокай
Эһиэкэй-оһуокай

Хомуһу оһсуу араас көрүһнэрэ

1. Хомуһу сөмүйэ тарбаһы көнөтүк умса тутан оһсоллор.
2. Ат туйаһын тыһатарга түөрт тарбахтары хаамтары ньыматынан табыгыраталлар.
3. Тарбахтарбыт үөһэ диэки көрөллөр, ытыспыт ис өттүнэн, тас кытытынан бэттэх сирэй диэки оһсоллор.
4. Тарбахтарбыт үөһэ диэки көрөллөр, ытыспытын үөһэ сөмүйэ тарбах аллараанһы сүһүөһүнэн тас диэки оһсоллор.
5. Хардары таары оһсуоһа сөп.
6. Ытыһы, тарбахтары дьүөрэлээн оһсуоһа сөп.
Дьүһүйүү

Хас да дьаныардаах дьарыктар кэннитэн хайаан да хомуска оонһуур сатабыл син биир ситиһиллэр. Ожо хомуска эрэллээхтик оонһуу үөрэммит буоллаһына, салгы дьарык үрдүк кэрдийиһигэр таһсар. Ол эбэтэр «Дьүһүйүү», хомуска араас доржоонунан, тутатына айан таһаары буолар.

Былыр-былыргаттан саһа омуһа хомуһунан ис туругун үөрбүтүн, хомойбутун хомуска оонһоон санаатын, уйулһатын арыһара. Айылжа араас кэрэ көстүүтүн, тыһын-ууһун доржоонһо тиһэн хоһуйара. Холобура күөрэгэй, хаас, кэбэ саһатын, ат, таба туйаһын, ардах таммалыыр тыһын уонна да атын айылжа дьикти тыһастарын.

Уһун тыһыс тыһны кыһын кэнниттэн сайыны үөрэ көрсө ыһааһа хомуһунан алгыс сиэрин-туомун аһаллара.

<p>6. Хаастатыы». Тылбытын айахпыт кэннигэр кыратык тардабыт. Тылбыт төбөтүнэн тэтимнээхтик тангалайбытын таарыйан субуруччу «Алляляль, ляль», «Лөльөлөлө» сүһүөхтэри, ритмын араастаан уларытан хатыылыбыт. Тылбытын тангалайбыт иннигэр, ортотугар хамсатан дорҕооммутун киэргэтэбит.</p>	 <p>Хаастатыы</p>
<p>7. «Кэҕэлэтии». Тылбытын айахпыт түгэҕэр тардабыт. Бэлэспит түгэҕинэн «Ка-ку» диэн дорҕоон таһаарабыт.</p>	 <p>Кэҕэлэтии</p>
<p>8. «Табыгыратыы». Уоспутун ситэ арыйбакка, чиккэччи, кытаанахтыы туттабыт. Хомуспутун уоспутугар сыһыарабыт. Тэтимнээхтик хомуспут чыычааҕын тарбахтарбыт төбөлөрүнэн, ылгын чыңыйа тарбахтан саҕалаан сөңүйэ тарбахха дылы уочаратынан хаамтаран табыгыратабыт.</p>	 <p>Табыгыратыы</p>
<p>9. Таммах. Хомуспутун уоспутугар даҕайан тыаһатабыт. Ардах хаапылата бытааннык түһэн саҕалаан күүһүрэр. Ардах тиэмпэтин, ритмын маарыннатан тыаһатабыт.</p>	 <p>Таммах</p>

Оҕо хомуска тыаһатарын диктофонга уһулан бэйэтигэр иһитиннэрэбит. Дорҕооннорун ырытабыт. Салҕы сатабылын сайа, дьүһүйүүгэ холонууга туһалаах ньыма.

Ырыа матыыптарын хомуска таһаарыы

Оҕо хомус тылын сөпкө охсор, араас дорҕооннору дьүөрэлээн тыаһата үөрэммит буоллаҕына, салгы хомуска ооньуур сатабылын дьарыктарын ыаратан, таһымын үрдэтэн иһэбит.

Ырыа матыыптарын, тылларын, тэтимин, ритмын сөпкө тутуһан таһаарарга эрчиллэбит. Сангар органнынан ырыа тылларын дорҕооно суох сангардахха, хомуска ырыа матыыба, тыла тахсан кэлэр. Бу дьарыкка тыл былчыннара күүскэ сайдаллар. Оҕо тыла имигэс буолар, дикцията тупсан чуолкайдык сангарара тупсар.

1. «Шарик» – оҕо көнө, кытаанах сиргэ сиһинэн сытар. Ытыстарын иһигэр уураар. Тыын ыларыгар иһин шарик курдук үлүннэрэр, тыынын ытытарыгар иһэ лэппэйэр. Үстэ хатыылыбыт.

2. «Току-току ньээм-ньээм» – сибэккини күүскэ эбирийэн муннубутунан сыттыыбыт, салгыны айахпытынан уһундук үрэн таһаарабыт.

3. «Ытты тыынабыт» – айахпыт аһаҕас, тылбытын босхо ытытабыт, испитинэн субуруччу аҕылаабыт ыт курдук кылгас-кылгастык тыынабыт.

Тарбах эрчиллиилэрэ

Хомуһу сөпкө тутарга, хомус чыычааҕын таба охсорго тарбахтарбыт имигэс, кытыгырас буолалларын туһугар эрчиллиилэри оноробут.

1. Илиибитин иннибитигэр токурутан тарабыт. Дэгэччэх иэччэҕинэн холкудук уҥа өттүгэр эрийэбит. Онтон ханас өттүгэр. Биэстиитэ хатыылыбыт.

2. Сутурукпутун туттабыт, тарбахтарытын саратабыт, онтон төптөрү хомуһа сутуруктуу туттабыт. Эрчимнээхтик биэстэ хатыылыбыт.

3. Тарбахтарытын саратабыт. Утарыта күлүүстүү холбуубут. Араас хайысхаҕа эргитэбит, эрийэбит.

4. Тарбахтарытын, илиибит киистэтин умса босхо ытытабыт. Сахсыабыт.

Эти-хааны чэбдигирдэр эрчиллиилэрэ

Сыала: моонньу, сүннүү, санны, илии, түөс, сис, ойоҕос, ис былчыннарын, уңуохтары ититии, имитии.

1. Көнөтүк турабыт. Атахпыт санныбыт кэтитин саҕа киэнник турар. Сиспит көнө. Илиибит өттүктэрбитигэр. Төбөбүтүн холкудук туттан иннин диэки тонхойобут онтон кэннин диэки хантайабыт. Уҥа, ханас токурутабыт. Төгүрүк эргиир оноробут.

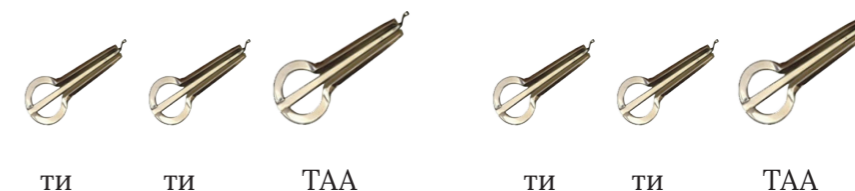
2. Эт-сиин корпусун эрийии. Көнөтүк турабыт. Атахпыт санныбыт кэтитин саҕа киэнник турар. Сиспит көнө. Илиибитин тоҕолох иэччэҕинэн токурутан, хоннохпутун арыһан, түөспүт иннигэр туттабыт. Иккитэ уҥа, онтон иккитэ ханас өттүгэр корпуспутун, тоҕолохпутун, төбөбүтүн тэнгэ кэннигэр эрийэ тардабыт. Иккитэ хатыылыбыт.

3. Илиини эргитии. Көнөтүк турабыт. Атахпыт санныбыт кэтитин саҕа киэнник турар. Сиспит көнө. Илиибитин токурутан, тарбахтарытын санныбытыгар уурабыт. Тоҕолохпутун эргитэбит. Үстүүтэ иннин, кэннин диэки.

Музыка тэтимин, ритмын истэри сайыннарыы

Оҕо хомуска дорҕоон ритмической уруһуйун, тэтимин таба ооньуурун, сөпкө истэрин ооньуу быһыытынан сайыннарыахха сөп.

Холобур, уруһуй нөңүө кылгас «Ти» уонна уһун «Таа» дорҕооннорунан араас ритмнары охсон дьарыктаналлар.

Хомуу илиигэ сөпкө тутуу
Хомустуурга эт-сиин сүрүн балаһыанньата.

Хомус тылын тарда үөрэнэр иннинэ, илиини, сиһи сөпкө туттары чочуйабыт. Үөрэтээччи бэйэтин холобурунан сөптөөх туттууну көрдөрөн, быһааран биэрэр. Оҕо сыһа турдагына, тутатына сиркилэ иинигэр туруоран илиитин, атабын, сиһин, төбөтүн туттуутун барытын көннөрөн, көмөлөһөн биэрэр.

1. Атахтарбытын санныбыт кэтитин саҕа киэнник арийан олохтоохтук сиргэ үктэнэн турабыт. Сиспит көнө.

2. Төбөбүт иннин диэкки көнөтүк көрөр.

3. Илиибит тонголобун иэччэбинэн токурутан туора өттүгэр, үөһээ диэкки хоннохпун арийабыт. Тонголохпун, санныбытыттан кыратык намыһах собуустук тутабыт. (№7 уруһуйу көрүн).

4. Илиибит киистэтин тарбахтарын умса сир диэкки хайыһыннанан сирэйбитигэр чугаһатабыт. Уна бэгэччэпитинэн хамсатан, сөмүйэ тарбахпытын көнөтүк умса тутан, салгынга охсуу хамсанытын оноробут. Охсууну хаста да хатылыбыт.

Уруһуй №7 Хомустуурга сөпкө туттан туарар балаһыанньа

Хомуу тиискэ сыһыарыы

Дьарык практической чааһыгар үөрэтээччи үөрэнээччигэ хомуска оонньоон көрдөрөн бэйэтин холобурунан хомуу тардыы сүрүн сатабылларын, ирдэбиллэрин быһаарар, үөрэтэр.

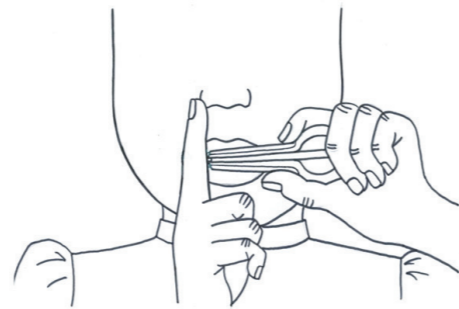
Оҕо бастакытын хомуска оонньоурун саҕалырыгар сыһа-халты туттан хомуска тылын, уонун кыбытыан сөп. Ол иһин оҕо доруобуйатын харыстыыр сыаллаах маннайгы дьарыктарга көрдөрүннүк хомуу туһанабыт. Көрдөрүннүк хомуу киппэ ыраасгына сууйулар, ырааһырдыга судургу матырыйаалтан онорор ирдэнэр.

1. Хомустуурга эппит-сииммит сүрүн балаһыанньатын туттан турабыт.

2. Хаҕас илиибитинэн хомуу тиэрбэһиттэн, тойон уонна сөмүйэ эрбэхтэрбитинэн төгүрүктүү хаба тутабыт. Сорох үс тарбахтарбытынан (орто, аата суох, ылгын чыҥыйа) хомус тылын таарыйбаппыт.

3. Уоспутун, тиспитин үөрбүт курдук туттан, хомуспут сыһаабын саҕа кэтити арийабыт.

4. Хомуспут сыһаабын тас иэдэстэринэн тииспитигэр үчүгэйдик сыһыарабыт. Хомус сыһаабын тумсута уонна тыла инники орто тиис кээмэйинэн буолуохтаах. Уоспут уна өт-түгэр биир тарбах саҕа хомуунан сабыллыбатах аһаҕас миэстэ хаалыахтаах (№8 уруһуйу көрүн). Хомуу тиискэ холкутук сыһыардахха дорҕооно ситэ тахсыбат уонна тиискитин саайан эчэтиэххэ сөп.

Уруһуй №8 Сөмүйэ тарбахпыт саҕана аһаҕас миэстэ хаалларабыт.

Хомуска дорҕооннору таһаарыы

1. Хомуспутун тииспитигэр сыһыарабыт
2. Тылбытын хомуска кыбыппат туһугар айахпыт түгэбэр ылабыт
3. Уна илиибит сөмүйэ тарбаһын көнөтүк умса тутабыт
4. Бэгэччэпитин хамсатан, сөмүйэ тарбахпыт иккис сүһүөбүнэн хомуспут чыычаабын сирэйбит диэки охсобут. Охсууну хаста да хатылыбыт. Хомус тылын тардыалаабаппыт, охсобут.

Хомус тыла хамсаатагына дорҕоон тахсар. Дорҕоон уһунун, кылгаһын тын уонна тыл көмөтүнэн уларытабыт.

Аһаҕас дорҕоону, саҕата суох тыл, күөмэй былчыгнардын көмөтүнэн таһаардахха хомус тыһа дорҕоон буолан үөскүүр.

Таблицаҕа QR кодунан хомуска дорҕооннор араастара киирдилэр. Төлөпүөн камератын нөҕүө истиэххэ сөп.

<p>1 Аһаҕас дорҕооннору тыһаатабыт. Холобур: А – А, О – О, У – У, И – И</p> <p>2. Дорҕооннору уларытан иһэбит И-Э-И-И-Э, ИЭ-ИЭ-ИЭ, У-О-У-У-О, УО-УО-УО.</p>	 <p>Аһаҕас дорҕооннору таһаарабыт</p>
<p>3. «Дьырылатыы» «Ай-йа-йа-йа», «Ой-йо-йо», «Уй-йу-йу» сүһүөхтэргэ тылбытын үөһээ, аллараа тэтимнээхтик хамсатан дьырылатан дорҕоону киэргэтэбит.</p>	
<p>4. Дорҕооннору судургу сүһүөхтэринэн таһаарабыт Биз-биз-буо Биз-биз-буо Биз-биз-буо, да Биз-биз-буо</p>	 <p>Биз биз буо</p>
<p>5. «Күөрэгэйдэтии». Тылбытын кыратык айахпыт түгэбэр тарда түһэбит. «Ии» дорҕоонго хомуспут тылын түргэн тэтимнэ тохтоло суох охсобут. «Ой-йо-йо» дорҕоонго эмиэ уларытыахха сөп.</p>	 <p>Күөрэгэйдэтии</p>

ырыаларын, 1-3 доржоонтон турар матыптары оонньоон сагалыбыт. Хроматическай инструменнан фортепианоны кытта билсэбит. Ырыа үөрэтэритигэр, ыллыырбытыгар фортепианонон добууоллуубут.

Улахан уонна бэлэмнэни бөлөхтөргө соруудахтарбытын уустугурдан биэрэбит. Оркестрга оонньоуура үөрэти хас да түһүмэхтэн турар:

1. Музыкальнай репертуары талыы. Оҕолорго хас да айымныны иһитиннэрэбин уонна талларабын. Талбыт айымныбытын ырытабыт, характерын быһаарабыт, ханнык инструменнар оонньоохтарын сөбүн кэпсэтэбит, матыыбын ыллыыбыт, ритмын таһынабыт, тонсуйабыт.

2. Талбыт музыкальнай айымныны инструменнарынанаардааһын, партитуратын онгоруу.

3. Айымныны партияларынан арааран үөрэти. Партияларын хайаан да ыллыыбыт, манна оҕо музыканы истэр сатабыла, ыллыыр дьобура сайдаллар. Инструменна оонньоуу нымалары, быраабылалары чингэтэбит, туттан-хаптан турарбытын көннөрөбүт.

Матыыбы таһааран инструменнан сагалыбыт. Оҕолору биирдиилээн ылан үөрэтэр ордук тийимтиэ буолар. Биирдиилээн үөрэтэр дьарыгы уһаппакка, оҕо интэриэһин сүтэрбэтин туһугар аһыах мүнүүтэттэн сағалаан нэдиэлэбэ 3-4 дьарыктанабыт. Билиитэ кэнээн истэбин ахсын, оҕо бириэмэтин бэйэтэ кыралаан уһатан иһэр.

Инструменнар партияларын бөлөхтөрүнэн үөрэтэбит: треугольниктары туспа, чуораанчыктары туспа, тон-блоктары туспа уо.д.а. Оҕолор баға санааларын учуоттаан, нэдиэлэбэ хаста да көрсөн оонньоуу сатабылбытын чочуйабыт. Дьарыкпыт бириэмэтин оҕолор туруктарыттан сиэттэрэн кылгатын, эбэтэр уһатан биэриэхпитин сөп.

Оҕо ыарыҕатар түгэнигэр төрөппүтү кытта бииргэ үлэлибит: инструменна партиятын иһитиннэрэн, оонньоуу ныматын көрдөрөн үөрэтэбин, дьэилэригэр эбии дьарыктаналларыгар сүбэ биэрэбин.

4. Партиялары бөлөхтөрүнэн холбоон үөрэти. Бу түһүмэххэ матыыбы таһааран инструменнары кытта бөлөҕүнэн үөрэпит партияларбытын холбуубут. Холобура, металлофоннары (матыыбы таһааран инструмент) уонна треугольниктары туспа, металлофоннары уонна чуораанчыктары туспа уо.д.а.

5. Оркестрынан толоруу. Манна оҕолор музыканы, инструменнар тембрдарын арааран истэр үөрүйэхтэрэ сайдар. Оркестрынан толорууга иитээччи көмөтө улахан оруоллаах. Оҕолор сыыспакка оонньоууларын туһугар тэнгэ оонньоон көмөлөһөр. Оҕолор бэйэ-бэйэлэрин истиһэн, атын инструменнар партияларын түргэнник үөрэтэллэр. Ол иһин, партияларын билбиттэрин кэннэ, инструменнарын атастаһан оонньоохтарын сөп.

6. Аралдытыларга, тэрээһиннэргэ, конкурстарга кыттыы. Бүтүһүмэххэ айымныбытын толорор сатабылбытын ыраастыыбыт, тупсарабыт; оҕо сыанаға тутта--хапта сылдыар културуатын иитэбит. Оркестрга оонньоуу оҕолор иллээх, эйэлээх буола улааталлар, сылтан сыл тупсаллар, билиилэрэ кэнтир, тулуурдара сайдар.

Иитээччилэри, төрөппүтү кытта ситимнээх үлэ, тиһигин быспакка бара турар дьарыктар ситиһиигэ тиэрдэллэр. «Хатынчаана» оҕо оркестра улуустаағы «Көмүс доржоон» күрэххэ лауреат, Кылаан чыпчаал, өрөспүүбүлүкэтээҕи «Музыка барыбытыгар», «Алыптаах доржоон. Чарующие звуки Якутии», «Весенняя капель», «Таланты земли Олонхо» күрэхтэргэ ситиһилээхтик кыттан лауреат үрдүк аатын ылбыттара.

Уһуяанна музыканан дьарыктаммыт оҕолор интэриэстэрин сүтэрбэккэ, салгыы оҕо искусствотын оскуолатыгар үөрэнэ кириэллэригэр үлэ ытабыт. Ол курдук, Винокурова Кира, Сергеев Арылхан фортепиано кылааһыгар, Сивцева Олеся, Максимова Ангелина, Находкина Сандаара, Эверстова Галя блок-флейта кылааһыгар, Максимова Карина, Жиркова Анюта, Больницкая Элла, Ермолаева Айыына, Эверстова Камилла, Эверстов Дархан, Находкин Дархан, Петров Айыллаан хореография кылааһыгар ситиһилээхтик үөрэнэ сылдыаллар.

<p>Диктофонна уһулуу</p> <p>«Дьүрүһүй хомуһум» муузыкаты иһиллэр</p>	<p>Оҕолор күөрэгэйдэти доржоонун таһаралларын диктофонна уһулуу. Ырытар үлэни ытыы.</p> <p>Оҕо истэр, анализтыыр, санаатын этэр дьобурун сайыннары.</p> <p>Күргүөмүнэн «Күөрэгэйдэти» доржоону хомуска таһаары.</p> <p>Оҕо оҕону көрөн үтүктүһэн сатабылын сайыннарын ситиһи.</p>	<p>Хомуска «Күөрэгэйдэти» доржоонун тыһаппыккытын болҕойон истиэххэтин.</p> <p>Оҕолор: (эппиэттэрэ, ырытытыллара)</p> <p>Чыгычаах оҕолору хайгыыр: «Оҕолоор, олус үчүгэйдик хомуска оонньообуккут».</p> <p>Иитээччи: Чэйинг эрэ, оҕолоор, ааспыт дьарыкка үөрэпит «Дьүрүһүй, хомуһум» ырыабытын чыгычаахпыт кытары ыллыаххайын уонна күөрэгэйдэти матыыбын хомуска добууоллатыаххайын.</p>
<p>Түмүк</p>	<p>Дьарык түмүгүн таһаары.</p> <p>Оҕо түмүк таһааран, санаатын этэрин ситиһи.</p>	<p>Үөрэтээччи: Махтал, оҕолор, олус үчүгэй нүөмэр буолан табыста. Хомуска ханнык доржоону таһаара үөрэннибитий? (Күөрэгэйдэтиини)</p> <p>– Бүгүн туох үтүө дьыаланы онгордубутуй, оҕолоор?</p> <p>Оҕолор: Чыгычаахха көмөлөстүбүт. Хамсанаммыт чыгычаах тонмута ааста.</p> <p>Чыгычаах: Оҕолоор, мин олус үөрдүм. Эһиги миэхэ көмөлөспүккүтүгэр махтанабын. Куруутун үтүө санаалаах, эйэбэс, туһа дьоно буола улаатын. Хомуһу таптаан, харыстаан уонна дьаныардаахтык хомуска оонньоон.</p> <p>Көрсүөххэ диэри.</p>

Хомус тиис доруобуйатыгар дьайыыта

Дьокуускай куорат бастакы нүөмэрдээх республикатаагы балыыһа үрдүк категориялаах, ортодонт тиис бырааһа Протопопов Иннокентий Алексеевич хомус киһи тиһигэр дьайыытын туһунан сырдаттыта.

**Хомус тардан оонньуурга киһи тиһэ алдьанар дуо?
Мин бэйэм санаабар, сатааххына туһаныххын сөп,
сатабатаххына туһата суох өссө алдытыаххын сөп. Тоҕо?**

Хомуска оонньоонун киһиэхэ икки дьайыылаах буолуо:

1. Тиискэ охсуллан дырылааһына (вибрация) тиис силгэтигэр (периодонтальная связка) тиийэн уоста быһыытыгар, онтон дьэ төһө күүстээбинэн хаан-сиин, эт-унуох устун тарбанар. Дырылааһын хаан-сиин (сиин-лимфа) тымырдарын кэнэтэр диэн этэллэр. Оччотугар тиис иһигэр, силгэтигэр уонна тулатыгар баар тымырдар кэнээннэр, тиһи туһалаах эттиктэринэн хаачыйыылара тупсар. Тиис ордук бөҕө, уһундук олоруон сөп. Ол эрэри ити барыта этэнгэ буолар туругу (равновесие), аһара баран кэспэтэххэ ситиһиллэр. Өссө тыҥа диэктиттэн чалахай холкутук тахсытыгар көмөлөөх дииллэр.

2. Хомус дырылыыр тыаһын истии. Дьэ бу бары музыка курдук киһи уйулҕатыгар улахан дьайыылаах. Онтон бу тыас тиискэ туох дьайыылаабыт? Киһини өйө-санаата салайар. Ону тэнэ киһи тыыннаах буоларын хаачыйар өйтөн-санааттан тутулуга суох хамсааһыннар бааллар. Бу мэйии (центральная нервная система) салайыытын өр кэмнээх уйуһуу (стресс) буккуйар, алдытар араас ыарыыларга тэбэр дииллэр. Тиис эмиэ маппат, кариес буолан алдыанарын биир сүрүн сылтаба туохтан эрэ төрүөттээх буолар. Онон киһи хомуска оонньоон дуоһуууну ылар буоллабына, өр кэмнээх уйуһууттан куотуон сөп, оччоҕо элбэх ыарыыга ылларбат буолар ол иһигэр тиис алдыанытыттан эмиэ.

Хомуу тиискэ сыһыаран оонньоуллар, санга сағалаан эрэр хомусчуттар үчүгэйдик сыһыарбакка уонна күүскэ охсулаан, тиистэрин ыарытыннарыахтарын син. Ити ыарыы киһини сэрэтэр өссө күүскэ уонна тиһи сынһаппакка оонньоотоххо туох эмит кэһилли тахсыан сөп. Тиис лааҕа кыра охсууттан алдыаммат.

Онон, санга сағалаан эрэр оонньооччулар, хомуу тиискэ үчүгэйдик сыһыаран, күүскэ охсубакка, аргыый аҕай охсон, сынһана-сынһана оонньоуллара ордук. Оҕо тиһэ ыарыйдабына, хомуска оонньоур бағата сүтүөн сөп.

Киһи-киһи тиһин чувствительнона араас буолар. Итиини-тымныны наһаа билинэр буоллабына хомуу, ытыстарыгар тутан сылыталлара ордук. Сорох дьон тиһэ араас химической эттиктэртэн кыйан ыалдыааччы, ордук араас металлартан онгоһуллубут протезтаах киһи. Маннык түгэнгэ тиис эрээтигэр капа кэтэллэрэ буоллар, кыйара тохтоу этэ.

Өссө сааһырдахха, ардыгар эдэрдэргэ, миилэ уңуоҕа уостан тиис тутулуга аччыыр. Хамсыыр, кыра баттааһыны тулуйбакка ыарытыннарар, бу маннык миилэ ыарыыта (пародонтит) элбэхтэри сордооччу. Маннык ыарыылаахтар тиис эмтээччигэ сылдьан хамсыыр тиистэрин барытын холбуу баайтардахтарына (шинирование) эбэтэр ити үөһэ этиллибит каппаны кэттэтэринэ кыһалҕата суох хомуска оонньоур буолаллар.

Сивцева Валентина Михайловна

Нам улуһун Саха Республикатын оскуолаҕа кириэн иннинээҕи саастаах оҕолору иитэр-үөрэтэр муниципальной бюджеттэй тэрилтэ «Оҕону сайыннарар киин №1 «Хатынчаана» оҕо саадын үрдүк категориялаах музыкальной салайааччыта.

5.2. Оскуола иннинээҕи саастаах оҕолору оркестрга оонньоурга үөрэтии

Музыка – оҕо чөл туругун бөҕөргөтүүгэ, кини уйулҕатын өрүттэрин барытын хамсатар буолан күүстээх дьайыылаах. Музыкальной иитии сүрүн соругунан оҕо айылҕаттан бэриллбит дьобурун уһугуннары уонна салгыы сайыннары буолар. Ыллаан, үнкүүлээн, инструментна оонньоон оҕо өйө, толкуйдуур дьобура, этэ-сиинэ сайдаллар.

Биһиги уһууааммытыгар «Музыка барыбытыгар» өрөспүүбүлүкэтээҕи бырайыагынан 2014 сыллаахтан үлэлибит. Оскуола иннинээҕи саастаах оҕолор музыкальной дьобурдара сайдыытын боппуруостарыгар психолог Б.М. Теплов, педагогтар Н.А. Ветлугина, Ю.Б. Алиев, О.П. Радынова үлэлэрин үөрэтэн бырагырааммабыт сүрүн сорукуттарын туруорбуппут. Музыкальной инструментна оонньоонунна И. Каплунова, И. Новоскольцева «Праздник каждый день» программаны, Аан дойдутаагы музыкальной иитии түмсүүтүн Президенин Шейла Вудворд уонна Норуоттар икки ардыларынаагы музыкальной түмсүү чилиэнэ Маргарет Теодора Мария ван дер Хейден үлэлиир ньымаларын холбур онгостубуппут.

Үөрэх дьылын сағаланыыта оҕолорго музыкальной дьобурдарын, сатабылларын чинчийиитин түмүгүнэн сыллаагы былаан онгостобут. Былааммытын ыйдарынан наардаан, музыкальной репертуарытын аттаран ый бүтүүтэ уһууаан иһинээҕи аралдытыларга, тэрээһиннэргэ толоробут, оонньоубут. Сылга уопсайа 4-6 кылгас, судургу матыыптары оонньоубут. Репертуарытын Валерий Егоров, Надежда Макарова, Захар Винокуров, норуот ырыаларыттан у.д.а. талабыт. Бэлэмнэнии бөлөх иитиллээччилэригэр эбии 2 уустук айымньыны үөрэтэбит. Күрэхтэр балаһыанньаларыгар олобуран саха, нуучча, омук композитордарын айымньыларыттан талабыт.

Кыра бөлөх иитиллээччилэригэр тыастаах инструменттартан сағалыыбыт: погренуш-калар, бубенчиктар, барабан, бубен, мас ложкалар. Кыра оҕолорго уустугурдубакка, ырыа матыыбынан ритмы тыаһатабыт. Хроматической инструменттартан баяны кытта билсэбит. «Улахан тыас – кыра тыас», «уһун дорҕоон – кылгас дорҕоон», «үрдүк, намыһах дорҕоон-нор» диэн өйдөбүллэри кытта билсэбит. Матыыбы үөрэтэритигэр, ыллыырбытыгар баяннан доһууоллатабыт.

Орто бөлөххө үөрэтэр инструменттарбыт эбиллэллэр: маракас, кастаньета, чуораанчык, треугольник, металлофон у.д.а., хайдах оонньоур ньымалары, быраабылалары кытта билсэбит. Матыыбы ыллаан, биир кэмник, тэнгэ оонньоурга үөрэнэбит. Бөлөхтөрүнэн арааран, икки чаастан турар айымньылары оонньоубут. Металлофонна чэпчэки, оҕо билэр

<p>Балалайка</p> <p>Халадаай ырбаахы иилинэн Кэрэ кыыс моһуонун билинэн, Кыл оргууй хамсыы дьигиһийэр «Ыллыах!» диэн эйигин ынырар.</p>	
<p>Барабан</p> <p>Эрчимнээхтик охсоммут Кырачааннар иһэбит, Биир, икки, биир икки Барабааммыт ньиргийэр Барабааммыт тыаһынан Бары бииргэ хаамабыт, Атахпытын көтөҕөн Үөһээ тардан биэрэбит</p>	
<p>Ксилофон уонна металлофон</p> <p>Ардах кэннэ тахсар кустук, Сэттэ өнгүн сырсыһар, Ыраас салгын туолар курдук, Кэрэ дорҕоон кутулар Болҕойонгун истиэбинг, Уратытын бэлиэтиэн. Көрөөт бастаан бутуйуон Игирэчээн курдукпут: Биирбит мастан тангыллан Ксилофон дэтиэҕэ, Иккис тимир доҕордоох Металлофон дэниэҕэ.</p>	
<p>Баян</p> <p>Хара, манган тимэхтэр Кэккэлэһэ тураллар Имигэсчээн тарбахтар Эккирэтэ сүүрэллэр.</p> <p>Ону истэн чыычаахпыт Ырыа ыллаан чоргуйар, Айылҕабыт бэлэҕэ Сибэккибит уһуктар.</p>	

Баар буолар тэнэ суох турар, тиистээх дьон. Кинилэр, арааһа, хомуска оонньоолларыгар мэйһидэтэллэрэ буолуо. Маннык кыһалҕалаахтар тиис эрээтин көннөрөр эмчиттэргэ сылдан тиистэрин сааһылатыхтарын сөп эбэтэр эмиэ капа кэтэн көрүүхтэрин сөп.

Илин тиистэригэр керамической протезтаах дьон хомуска оонньоотохторуна, протезтарыгар хара сурааһын хаалыан сөп. Керамика тимирдээҕэр кытаанах буолан, тимир аалан, дьэбинин бэйэтигэр сыһыарар. Үчүгэйдик сууннахха сүтүө буолан баран сорох түгэннэргэ табыгаһа суох буолуон сөп. Эмиэ капа кэтэн быһһаныахха сөп.

Кэнники кэмгэ тиийэ суох дьон, тиистэрин оннугар имплант туруортараллар. Бу имплант миилэ уңуоҕар ыга эриллэн киирэр, чөл тиискэ курдук силгэтэ суох буолар. Ол иһин хомус дырылааһына уостубакка эрэ тутта уңуохха ааһар. Имплант туруга мөлтүөн сөп.

Тиийи өр кэмгэ баттаатаххына, астаххына тиис оннуттан хамсыан сөп.

Уһун ыга тутар оҕо тиистэрэ симиллэр, иһирдэ диэки кимиттэҕэс буолар. Аһара уһундук уонна уостарын ыга тутан хомуска оонньооһун манныкка тиэрдэр.

Тиискэ өр кэмгэ түһэр күүс, баттааһын:

- 3-5 г/см² иһигэ туох да хамсааһыны таһаарбат.

- 15 – 20 г/см² күүс тиис силгэтигэр (периодонтальная связка) баар хаан тымырын ыгар онон хамсааһын тахсыан сөп. Ол эрэри баттыыр, анһар күүһү тохтооттоххона, оннугар төннөр.

- 30-40 г/см² күүс хаан тымырын бобор онтон куота санаан тиис оннуттан хамсыыр.

- Онтон 60 г/см² үөһээ күүскэ тиис олох да өлүөн сөп.

Түмүктээн эттэххэ, этэнгэ турар туругу кэспэккэ хомуска оонньооһун тиискэ уонна кини тулатыгар туох да куһаҕаны онгорбот. Хомуска сатаан оонньоур уонна онтон дуоһуйуу тиис чөл буолуутугар туһаны эрэ аҕалар.

Онтон сорох кыһалҕалаах дьон, үөһээ этиллибитин курдук, капа онготторон туһаныахтарын сөп. Капа кытаанах, сымнаҕас араас хомуһу тутар тэриллэрдээх да онгоһуллуон сөп. Ону биһиги медицинскэй киингэ онгоробут.

ТҮМҮК

Федеральной государственной үөрэх стандартын 12 ыстатыйатын 5 пуунугар суруллар: «Образовательные программы самостоятельно разрабатываются и утверждаются организацией, осуществляющей образовательную деятельность, если настоящим Федеральным законом не установлено иное» диэн. Ол аата сокуонна, стандартка сурулларынан, эбии үөрэх салайааччылары үлэлиир бырагырааммаларын бэйэлэрэ онгостор толору кыахтаахтар. Онон бу тангыллан тахсыбыт «ХОМУС» оҕону төрүт ньыманан хомуска оонньоурга үөрэтии бастакы олуктара» методической босуобуйа, куруһуок салайааччылары бырагырааммаларын онгостоллоругар сирдэйт, холобур быһһытынан туһаныллыаҕа, сүдү тирэх буолуо диэн эрэнэбин.

Хомус саха дьонугар ураты суолталаах, норуот ааспыт олоһун историятын арыян көрдөрөр. Ол иһин көлүөнэттэн көлүөнэҕэ, үйэлэргэ муспут баай культурабытын өрө тутан, оҕолорго, кэнчээри ыччакка хаалларар сыаллаах, хас биирдии хомуска оонньооччу маастар, импровизатор, виртуоз уопутун, сатабылын, үллэстэн сурукка тиһэн хаалларара үйэлээх, үтүө дьыала буолар.

Өссө да хомуһу сэргээччилэр Сахабыт сиригэр, тас да дойдуларга элбии, сайда турдуннар. Хас биирдии ыал аайы хомус баар буоллун. Хомус дорҕооно кэлэр да үйэлэргэ быстыбакка, сүппэккэ көлүөнэттэн көлүөнэҕэ бэриллэн истин, дорҕоонноохтук кутулла турдун!

Зуева Эмма Игоревна

Дьокуускай куорат 10№-дээх «Туллукчаан» муниципальнай бюджетнай оскуолаҕа кириэн иннинээҕи оҕо сайдар киинин үрдүк категориялаах музыкальнай салайааччыта

4.5. «Лыгкынас туйахчааннар»

таба туйаҕыттан, уңуоҕуттан онгоһуллубут охсор-тыаһатар музыка тэрилэ.
(4-7 саастаахтарга)

Сыала: аҕыйах ахсааннаах хотугу норуоттар олохторун, культураларын охсор-тыаһатар муусукалыыр тэрил нөҥүө тиэрдии, оҕо билэр-көрөр, истэр дьоһурун сайыннарыы.

Методическэй суолтата: оҕону кытта айылҕа дыкти матырыяалыттан охсор-тыаһатар музыка тэрилин оноруу.

Соруктара:

- айылҕа эгэлгэ тыаһын, охсор-тыаһатар музыка араас тэриллэрин тустарынан оҕо билиһиннэри;
- оҕо айар талаанын арийыы, кэрэ эйгэтигэр уһуйуу;
- тарбах, тыл былчыннарын эрчийии, тылы сайыннарыы;
- айымнылаахтык үлэлиир эйгэни тэрийии, оҕо бэйэтэ онгорорун, кэрэни кэрэхсиирин өйөөһүн;
- атын омук культуратыгар убаастабылы инэри, харыстабыллаах сыһыанна уһуйуу.

Туохха туһаныллары: «Лыгкынас туйахчааннар» охсор-тыаһатар музыка тэрилэ иитээчилэргэ, төрөппүттэргэ, музыкаҕа уһуйааччыларга туһуланар.

Россия Арктикатыгар 82 тыһыынчаттан тахса аҕыйах ахсааннаах норуоттар: саамнар, ненецтар, хантылар, мансилар, селькуптар, кеттар, чукчалар, долганнар, коряктар – олороллор. Саха сиригэр эбээннэр, юкагирдар, эскимостар бааллар.

Хотугу норуоттар ырыалара-тойуктара, үгкүүлэрэ, культуралара кинилэр олохторун, айылҕаларын кытта ыкса сибээстээх. Араас охсор-тыаһатар музыкалыыр тэриллэрин олохтоохтор бэйэлэрэ илиилэринэн айылҕа матырыяалыттан онороллор: хаппыт

<p>Фортепиано</p> <p>Сэргэстэһэ сыппыттар Манган, хара кэрчиктэр, Ойуоккалыы тэйбиттэр Куобах тэнэ тэппиттэр.</p> <p>Саһа буола оонньооннор Умса-умса сүппүттэр, Нарын ырыа айаннар, Оҕолору түмүттэр.</p>	
<p>Бубен</p> <p>Күн тэнэ төгүрүккэ Сизеттиһэннэр тураллар, Тэтин мастыы кинилэр Илибириир эбиттэр.</p> <p>Ытыстаргар охсонгун Доһуһоллат ырыаһын, Эрчимнээхтик сахсыйан Үгкүүлүбүг дуоһуйа.</p>	
<p>Металлофон</p> <p>Мас холбука иһигэр Кэккэлэһэ сытабыт, Үрдүкпүтүн тэннэнэн Бэрээдэктээх буолабыт.</p> <p>Өтүйэнэн таарыйыан Истиэн кэрэ дорҕоону, Күлүмүрдүү көөчүктүөм Онтон үөрэн манньыйыан.</p>	
<p>Мас ньуоска</p> <p>Лас-лас лаппаччы, Тос-тос доргуччу, Ньюоскаларбыт харсаллар Иэдэстэрэ лоппойор, Онтон тахсар тыаһыттан Мытырыһа күлсэллэр.</p>	

V ТҮҢҮМЭХ.

КӨТӨЛЛӨР КӨМҮС ДОРҢООННОР

Эверстова Влада Владимировна

Саха Республикатын Нам улуунун Ымыйахтаах нэһилиэгин оҕону иитэр-сайыннарар киин «Чуораанчык» оҕо саадын үрдүк категориялаах аҕа иитээччитэ.

Саха Республикатын үөрэҕин туйгуна, «Нам улуунун сайыннарыга кылаатын иһин» бэлиэлээх, «Отуу уота» литературнай түмсүү чилиэнэ.

5.1. Дьикти тыастыын сиэттиһэн

Үс мундук

Таайын эрэ, оҕолоор,
Бары миигин билиэххит,
Мастан, муостан буолбатах
Тимир эттээх буолабын.
Таарыйаххыт оргуудук
Хатан тыаспын истиэххит,
Уһун тыыммын сөбүөххүт!
Ахсаан-суоту таптыбын
Онно көрдөөн булуоххут.

мастан, ингиртэн, кылтан, муостан, араас кыыл унгуохтарыттан, туйахтарыттан. Кинилэр сүрүн дьарыктара – бултааһын, балыктааһын. Хоту дойдуга сүрүннээн дьиэ уонна дьиикэй табаны иитэллэр. Таба – хоту дойдуга мииниллэр мингэ, аһыыр ас, таннар тангас. Кини туһунан айар талааннаахтар хомоҕой хоһоонно, ырыаҕа-тойукка, остуоруйаҕа, үнкүүгэ уо.д.а. хохуйаллар.

Тиэмэ сонунна, уратыта: куорат усулуобуйатыгар олорор оскуола иннинээҕи саастаах оҕо хоту дойду норуоттарын охсор-тыаһатар тэриллэрин бэйэтэ илиитинэн онорор кыахтанар, кинилэр культураларын, олохторун-дьаһахтарын кытта билсэр.

Иитэр-үөрэтэр суолтата: Бэйэ онгоһуу музыкалыыр тэрили үлэҕэ тоҕо туһанабын? Бастатан туран, оҕо музыкалыыр тэрили оонньоур курдук ылынар. Бу оонньоур оҕо кэрэни кэрэхсиир дьобурун уһугуннарар, хантан уонна хайдах тыас тахсарын билиһиннэрэр. Оҕо барыны бары билэ сатаан, тутан-хабан, бэйэтэ кыттыһан онордобуна, дуоһуйууну, үөрүүнү, киэн туттууну ылар. Айылҕа дьикти матырыяала туохтан маннык ураты лынкыныырын дьиктиргээн, айыах-оноруох баҕата күөдүйэр.

Охсор-тыаһатар тэриллэр оҕону кыра сааһыттан музыканы өйдүүргэ үөрэтэллэр, тутарга-хабарга табыгастаахтар.

Бу матырыяал бөҕө, ыраастыырга табыгастаах, тыаһа лынкынас, ыраас. Туундараттан ыраах олорор куорат оҕотугар барыта дьикти, ураты буолар. Оҕо таһыттан көрөн, тутуон-хабыан, илиитигэр ылыан баҕарар, бэйэтэ тыас таһаардаҕына, үөрэр, астынар. Охсор-тыаһатар музыка тэрилэ оҕоҕо улахан интэриэһи үөскэтэр, оҕо түргэнник, чэпчэкитик ылынар – бу мин оҕону кытта үлэм сүрүн ситиһиитин дьиннээх төрүөтэ.

Бэлэмнэнии үлэ:

- аҕыйах ахсааннаах Хотугу норуоттар төрүт культураларыгар таба кыыл туһунан матырыяалы көрдөөһүн, хомуйуу (өс хоһоонноро, үгэлэр, ырыалар о.д.а.). Хотугу оһуордары үөрэтии. Бэйэ ырыатын, остуоруйатын айарга холонуу;
- таба туйаҕын булуу, бэлэмнээһин;
- кыптыыйынан, маһынан үлэлииргэ сэрэхтээх буолуу быраабылаларын үөрэтии, өйдөтүү (маһы быһа сиэтэн оноруу (выжигание) – улахан саастаах уһуяан иитиллээччилэригэр).

Олоххо киллэри:

- араас дорҕооннору, тыастары истии, кэпсэтиһии;
- атын дойдулар охсор-тыаһатар музыкалыыр тэриллэрин кытта билсии;
- туйахтар тустарынан остуоруйаны, өс хоһооннорун кэпсээһин;
- Саха сиригэр олорор аҕыйах ахсааннаах Хотугу норуоттар олохторун-дьаһахтарын, культураларын тустарынан оҕолорго кэпсээһин;
- музыка араас тэриллэрин үөрэтии, оонньооһун; хайдах тыаһыллаларын, туохтан онгоһуллубуттарын тэнгнээн көрүү;
- оҕолору кытта охсор-тыаһатар музыка тэрилин айан, онорон көрүү;
- бэйэ онорбут музыка тэрилин оонньоуларга, дьарыкка туһаныы.

Туох ситиһиллэрэ:

- охсор-тыаһатар музыка тэрилин онорон, оҕону кэрэ эйгэҕэ уһуйууга туһаныы;
- араас күрэхтэргэ, тэрээһиннэргэ кыттыыны ылыы.

Охсор-тыаһатар муусука тэрилин оноруу үлэтин хаамыта

Усуйаана улуһун Хаһаачыйа сэлиэнньэтигэр араас омук дьоно: сахалар, эбээннэр, юкагирдар, нууччалар уо.д.а. – биир иллээх кэргэн буолан оло-роллор. Бу дойдуга айылҕата дьикти кэрэ, Лаптев муоратыгар тахсар тымныы тыйыс сирдэргэ былыр мамоннар, түүлээх носорогтар үөскээн ааспыттар. Олохтоох норуоттар таба этин, муһун, тириитин, туйабын киэнник туһаналлар, ол иһин бу үлэбин онгорорбор таба туйабын кэбэҕэстик булбутум.

Туһаныллар матырыйаал:

Туйахтар, хотугу таба атабын тарбахтарын уңуоҕа, араас кэрингнээх чуораанчыктар, улахан мас оҕуруолар, 17-20 см уһуннаах синньигэс тоһоочуктар (палочкалар), тирии быалар, өгнөөх кырааскалар, өгө уонна сыта суох лаах, киистэлэр, кыптыыйдар.

Үлэ хаамыта:

Хотугу таба туйабын сууябыт, араарабыт, уһуннук буһарабыт, ол кэннэ итиилии туйах иһиттэн уңуохтарын хостуубут. Хас да ууга ыраастык сууябыт, туйах кырытытын сэрэнэн быһабыт, быһыы биэрэбит уонна үчүгэйдик куурдабыт. Ол кэнниттэн уңуохтарга, туйахтарга дрелинэн хайаҕас онгоробут.

Мастан (бэс, тиит, харыйа, хатын) 17-20 см уһуннаах синньигэс тоһоочуктары быһабыт, тутарга-хабарга табыгастаах буоллун диэн, төгүрүк быһыылыбыт. Оҕо илиитигэр мас сыһа киирбэтин инниттэн, кичэйэн аалабыт. Тоһоочукпут төбөтүгэр туйах иилэргэ анаан хайаҕас онгоробут.

Тоһоочуктарбыт кыраһыабай көстүүлээх буоллунар диэн, оҕолорго харандааһынан араас оһуордары уруһуйдатабыт. Ол кэннэ улахан оҕолор анал приборунан маһы быһа сиэтэн уруһуйдуулар, кыра оҕолор кырааскалыылар.

Муусукабыт тэрилин уһун үйэлээх буоллун диэн өгө уонна сыта суох лааһынан сотобут.

Куурбутун кэннэ оҕолор бэйэлэрэ музыкалыыр тэриллэрин хомуйаллар: туйабы, тарбах уңуохтарын, араас өгнөөх улахан мас оҕуруолары, чуораанчыктары тирии быаҕа уочаратынан тиһэллэр.

буоллум! Куттанным! (кыччаан баран, эргичингнээн, эргичингнээн күрэнэн тахсан барар)

Айкуо ийэ табаҕа сүүрэн тийээр, куустуһа түһэллэр.

Ийэ таба Мааныка: Оҕом барахсан Айкуо, хаһан да куттаныма, мин үөһэттэн эйигин өрүү арангаччылыам! Дьоллоох буол! (төгүрүччү сүүрэн тахсан барар.)

Үнкүү «Дьүкээбил» (дьүкээбил кыргыттар, араас өгнөөх органза матырыйаалы туттуунан, киирэн үнкүүлүүллэр)

Экранга дьүкээбил кэрэ көстүүтэ.

Кэпсээнньит ааҕар.

Күн тахсан миэстэтин булар (уот холбонор).

Экранга туундара көстүүтэ.

Ырыа «Тугутчаан» (оҕолор, туйахтартан оноһуллубут музыкальнай инструменнаах, ыллыылар)

Ырыа «Расти, олененок» (оҕолор, туйахтартан оноһуллубут инструменнаах, ыллыылар)

Кэпсээнньит ааҕар. Табаһыт киһи Бэргэн тыыга олон балыктыыр. Хапхааннарын көрөн булдун хомуйар. Айкуо аҕатын бултаан кэлэрин көрсөр, көмөлөһөр. Тордох иннигэр кэлэн тураллар. Хомус тыаһынан туундара уолаттара илиилэригэр күндү түүлээх кэһиилээх киирэллэр.

Табаһыт киһи Бэргэн: Айкуо, оҕом, эн улааттың, тус олоххун онгостор кэмин кэллэ, сүрэбин сүбэтинэн олоһун аргыһын бэйэң тал.

Туундара уолаттара бары: Үтүө күн буолуохтун!

1 уол: Кэрэ кыысчаан, мин эйиэхэ киэн нэлэмээн туундара күндү түүлээгин маҕан кырсаны бэлэх уунабын. (кыыска туттарар)

2 уол: Миэхэ кэргэн табыс. Мин эйиэхэ талбыт саҕыннааххын бэлэхтиэм! Саарбанан маанылыам! (кыыска туттарар.)

3 уол: Мин күндү түүлээҕим суох, мааны саҕыннааҕым суох, арай эйиэхэ эрэллээх доһор, дурда-хаха буолуом! (сүрэх бэлэхтиир)

Айкуо: Күндү доһоттор, махтанабын, мин сүрэҕим эрэллээх доһору талла.

(кэлэн илиититтэн сиэтэн илдьэр)

Табаһыт киһи Бэргэн: Доһоттор, илиибиттэн сиэттиһэн төгүрүччү туруобун, үөрүү үнкүүтүн һээдьэни үнкүүлүөбүң!

Үнкүү «Һээдьүо» (бары илиилэриттэн ылсан төгүрүччү туран үнкүүлүүллэр)

Экранга ыээдьэ үнкүү көстүүтэ.

таба Мааныка унуктан турар, кыыстыын ооньюулар. (сиэттиһэн баран эргийэллэр, ойуоккалыыллар). Кэпсээн салғанан иһэр.

Үнкүү «Үөрүү үнкүүтэ» (толороллор кыыс Айкуо уонна ийэ таба Мааныка)

Ырыа «Табаккам» (оҕолор бары ыллыыллар)

Экранга кыыс оҕо ийэ табалаах көстүүтэ.

Ийэ таба Мааныка: Оҕом барахсан, эн улааттын, тус олоххун онгостор кэмин кэллэ, мин кырыйдым, бу орто дойдуттан барар кэмим кэллэ.

Айкуо: (ытыы, ытыы кууһар) Эн миэхэ ийэм кэриэтэ, хайдах эйигинэ суох олоробун.

Ийэ таба Мааныка (уоскутар): Куттаныма, хомойума, мин өрүү эйигин арангаччылыам, бүтэник көрдөһүүбүн толороор. Мин туйахтарбынан музыкальнай инструмент онгороор. Кини аптаах-алыптаах буолуоҕа. Эн куттанар, ыарахан күнгэр бу алыптаах лынкынас тыастаах туйахчааннарын күүскэ сахсыһан тыаһатаар, оччого мин эйиэхэ тийэн кэлиэм. Өрүү бэйэбин кытта илдэ сырыт, бу эн харысхалын буолуо! (туйахтардаах мөһөөччүгү кыыска туттарар, тахсан барар).

Айкуо: Мааныка, мин эйигин хаһан да умнуом суоҕа!
(хомолтолоох музыка тыаһыыр)

Айкуо саала ортотугар олорон, ийэ таба биэрбит мөһөөччүгүн арыһан сүөкүүр уонна ытыы-ытыы туйахтарынан музыкальнай инструмент тийэн онгорор.

Айкуо: Мин эйигин «Аптаах-алыптаах лынкынас туйахчааннар» диэн ааттыам. Мооньугар кэтэр.

Үнкүү «Табалар» (таба кыргыттар үнкүүлүүлэр)

Экранга табалар көстүүлэрэ.

Кэпсээннит остуоруйатын салгыы ааҕар. Табалар үнкүүлээн баран миэстэлэригэр тураллар. Кутталлаах музыка тыаһыыр, эмискэ саала ортотугар хара тангастаах абааһы Хара хаан арбайан сүүрэн кэлэн, күнү, хара тангаһынан саба быраҕан баран, күлэ-күлэ илдэ барар (уот умуллар). Табалар соһуйан, куттанан, ол-бу диэки сүүрэллэр. Абааһы табалары биир, биир уоран илдээн иһэр.

Каптаргалак: Ха-ха-ха! Эһиги куккутун-сүргүтүн илдэ барыам, барыгытын сиэн кэбиһиэм!

Аҕыйах таба хаалбытын кэннэ Айкуо кыыска хаһытаабытынан чугаһыыр, төгүрүччү эргийэр.

Абааһы Хара-хаан: Айкуо, эйигин эмиэ илдэ барыам! Ха-ха-ха! (кыыс куттанан сирэйин илиитинэн саба туттан баран олорор.) Айкуо туйахчааннарын санаан кэлэн илиитигэр ылан күүскэ тыаһатар.

Айкуо: Суох! Мин эйигиттэн куттаммаппын! Миэхэ аптаах-алыптаах туйахчааннарым бааллар! Мааныка, кэл, абыраа! (улахан тыас-уус иһиллэр, прожектор уота умайар, күлүмүрдэс араас уоттар тыгаллар). Экранга дьүкээбил кэрэ көстүүтэ. Ийэ таба Мааныка, дьүкээбил уота оҕолордоох, киирэн кэлэр.

Ийэ таба Мааныка: Хара санаалаах абааһы, киэр буол!

Хара-хаан: Ой! Ай! Бу туюх сырдыгай, чаһылхайай! Мин хараһым саатта! Аааа! Көрбөт

Тиспит тэриллэрин хайаҕастаах тоһооччуктарга ыга баайаллар.

Бэйэ онгоһуу «Лынкынас туйахчааннар» диэн охсор-тыаһатар тэрил бэлэм!

Хас биирдии оҕо бэйэтэ өйүттэн айан уруһуйдаабыт, хомуйбут буолан, кинилэр олус дьикти көстүүлээх, бэйэ-бэйэлэригэр майгыннаспат буолаллар. Аныгы үйэбэ арааһы онгорорго кыах элбэх, толкуйдуурга, айарга баҕа эрэ наада. Маннык охсор-тыаһатар музыка тэриллэрин ооньюуга, дьарыкка, оркестрга туһаныахха сеп.

«Лынкынас туйахчааннар» охсор-тыаһатар музыка тэрилин бэйэтэ онгорбут, ооньюу үөрэммит оҕо бары өттүнэн сайдар: кыбыстыбат буолар, толкуйдуур дьоһура сайдар, музыка тэтимин сөпкө истэ үөрэнэр, кэрэни кэрэхсии улаатар.

Тугутчаан

Э.Зуева тыл.

Э.Зуева мел.

1. Тугут, тугут тугутчаан,
Кып-кыракый табачаан.
Туундара оҕото,
Мэник-тэник тугутчаан.
Туундара оҕото,
Мэник-тэник тугутчаан.
Һэ-һэ-һэй оп-па,
Һо-һо-һой оп-па.

2. Чоһулуйбут харахтар,
Кылап-кылап көрөллөр,
Сотору эн улаатыан,
Буур таба аатырыан.
Сотору эн улаатыан,
Буур таба аатырыан.
Һэ-һэ-һэй оп-па,
Һо-һо-һой оп-па.

Остуоруйа Аптаах-алыптаах лынгынас туйахчааннар

Былыыр-былыр ыраах Хоту туундараҕа, муустаах байбал кытытыгар олорбута эбитэ үһү табаһыт киһи Бэргэн, кини кэргэнэ кыыс оҕотугар күнү бэлэхтээри бу орто дойдуттан туораабыта. Кыра кыысчааны аҕата Айкуо диэн ааттаабыта. Бэргэн кыһынаан олус иллээхтик олорбуттара ардыгар ас, танас да тийбэтэр. Аҕыйах табалаах этилэр. Бу табалартан Айкуо истинник доҕордоһор табалааҕа, кыыс кинини таптаан Мааныка диэн ааттаабыта. Уһун күнү бииргэ атаараллара, оонньууллара. Мааныка ийэли кыыска сыһаннаһара, харыстыыра. Дьыл-хонук ааһан испитэ. Айкуо улаппыта, ийэ таба Мааныка кырдыан испитэ, бу орто дойдуттан барар кэмэ тийэн кэлбитэ. Өлүөн иннинэ Мааныка кыыстан көрдөспүтэ, кини туйахтарынан лынгынас тыастаах музыка инструменын онороругар. Айкуоҕа алдьархай ааннаатаҕына бу туйахчааннарын тыаһаттаҕына ийэ таба кута кэлэн киниэхэ күүс-көмө буолуохта. Кыыс Мааныкатын төһө да аһыннар, көрдөһүүтүн толорбута уонна онорон таһаарбыт инструменын «Аптаах-алыптаах лынгынас туйахчааннар» диэн ааттаабыта.

Арай биридэ Айкуо табаларын көрө сырыттаҕына, хара санаалаах абааһы Хара-хаан тийэн кэлбитэ. Эмискэ харанга түспүтэ, күнү уоран илдэ барбыта. Туундара хойуу хара былытынан сабыллыбыта, табалар охтон, ыалдыан барбыттара. Хара санаалаах абааһы инсэтэ көбөн, Айкуо кутун ылаары киниэхэ саба түспүтэ. Онуоха кыысчаан аптаах туйахчааннарын саны түспүтэ уонна күүстээхтик доргуччу тыаһаппыта. Харанга туундара үрдүнэн ыгырыы доҕооннору таһаарбыттара. Эмискэ улахан тыас иһиллибитэ, халлаанга дьэрэкээн уот умайбыта, дьүкээбил араас өнгүнэн күлүмүрдүү түспүтэ. Халлаан икки диэки халлыбыта, үөһэттэн сып-сырдык уотунан сыдыайан кэрэ бэйэлээх манга таба Мааныка оргууй устан түспүтэ. Истин доҕордуулар ийэ таба уонна кыыс Айкуо куустуһа түспүттэрэ. Айкуо сүрүбэ үөрүүтүттэн күүскэ тэппитэ. Хара санаалаах Хара-хаан абааһы сырдык уоттан хараҕа саатан көрбөт буолан хаалбыта. Кутталыттан кыччаан, кыччаан сүтэн симэлийэн хаалбыта.

Көмүс күммүт оннун булан, туундараны сырдатан, сылытан барбыта. Туундараҕа сир симэҕэ силигилии үүммүтэ. Ийэ таба Мааныка кыыска аны да харыстыы, арангаччылы туруом диэн баран үөһэ халлаанга көтөн дабайа турбута. Онтон ыла табалар ыалдыбат, сүппэт буолбуттар, элбэх үчүгэйкээн тугут төрөөбүт. Табаһыт Бэргэн Байанайа дэлэйдик бэрсэр буолбут, ас-танас дэлэйбит, олохторо тупсан барбыт. Аны ханнык даҕаны хара санаалаах кинилэр олохторун аймаабат буолбут. Айкуо аҕатынаан хас күнү үөрэ-көтө көрсөр буолбуттара, баай-талым олохтоммуттара.

Кыыс Айкуо кэргэн тахсар сааһа кэлбит. Туундара араас муннугуттан кэрэ кыыс хорсун быһытын истэн, эдэр уолаттар кэргэн кэпсэтэ кэлбиттэр. Ону тэннэ кинилэрдии биир дьадыангы, үтүө санаалаах уол бэрдэ эмиз кэргэн кэпсэтэ кэлэр. Бастакы уол күндү түүлээх кырса тириитин бэлэх уунар. Иккис уол саарба саныйах бэлэхтиир. Кыыс Айкуо баайга ымсыырбакка, көнө, сүрэхтээх, үтүө санаалаах уолу талар уонна дьоллоохтук олорбуттар. Мантан ыла атын остуоруйа сажаланар.

Мюзикл «Аптаах-алыптаах лынгынас туйахчааннар» (5-6 саастаах уһуяан оҕолоругар аналлаах)

Кыттылаахтар:

1. Табаһыт киһи Бэргэн
2. Кыыһа Айкуо
3. Табалар (кыргыттар)
4. Ийэ Таба Мааныка
5. Абааһы Хара-хаан
6. Күн
7. Дьүкээбил уота (кыргыттар)
8. Туундара уолаттара (3 уол)

Туттуллар декорация:

1. Тордох
2. Балык тутар илим
3. Тыы (мас лодка)
4. Балык, кус макеттара
5. Күндү түүлээх тириитэ (кырса, саарба)
6. Илиинэн тигиллибит көбүөр
7. Проектор
8. Экран
9. Туйахтарынан онгоһуллубут музыкальнай инструмент
10. Хайа көстүүтэ
11. Талах олоппос
12. Араас өнгөөх органза матырыяал
13. Прожектор
14. Лазернай уоттар
15. Хотугулуу көстүүмнэр

Экранга туундара көстүүтэ. Саала ортотугар тордох турар, балыксыт тэрилэ баар (илим, тыы, балыктар, кустар, хайыһар). Кэннин диэки икки хайа көстөр. Чугас табалар утуя сыталлар. Экранга туундара кэрэ көстүүлэрэ.

Ырыа «Туундара көлөтө» (оҕолор бары туран ыллыллар)

Таба кыргыттар сцена иннигэр кэлэн ололор (утуяа сытар табалары көрдөрөллөр)

Кэпсээннит остуоруйатын ааҕан саҕалыыр.

Хотугулуу музыка тыаһыыр. Туундараҕа сарсыарда, күн тахсан үнкүүлүү, үнкүүлүү хайалар икки ардыларыгар кэлэн турар. Тордох иһиттэн табаһыт киһи Бэргэн тахсар.

Бэргэн: Көмүс күнүм барахсан, дорообо! Байанайым, мин диэки мичик гын.

Табаһыт киһи Бэргэн илимнэрин диэки барар, талах олоппоско олорон илимин танар.

Кыыс Айкуо тордохтон сана утуян туран тахсан, тыллалар.

Айко: Уаай! Наһаа да үчүгэй күн үүммүт!

Үөрэ-көтө утуяа сытар табаларыгар сүүрэр. Имэрийэр, таптыыр, оонньоһор, ийэ

Хор
күм - мүт кү - лүм уог - тан - на. Чоор - руос бэр - кэ

Пение птиц

Деревянная коробочка

Колокольчики

Треугольник

Маракасы

Напальчиковые тарелки

Фортепиано

Хор
чуо - чай - да чуу - чу - гу - руу чуоп - чаар - да.

Пение птиц

Деревянная коробочка

Колокольчики

Треугольник

Маракасы

Напальчиковые тарелки

Фортепиано

VI ТҮҢҮМЭХ. ОРКЕСТРГА АНАЛЛААХ ПАРТИТУРАЛАР

6.1. ОҢО СААС ЫРЫАЛАРА

Оҗо саас... Оҗо саас ырыалара хас биирдидитин оҗо-аймах ураты дойдутугар ыалдыттатан ааһаллар.

Онтон оҗо ырыатын айааччылар оҗолуу сырдык дууһалаах, үтө санаалаах, кэрэни кэрэхсии, сонургуу көрөр ураты дьон буоллахтара. Кинилэр истин иэйиилэрин көмүс дорҗоонго кубулутан ырыа гынан көтүтэллэр. Ол да иһин ырыалара истин-иһирэх иэйиини этэллэр, аһыныгас, амарах санааны туойаллар, кырачааннары кэрэхсэбиллээх суолга сирдидиллэр, оҗолорго чугастар, сөбүлэтэллэр уонна ылланаллар.

Ырыа биһиктэнэн улааппыт оҗо төрөөбүт дойдутугар, төрөппүттэригэр сыһыана чугас, үөрүннээн, сайаҕас, киһиэхэ болҗомтолоох буолар үтүөкэн хаачыстыбалары ингэринэр.

Кырачаан оҗо ырыаны сөбүлээн ыллыырыгар, дьарыктанарыгар олук уурааччы төрөппүттэр, музыка салайааччылара, иитээччилэр буолаллара саарбаҕа суох. Оҗо ырыа ис хоһоонун өйдөөн, ылланар уобараһы ылынан ыллаатаҕына истэр, толкуйдуур, ырыналыыр дьоһура сайдар. Онтон салҕы охсон, сахсийан оонньоонор, клавишнай, духовой, народнай инструменнары баһылаан, саха төрүт инструменнарын сэнээрэн кырачаан киһи истэр дьоһура, тэтим охсуута сааһыланар, музыкальнай долоһойо сайдар. Оҗолор күннэтэ ыллыыр, билэр, үөрөппит ырыаларын аны музыкальнай инструменнарга тыаһатан, оонньоон дуоһуйуохтара..

Сахалыы оҗо ырыаларын айааччылар айымныларын, музыкальнай инструменнарга оонньоурга анаан нуотаҕа түһэрэн, сааһылаан, уһуйаан саастаах оҗолорго саастарыгар сөп түбэхэр гына наардаан бэлэмнэнилиннэ. Хомуурунньукка киирбит оҗо ырыатын айааччылар биографиялара саха музыкальнай культуратын төрүттээччилэртэн саҕалаан билингги кэм мелодистарын хабаан туран, төрөөбүт сылларынан наарданан киирдилэр. Оҗо композитордар, мелодистар биографияларын, сүрүн айымныларын билэн, истэн кэпсиир, кэрэхсиир, ырытар уонна сыанабылы биэрэр.

Музыкальнай салайааччы, иитээччи, төрөппүт бэриллибит матырыяалы туһанарыгар табыгастаах буоларын учуоттаан ырыалар аккомпанеменнара бэрилиннилэр.

Үйэлэргэ чугдаара турдуннар оҗо саас ырыалара дууһаны долгута, кэрэҕэ кынаттыы, сырдыкка угуйа.

КОРНИЛОВ ФЕДОР ГРИГОРЬЕВИЧ

Корнилов Федор Григорьевич (1879-1939) – саха национальнай музыкальнай культуратын төрүттээчилэриттэн биридэстэрэ, бастакы ырыа айааччы, саха ырыатын тарҕатааччы, сырдатааччы.

Өлүөхүмэ улуунугар I Нөөрүктээйи нэһилиэгэр төрөөбүтэ. 1902 сылтан, духовнай семинарияны бүтэриэбиттэн, саха норуотун музыкальнай культуратын сырдатар үлэнэн дыаныардаахтык дьарыктаммыта.

Аныгы саха ырыатын сурукка тиһии ааспыт үйэ XX үйэ 20-с сылларыттан саҕаламмыта. Оччотоогу аас-туор, уустук быһыылаах-майгылаах кэмгэ, биллиилээх музыканнар А.В. Скрябин уонна Ф. Г.Корнилов аан маннай саха ырыатын европейскай систиэмэнэн Москва композитордарынан нуотаҕа суруттаран бэчээккэ таһаарбыттар. Бу кэмгэ кини Саха норуодунай хуорун салайааччытынан үлэлиирэ.

Норуокка биһирэнэр, оҕолор сөбүлээн толорор «Таба» ырыаны Элэй тылыгар суруйан хаалларбыта.

Кини хомуйбут матырыйаалларынан «Саха ырыаларын ноталара» (1927), «Саха ырыаларын хомуура» (1936), «Саха бастакы ырыалара» (1969) нуталаах ырыа хомуурунньуктара бэчээттэнэн тахсыбыттар. «Чолбон» сурунаал бастакы нүөмүрдэригэр саха ырыаларын туһунан бэйэтин көрүүлэрин суруйбута.

Саха бастакы ырыа айааччыларыттан биридэстэрэ Федор Григорьевич Корнилов сыралаах айар үлэтэ саха музыкальнай культуратын төрүт укулаатын уурууга сүдү оруоллаах.

Хор
Тым-ныы кы - һын үү - рүл - лэн дьы - бар кыы - даан

Пение птиц

Деревянная коробочка

Колокольчики

Треугольник

Маракасы

Напальчиковые тарелки

Фортепиано *mf*

Хор
кый - дан - на, күн - дэл саас - пыт эр - гил - лэн

Пение птиц

Деревянная коробочка

Колокольчики

Треугольник

Маракасы

Напальчиковые тарелки

Фортепиано

Сааскы ырыа

Архип Абаҕыныскай тыллара

Захар Винокуров матыбыа
В. Сивцева инструментовката

Үөрүүлээхтик

Хор

Пение птиц

Деревянная коробочка

Колокольчики

Треугольник

Маракасы

Напальчиковые тарелки

Фортепиано

Хор

Пение птиц

Деревянная коробочка

Колокольчики

Треугольник

Маракасы

Напальчиковые тарелки

Фортепиано

Таба

С. Эллэй тыллара

Ф.Корнилов матыбыа
Т.Афанасьева инструментовката

Сыдамык

Хор

Фортепиано

Ксилофон 1

Ксилофон 2

Металлофон 1

Металлофон 2

Бубенцы

Треугольник

Колокольчики

Хаар, хаар

Хор

хаа - чыр-гыр хал - лаа - ным ха - лын - на.

Фортепиано

Ксилофон 1

Ксилофон 2

Металлофон 1

Металлофон 2

Бубенцы

Треугольник

Колокольчики

ВИНОКУРОВ ЗАХАР ПОРФИРЬЕВИЧ

Винокуров Захар Порфирьевич (1922-1957) – ухулуччулаах ырыа айааччы.

Нам оройуонун Хатын Ары нэһилиэгэр төрөөбүтэ. 1930 сыллаахха Кыһыл дэриэбинэ нэһилиэгин начальной оскуолатыгар үөрэнэ кирибитэ. Үөрэбин Нам сэттэ кылаастаах оскуолатыгар салҕабыта. Бу кэмнэ аан маннай музыкальной инструменнары балалайканы, мандолинаны, баяны көрбүтэ уонна музыкальной куруһуокка суруйтаран сылдыбыта. Инструменнарга оонньоу үөрэммитэ. Захар олус үчүгэйдик уруһуйдуура, ыллыра, спордуун үлүһүйэн дьарыктанара. Ордук сөбүлээн ат сүүрдэрэ.

Дьокуускайдаагы педагогической, музыкальной училищелары ситиһилээхтик бүтэрбитэ, үс сыл Москвага П. И. Чайковскай аатынан консерватория дирижерскай-хоровой факультетыгар үөрэммитэ.

Төрөөбүт дойдутугар, дьонугар-сэргэтигэр истин таптала кини ырыаларыгар иһиллэр уонна ылланар.

С. Данилов тылларыгар өрөгөйдөөх «Эбэрдэ ырыата» Аан дойду түһүлгэтигэр аан бастааһын тахсыбыт саха ырыатынан буолар. Бу ырыаны 1955 сыллаахха Варшава куоракка ытыллыбыт Ыччаттар Аан дойдутаагы V бэстибээллэригэр Анастасия Лыткина толорбута.

Оҕо-аймах сөбүлээн ыллыр ырыаларын айбыта: «Сааскы ырыа», «Сылгыһыт», «Клумба сибэккитэ», «Детсадка».

Ырыаларын хомуурунньуктара: «Дьол-үөрүү ырыалара», (1955), «Кыталыктар кырдаллара», (1992), «Эбэрдэ аҕаллым-сахалыы ырыабар» (2006).

Хор

кө - төн да - йан күө-рэй-дэ, кө - төн да - йан күө-рэй-дэ.

Фортепиано

Ксилофон

Металлофон

Тамбурин

Треугольник

Пение птиц

1.Күндү кэммит эргийэн,
Күммүт уота сылыйан,
Күөрэгэйдиир чыычаахпыт
Көтөн-дайан күөрэйдэ.

2.Сааскы күммүт тахсыыта,
Саха дьиэтин үрдүнэн,
Көмүс куолас көтөрбүт
Көтөн дьырыбынаата.

5.Уһун ууга утуйбут
Улуу дойду уһуктан,
Эбэрдэлээх ырыаҕа
Үөрэ-көтө өндөйдө.

Хор

Тап - тап та - бы - йан та - ба - кам

Фортепиано

Ксилофон 1

Ксилофон 2

Металлофон 1

Металлофон 2

Бубенцы

Треугольник

Колокольчики

Хор

Фортепиано

Ксилофон 1

Ксилофон 2

Металлофон 1

Металлофон 2

Бубенцы

Треугольник

Колокольчики

Хор

күм-мүт уо - та сы - лы - йан, күө-рэ - гэй - диир чыы - чаах - пыт

Фортепиано

Ксилофон

Металлофон

Тамбурин

Треугольник

Пение птиц

Хор *mf*
Күн - дү кэм - мит эр - ги - йэн

Фортепиано

Ксилофон

Металлофон

Тамбурин

Треугольник

Пение птиц

Таба
Норуот ырыата

Эллэй тыллара

Чэпчэкистик

Хаар, хаар хаа - чыр - гыыр хал - лаа - ным ха - лын - на.

Тап, тап та - бы - йан та - ба - кам а - йан - наа

Таба

Эллэй тыла

1. Хаар, хаар хаачыргыыр
Халлааным халынна
Тап-тап табыйан,
Табакам, айаннаа.

2. Мах-мах манхабар,
Баай кыраай манньыата
Кып-кып кылбабар
Кыраһам көмүһэ!

3. Сипсиир силилээх
Сибиirim симэбэ-
Туус-туус тунаархай
Туундарам туллуга...

4. Тон-чэн добордоох
Тонусчаан омурум
Тус-тус хотуттан
Туппута эйигин

5. Чох-чох харанан
Чобулуччу көрөн,
Күп-күөх кыраайым
Көлөтө буолаахтаан

6. Так-так такымнаах
Табакам барахсан
Таас-таас хайаны
Таптыыгын, таптыыгын.

Жирков Марк Николаевич

Жирков Марк Николаевич (1892-1951)- саха норуотун бастакы композитора. Саха государственной национальной хуорун тэрийээччи, фольклору хомуйааччы, общественной диэйэтэл. Саха ырыатын, национальной муусукатын, музыкальной инструменнарын чинчийээччи. СССР Композитордарын сойууһун чилиэнэ. РСФСР искусстволарын үтүөлээх диэйэтэлэ.

1892 сыллаахха Бүлүү куоратыгар төрөөбүтэ. 1910 сыллаахха Бүлүүтээҕи начаалынай училищаны, 1936 сыллаахха Москватааҕы консерваторияны үөрэнэн бүтэрбитэ. 1940 сылтан Государственной музыкальной-драматической тыйаатырга уус-уран салайааччынан, 1947 сылтан ССРС НА СС Саха сиринээҕи филиалыг Тыл, литература, история институтугар искусствоведение секторын сэбиэдиссэйинэн үлэлээбитэ.

Композитор Г. И. Литинскайы кытта бастакы «Дьулуруйар Ньургун Боотур» олонхо –опера уонна маннайгы «Сир симэҕэ» балет муусукаларын айбыта. Оҕолорго анаабыт ырыалара олус истиннэр, оҕо саас эйгэтигэр чугастар. «Күөрэгэй», «Дьизэрэнкэй ырыата», «Төрөөбүт дойду туһунан ырыа», «Пионер ырыата» «Сааскыга» Ырыаларын хомуурунньуктара: «Саха ырыалара» (1948), «Олоҕум музыка түһүлгэтэ»

Күөрэгэй

А.Абаҕыныскай тыллара

М.Жирков матыыба

Т.Афанасьева инструментовката

Түргэнник

Хор

Фортипиано *mf*

Ксилофон

Металлофон

Тамбурин

Треугольник

Пение птиц

Холкутук

Хор
Туо - ну-нан бэ - йэ-бит о - ноо-йук тик - ти-бит,

Фортепиано

Хомус

Дьаба

Сиксиир

Хор
о - йуу-тун о - нуо - рун о - но-рон э - рэ - бит.

Фортепиано

Хомус

Дьаба

Сиксиир

Хор
Чоо - руос бэр - кэ чоо - чай - да чуу - чу - гу - руу

Пение птиц

Деревянная коробочка

Колокольчики

Треугольник

Маракасы

Напальчиковые тарелки

Фортепиано

Хор
чуоп - чаар - да. чуу - чу - гу - руу

Пение птиц

Деревянная коробочка

Колокольчики

Треугольник

Маракасы

Напальчиковые тарелки

Фортепиано

Хор
чуоп - чаар - да, чуу - чу - гу - руу чуоп - чаар - да.

Пение птиц

Деревянная коробочка

Колокольчики

Треугольник

Маракасы

Напальчиковые тарелки

Фортепиано

Тымны кыһын үүрүллэн,
Дыбар, кыыдаан кыйданна,
Күндэл сааспыт эргиллэн,
Күммүт күлүм уоттанна.

Хос ырыата:
Чооруос бэркэ чуочайда,
Чуучугуруу чуопчаарда

Халдыайыттан чарылаан,
Хаарбыт уута суккуллар
Күрүлгэнгэ маарыннаан,
Көнгүстэргэ кутулар.

Хос ырыата:
Күөрэгэйбит тайаарда,
Күнү көрсө ыллаата

Оҕо-аймах мустуһан,
Көрү-нары түһэрдэ,
Ойуур устун сырсыһан,
Күөххэ дайан көччүйдэ.

Хос ырыата
Кэрич тыаба, куулаба
Кэбэ түһэн чоргуйда.

ПАХОМОВА КАЛИСТА АФАНАСЬЕВНА

Пахомова Калиста Афанасьевна 1942 сыллаахха Хангалас улуунун Кыһыл Үрүйэ нэһилиэгэр төрөөбүтэ. 1996 с. Дьокуускайдаагы педучилище музыкальнай салаатын бүтэрэн, Элгээйигэ ырыа учууталынан үлэтин саҕалаабыта. 1976 с. «Чуораанчык» дьааһыла саадка музыка салайааччытынан 20 сыл үлэлээн кырачааннарга аналлаах араас ис хоһоонноох ырыалары айбыта. Оҕолору кытары өр үлэлээбит да буолан, оҕолор ис санааларын, дууһаларын билэринэн ырыалара оҕолорго чугастар, тийимтиэлэр.

Кэнники сылларга Сунтаар улууһугар «Ырыаһыт ымыылар» диэн олохтоох мелодистар айымньыларыгар үгэскэ кубулуйбут ырыа күрэҕэ ситиһиилээхтик ытыллар. Бу күрэх чэрчитинэн улууска аан бастакынан К. Пахомова ырыаларыгар сүүстэн тахса толорооччулаах ырыа түһүлгэтэ тэриллибитэ.

Саха дьоно бары сэнээрэ истэр «Кулунчук» ырыата Сахабыт сирин киэн нэлэмэн сыһытыгар үөрэн-көтөн туораахтана сылдьар кулунчук көстөн кэлэргэ дылы буолар.

Калиста Пахомова улахан дьонго кэрэхсэнэр эмиэ ырыалардаах. Ол эрэн, оҕо-аймахха анаан айар ырыаларыгар кини талаана ордук чабылхайдык арыллар.

1993 с. «Чугдаар, көмүс чуораанчык!» 18 ырыалаах бастакы методическай хомуурунньуга тахсыбыта.

1997 с. «Үчүгэй даҕаны күн үүммүт» 27 ырыалаах иккис хомуурунньуга тахсыбыта.

2003 с. «Кулунчук», 2017 с. «Сэттэ өгнөөх кустукчаан» ырыанньыктар.

Оҕоойук

Аким Кондратьев тыллара

К. Пахомова матыыба

Т. Афанасьева инструменттовката.

1. Туоһунан бэйэбит
Оҕоойук тиктибит.
Ойуутун оһуорун
Оҕорон эрэбит.

2. Отону хомуйа
Ойуурга барыабым,
Биэс-алта кутууга
Биэдэрэ туолуоҕа.

Хор
күө - рэ - гэй чыы - чаа - бым.

Синтезатор 1

Синтезатор 2

Пение птиц

Треугольник

Маракасы

Фортепиано

1. Кып-кыра күөрэгэй,
Күөх отгон күүс ылан,
Күөгэйэр үрдүккэ
Күөрэйэн тахсангын

Хос ырыата: Дьиэрэй дуу, дьиэрэй дуу
Дьиримнии сылдьангын,
Күөрэй дуу, күөрэй дуу,
Күөрэгэй чыычаабым

2. Оо, кыра эрээри
Модун да күүстээххин,
Дьон-аймах дууһатын
Эн үөрдэр аптааххын.

Хос ырыата: Дьиэрэй дуу, дьиэрэй дуу
Дьиримнии сылдьангын,
Күөрэй дуу, күөрэй дуу,
Күөрэгэй чыычаабым

3. Ытыспар ыламмын,
Ыллата турдарбын,
Ол ырыан сүмэтин
Сүрэхпэр куттарбын.

Долгунча

Күннүк Уурастыырап тыллара

Захар Винокуров матыыба
В. Сивцева инструментовката

Сэргэхтик

Хор
Сыы-дам та - ба - тын ньуо-бу-лаан сын-дыыс кур-дук кө - тү - тэн,

Ксилофон

Бубенцы

Клавес

Тамбурин

Сэргэхтик

Фортепиано
f non legato

Хор
Чыыс-тай ха - йа - тын у-нуор-даан чыс-хаан күү-һүн көр - сү - һэр.

Ксилофон

Бубенцы

Клавес

Тамбурин

Фортепиано
mp

Хор
А - раас ү - рэх... кы-ты-ты-гар сох - со, хап-каан ии - тэ-лиир.

Ксилофон

Бубенцы

Клавес

Тамбурин

Фортепиано *mf*

Хор
А - бый, Муо-ма быс-та - ры - гар со - ьо - то - бун тий-тэ-лиир.

Ксилофон

Бубенцы

Клавес

Тамбурин

Фортепиано *p*

Хор
рэй дуу, күө-рэй дуу, күө - рэ -

Синтезатор 1

Синтезатор 2

Пение птиц

Треугольник

Маракасы

Фортепиано *mp*

Хор
гэй чыы - чаа - бым чыы - чаа - бым,

Синтезатор 1

Синтезатор 2

Пение птиц

Треугольник

Маракасы

Фортепиано

Хор
нын дыэ - рэй дуу, дыэ-рэй дуу

Синтезатор 1

Синтезатор 2

Пение птиц

Треугольник

Маракасы

Фортепиано

Хор
ды - рим - нии сыл- дыан - нын, күө -

Синтезатор 1

Синтезатор 2

Пение птиц

Треугольник

Маракасы

Фортепиано

Хор
Хо-ту-гу кы - раай бул-чу - та кол-хоз кыы-на Дол-гун - ча.

Ксилофон

Бубенцы

Клавес

Тамбурин

Фортепиано

Хор
Хо-ту-гу кы - раай бул-чу - та, кол-хоз кыы-на Дол-гун- ча.

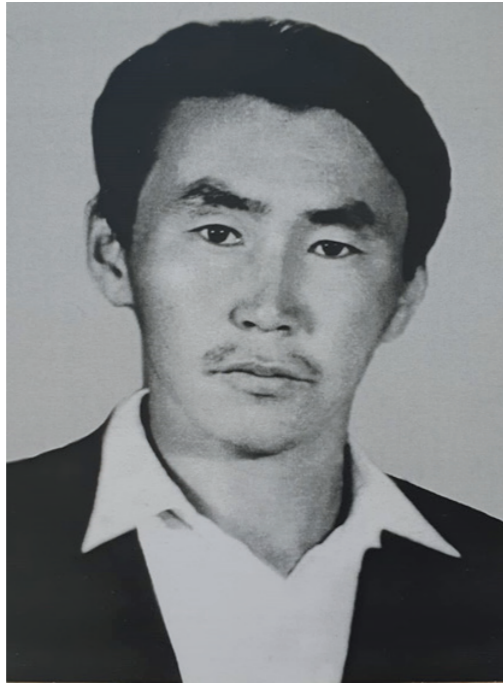
Ксилофон

Бубенцы

Клавес

Тамбурин

Фортепиано

ЗЫРЯНОВ ВАСИЛИЙ АЛЕКСЕЕВИЧ

Зырянов Василий Алексеевич (1936-2014) – биллиилээх ырыа айааччы, само-деятельнай композитор.

1936 сыллаахха Нам оройуонун I Хомустаах нэһилиэгэр төрөөбүтэ. Дьокуускайдаагы музыкальнай училище теоретическай-композиторскай салаатыгар Грант Григорян кылааһыгар үөрэммитэ. Музыкальнай-драматическай театрга концертмейстерынан үлэлээбитэ.

1956 сыллаахха И. Гоголев тылларыгар «Уһугун, доҕоруом, уһугун» бастакы ырыатын айбыта. Мелодистар ырыаларын тупсаран, куоластарга арааран, баяннга, фортепианоҕа доҕуһуолун онорбута. Оркестрга анаан улахан музыкальнай айымньылары суруйбута. «Дьол иһин» Христофор Максимов ырыанныгыгын хомуйан таһаартарбыта.

Сергей Афанасьевич Зверев-Кыыл Уолун кытары алтыһан, сахалыы тыыннаах айымньылары айбыта. «Хотой үңкүүтэ», «Тэлээрис», «Сайылык», «Тай», «Халлаан кыһа» үңкүү музыкаларын нотаҕа түһэрбитэ. Былыргы үһүйээнгэ олобуран «Оһуор Туос» балет музыкатын суруйбута, нотаҕа түһэрбитэ.

Саха сириҥ кырачаан оҕолоругар кэрэ бэлэх буолан «Туох бары тулуктаах», «Үрдүк халлаан» ырыалара ыллана тураллар.

Россия композитордарын сойууһун чилиэнэ. Саха искусстволарын үтүөлээх деятелэ. «Кырымпа дорҕоонноро» ырыаларын хомуурунньуга 1972 с. тахсыбыта.

Хор
күүс ы - лан, күө - гэ - йэр

Синтезатор 1

Синтезатор 2

Пение птиц

Треугольник

Маракасы

Фортепиано

Хор
үр - дүк - кэ, күө - рэ - йэн тах - сан-

Синтезатор 1

Синтезатор 2

Пение птиц

Треугольник

Маракасы

Фортепиано

Күөрэгэй

Марфа Куличкина тыллара

Валерий Ноев матыыба
В. Сивцева инструментовката

Дьулуруччу

Хор

Синтезатор 1

Синтезатор 2

Пение птиц

Треугольник

Маракасы

Фортипиано

mf

Хор

Кып - кы - ра, күө - рэ - гэй, күөх от - тон,

Синтезатор 1

Синтезатор 2

Пение птиц

Треугольник

Маракасы

Фортипиано

mp

Туох бары тулуктаах

Ст. Дадаскинов тыллара

В.Зырянов матыыба

Т.Афанасьева инструментовката

Үөрэ - көтө

Голос

Туун - да - ра тул - лук - таах, ту - ма - ра тул - лук - таах,

Фортипиано

Ксилофон1

Ксилофон2

Пение птиц

Треугольник

Кастаньеты

Деревянные коробочки

Голос

а - лаас - пыт тул - лук - таах, а - лар - быт тул - лук - таах.

Фортипиано

Ксилофон1

Ксилофон2

Пение птиц

Треугольник

Кастаньеты

Деревянные коробочки

Голос
Туох ба - ры тул - лук - таах то - йук - таах ы - рыа - лаах

Фортепиано

Ксилофон1

Ксилофон2

Пение птиц

Треугольник

Кастаньеты

Деревянные коробочки

Голос
Үөр - дэх - хэ - көт - төх - хө ү - чү - гэй - дик көр - дөх - хө

Фортепиано

Ксилофон1

Ксилофон2

Пение птиц

Треугольник

Кастаньеты

Деревянные коробочки

2. Санаабар кылааспыт
Сааскы үөр тулуктаах,
Ып-ыраас ытыспыт
Ымыылаах, тулуктаах. | 3. Хаар эмиэ тулуктаах,
Халлааммыт тулуктаах
Ол иһин сырдыыбыт,
Барыбыт ыллыыбыт. |
|--|--|

Хос ырыата:
Үөрдэххэ-көттөххө,
Үчүгэйдик көрдөххө
Туох бары тулуктаах
Тойуктаах ырыалаах.

ВАЛЕРИЙ ВЛАСЬЕВИЧ НОЕВ

Валерий Власьевич Ноев – республикаҕа биир биллэр туспа мелодическай буочардаах самодеятельнай композитор буолар. Кини 1939 сыллаахха сэтинньи 20 күнүгэр Амма оройуонун Алтан нэһилиэгэр төрөөбүтэ. Аҕата Власий Кузьмич, ийэтэ Мария Васильевна уоллара кыра сааһыттан музыканы таптыырын олус сэнээрэллэрэ. Мэнгэ-Хангалас оройуонун Майа орто оскуолатыгар үөрэнэ сылдьан комсомолга киирбитэ. Ити кэмнэ музыканан ис-иһиттэн тартаран дьарыктанара уонна оскуоланы уус-уран самодеятельноһугар активнай кыттыыны ылара. Оскуоланы бүтэрэн баран комсомол комитетын соруудаҕынан эдэр ыччаттарга культурнай-маассабай салайааччынан үлэлээбитэ. 1960 с. Улан-Үдэ куоракка Илинни Сибиирдээҕи Государственной культура институтугар киирбитэ, ону доруобуйатынан бүтэрбэккэ төннүбүтэ. Дойдугар кэлэн баянист уонна художественнай салайааччы быһыытынан үлэтин саҕалаабыт.

Бастакы ырыатын Бүөтүр Тобуруокап «Көрүмэ, доҕоруом, көрүмэ» хоһоонугар 1961 сыллаахха суруйбут. Үс баянынан доҕуһуоллаах театризованнай кэнсиэри туруорбута, икки балладаны, түөрт сюитаны, баянҕа аналлаах уон икки айымньыны суруйбута. «Мелодия» фирмаҕа 4 пластинката тахсыбыта.

Валерий Ноев кылгас олоҕун устатыгар киһи дууһатын долгутар элбэх ырыалары айан хаалларбыта. Мелодиялара киэн диапозоннаах, араас ритмическэй сайдыылардаах, толору этиллибит санаалардаах уонна периодтардаах. Дьон-норуот уһуттан түспэт хоһоонноро-матыптара саха омук баарын тухары ылланыа турдаҕа. Биллэр ырыаларынан «Кыракый кыысчаным», «Кыракый уолчааным» (И. Сысолятин), «Күөрэ-гэй», «Чаранҕа» (М.Куличкина), «Мин дууһам ыллыыр», «Току-току, ньээм-ньээм», «Кыыс Амма» (В.Ноев), «Хатынчааным барахсан» (В. Ноев), «Сардааналыын көрсүһүү» (И. Гоголев) уо.д.а. буолаллар.

Куобах

Куобах, куобах барахсан Булчут, булчут оҕонньор
Куотан, куотан кэлэммин, Булбат, булбат миигин.
Ойуур, ойуур иһигэр Ытын, ытын обургу
Утуйа, утуйа сытабын. Ыраах баран хаалла.

Куобах

М.Обутова-Эверстова тыллара

Р.Аянитова матыыба
Т.Афанасьева инструментовката

Музыкальная партитура для ансамбля. Инструменты: Треугольник, Голос, Фортепиано, Палочки, Хлопок в ладоши. Темп: Набыллык. Метр: 2/4. Ключ: D major. Текст песни: Куо-бах, куо-бах ба - рах-сан куо-тан, куо-тан кэ - лэм-мин о-йуур, о-йуур и - һи-гэр у-ту-йа, у-ту-йа сы - та-бын

МОРГУСОВ АФАНАСИЙ АЛЕКСАНДРОВИЧ

Моргусов Афанасий Александрович, 1947 с. төрөөбүтэ. ССРС культуратын туйгуна, Саха АССР культуратын үтүөлээх үлэһитэ, СР үөрэҕириитин туйгуна, үрдүк категориялаах учуутал, СР композитордарын сойууһун чилиэнэ, ырыа айааччыларын чилиэнэ, «Барҕарыы» фонда лауреата, СР культуратын уонна искусствотун бочуоттаах үлэһитэ, СР баянистарын ассоциациятын чилиэнэ, «Гражданской килбиэн» бэлиэ хаһаайына, СР бочуоттаах кырдыаҕаһа, СР үлэ бочуоттаах бэтэрээнэ, Бочуоттаах үлэ бэтэрээнэ, Таркаайы нэһилиэгин, Ньурба улууһун бочуоттаах олохтооҕо, «Ньурба оройуонун социальной-экономическэй сайдыытыгар кылаатын иһин» бочуоттаах бэлиэ хаһаайына, культура бочуоттаах бэтэрээнэ буолар.

Афанасий Александрович 60-ча сыл культура эйгэтигэр аймынылаахтык үлэлээн кэллэ. Кини 1967 сылтан саха норуодунай үгкүүлэригэр матыып айар.

Афанасий Моргусов Таркаайыга үлэлиир кэмигэр ырыаны өрө туһут, ырыа куттаах кэрэ ангардары түмэн, 2000 сыллаахха «Илгэ» вокальной ансамбылы төрүттээбитэ. Бу ансамбыл 2007 сыллаахха норуодунай диэн үрдүк ааты ылбыта.

Саамай биллэр сюиталарынан буолаллар: «Счастье якута», «Биэс ынахтаах Бэйбэрикээн эмээхсин», «Таба күрүбэ», «Өрөгөй ыһыаҕа» о.д.а., ону таһынан, норуот сөбүлээн истэр, ыллыыр ырыаларын ааптара.

Охуордар

А. Моргусов музыката
В. Сивцева инструментовката

Чэпчэкистик

Синтезатор 1
Синтезатор 2
Треугольник
Тарелки
Маракасы

Фортипиано

Синтезатор 1
Синтезатор 2
Треугольник
Тарелки
Маракасы

Фортипиано

АЯНИТОВА РАИСА АФАНАСЬЕВНА

Аянитова Раиса Афанасьевна 1953 сыллаахха Алексеевскай оройуонугар Ытык-Күөлгэ төрөөбүтэ. 1960-1970 сс. орто оскуоланы үөрэнэн бүтэрэн, 1970-1974 сс. Дьокуускайдаагы Марк Жирков аатынан музыкальнай училище дирижерско-хоровой салаатын үөрэнэн бүтэрбитэ. 1974 с. Кириэс-Халдыаайы оҕо музыкальнай оскуолатыгар теория, фортепиано учууталынан үлэлээбитэ. 1975-1978 сс. Алексеевскай оройуон Харбалаах бөһүөлөгүн СДК уус-уран салайааччынан үлэлээбитэ. 1978 сыл атырдыах ыйыттан «Чуораанчык» детсадка, 1981 сыллаахтан «Кэнчээри» детсадка музыкальнай салайааччынан 40 тахса сыл халбаннаабакка үлэли сылдьар. Оскуолаҕа кириэн иннинээҕи саастаах оҕолорго аналлаах 40-ча ырыалаах. «Татыйык ырыата», «Көтөллөр көмүс дорҕооннор» – 2005 с., «Оҕо саас ырыалара» – 2013 с. оҕолорго аналлаах хомурунньук бэчээттэппитэ (Дьокуускай, 2009 с.) «Саҥа дьыл киэһэтэ», «Хаар үнкүүтэ» (оҕолорго аналлаах ырыалар) – Өксөкүлээх Өлөксөй аатынан норуоттар доҕордоһууларын дьиэтэ, Адамова С.С.-Алтан кыыс хомуйан онорбут хомурунньугар ырыалара киирбиттэрэ. 2013с. «Көтөллөр көмүс дорҕооннор» хомурунньугар миди караоке-диск онотторбута. Дьокуускайдаагы «Бичик» НКК 2016 с. уонна 2019 с. «Оҕо ырыалара» мультимедийнай дискэлэригэр ырыалара киирбиттэрэ. «Музыка для всех» бырайыак чэрчитинэн «Көтөллөр көмүс дорҕооннор» кружогун оҕолоругар ырыалары үөрэтэн, араас хабааннаах конкурстарга кыттан Гран-при, лауреаттар, дипломаннар ааттарын ылаттабыттара.

Күн бытархайа

Баал Хабырыыс тыллара

Виталий Андросов матыыба

1. Туос түннүгүнэн күн уота
Саас мин дыибэр киирэрэ,
Муостата суох туой буорга
Ойуу буолан түһэрэ.

Хос ырыата:

Тутан ылаары мин ону
Ытыспынан харбыалыырым,
Ол сырдык оһуор ойууну
Оҕо эрдэхтэн таптыырым.

2. Күлүмүрдэс күн уота
Уна түннүгүнэн сыыйара,
Чалбах уулаах манган хаарга
Күн бытархайа ыһыллар.

Хос ырыата:

Тутан ылаары мин ону
Ытыспынан харбыалыырым,
Ол сырдык оһуор ойууну
Оҕо эрдэхтэн таптыырым.

3. Ыстарбын ньии дьон сүрүбэр
Туох эрэ кэрэни айан,
Ол туос түннүгүнэн түһэр
Үрүн күммүт бытархайын.

Хос ырыата:

Тутан ылаары мин ону
Ытыспынан харбыалыырым,
Ол сырдык оһуор ойууну
Оҕо эрдэхтэн таптыырым.

Синтезатор 1
Синтезатор 2
Треугольник
Тарелки
Маракасы
Фортепиано

Синтезатор 1
Синтезатор 2
Треугольник
Тарелки
Маракасы
Фортепиано

Бүтүүтэ.

Синтезатор 1 *f*

Синтезатор 2 *p*

Треугольник

Тарелки

Маракасы

Фортепиано *f* *p*

Синтезатор 1 *f*

Синтезатор 2 *p*

Треугольник

Тарелки

Маракасы

Фортепиано *f* *p*

Сабаланыабыттан
"Бүтүүтэ" диэн тылга диэри.

Хор
ы - тыс - пы - нан хар-быа-лыы рым, ол сыр-дык о-һуор

Металлофон

Тарелки

Деревянная коробочка

Треугольник

Бубенцы

Фортепиано

Хор
о - йуу - ну о - ҕо эр - дэх-тэн тап - тыгы - бын.

Металлофон

Тарелки

Деревянная коробочка

Треугольник

Бубенцы

Фортепиано

Хор
муос - та - та суох туой буор-га о - йуу буо - лан

Металлофон

Тарелки

Деревянная коробочка

Треугольник

Бубенцы

Фортепиано
mf

Хор
тү - лэ - рэ. Ту - тан ы - лаа-ры мин о - ну

Металлофон

Тарелки

Деревянная коробочка

Треугольник

Бубенцы

Фортепиано
mp

ЕГОРОВ ВАЛЕРИЙ ЕФРЕМОВИЧ

Валерий Ефремович Егоров 1949 сыллаахха Бүлүү улуунун I Чочу нэһилиэгэр төрөөбүтэ. Н.Г.Чернышевскай аатынан Бүлүүтээҕи педагогическай училищеҕа үөрэнэр кэмигэр музыка эйгэтигэр бастакы хардыыларын онорбута. Кэлин Саха государственнай университетын бүтэрэн, учуутал үрдүк аатын ылбыта. 1974 сыллаахтан оскуолаҕа ырыа учууталынан үлэлээбитэ.

1978 с. «Маннайгы хаар» диэн ырыанан бастакы хардыытын онорбута. Онтон ыла кини иннигэр ырыа умсулҕаннаах аартыга нэлэһийэ арыллыбыта. Валерий Ефремович Нам I сүһүөх оскуолатыгар дириэктэрдир кэмигэр, оҕо-аймах ортотугар сылдьан, үгүс элбэх ырыаларын айбыта. Кини истинг иэйиитин көмүс дорҕоонго кубулутан, ырыа гынан көтүтэригэр биир идэлээҕэ, бу оскуола үөрэххэ завуча Лина Михайловна Полякова хоһоонноро көмөлөһөллөр. Оҕолору, кинилэр эйгэлэрин үкчү ойуулуур хомоҕой хоһооннор дыкти кырааскалара мелодист дууһатыгар, музыкатыгар ордук дьүөрэлэһэллэр.

1990 с буолбут «Аан дойду кэрэтин – оҕолорго» диэн мелодистар конкурстарын биир кыайыылааҕынан буолбута. 2012 сыллаахха «Оҕолорго анаммыт бастың ырыа» диэн Саха Республикатын Гранынан наҕараадаламмыта. Валерий Ефремович айбыт ырыалара уһууан саастаах оҕолорго диапазоннарыгар сөп түбэһэр. Кини ырыалара оҕо куолаһын кыра сааһыттан эрчийэргэ, оҕо ылыыр дьоҕурун сайыннарарга улахан көмөлөөхтөр. 1999 сыллаахха Оҕо саас сылыгар «Оҕолор – быыкаа күннэр» хомуурунньуга тахсыбыта. Манна киирбит ырыалар мелодияларын композитор Василий Зырянов ис киирбэхтик кизгэтэн, тупсаран суруйбута.

2004 с. «Эңсиэли оҕолоро ылыыллар» хомуурунньуга тахсыбыта.

Тонсоҕойбут тонсуйар

Валерий Егоров тыллара, матыыба
В. Сивцева инструментовката

Холкутук

Холкутук

182

Күн бытархайа

Баал Хабырыыс тыллара

Виталий Андросов матыыба
В. Сивцева инструментовката

Оонньуулаахтык

Оонньуулаахтык

Туос түн-нү- гү-нэн күн уо-та саас мин дьэ- бэр кии- рэ - рэ,

187

ВИТАЛИЙ ТИМОФЕЕВИЧ АНДРОСОВ

Андросов Виталий Тимофеевич (1951–2018) – үрдүк категориялаах терапевт-быраас, медицинскай наука кандидата, ХИФУ доцена, мелодист, ырыаһыт, «Саха» НКИК общественной сэбиэтин бэрэссэдээтэлэ, ХИФУ медицинскай институтун бүтэрбиттэр ассоциацияларын салайааччыта, «Алампа» көнгүл түмсүү түсчүтэ, РФ суруналыыстарын сойууһун чилиэнэ.

1951 сыллаахха атырдыах ыйын 7 күнүгэр Уус-Алдан Бороҕонугар төрөөбүтэ.

Майатаабы музыкальнай оскуола баян кылааһын бүтэрбитэ. 1968 сыллаахха Дьокуускай куорат 2-с нүмэрдээх орто оскуола бастакы физико-математическай кылааһын бүтэрбитэ. 1974 с. Саха университетин медицинскай факультетын бүтэрбитэ. 1984 сыллаахха Москваҕа кандидатскай диссертациятын көмүскээбитэ.

Бастакы ырыатын («Суоппар ырыата») 1964 с. суруйбута. Барыта 130-тан тахса ырыалаах, 20-тэн тахса кинигэ автора. Биллэр ырыалара: «Туундара», «Күн бытархайа», «Хаарчаана», «Таптыыбын», «Сибэкки биһикки», «Сибэккилэр түһүллэр», «Тыыннаах диэн үчүгэй даҕаны» уо.д.а.

Хор
О-йуур тыа-быт луох-туу-ра сы-тыы ту-мус тон-со-бой.

Металлофон

Трещотка

Деревянные коробочки

Маракасы

Фортепиано
mf

Хор
Тө-бө-тү-гэр кы-һыл-лаах, кы-на-ты-гар э-риэн-нээх.

Металлофон

Трещотка

Деревянные коробочки

Маракасы

Фортепиано

Хор

Тук-тук-тук-тук, тук-тук-тук, тук-тук-тук-тук, тук-тук-тук.

Металлофон

Трещотка

Деревянные коробочки

Маракасы

Фортепиано

Хор

Тон-со-бой-бут тон-су-йар тук-тук-тук-тук, тук-тук-тук.

Металлофон

Трещотка

Деревянные коробочки

Маракасы

Фортепиано

Тонсобойбут тонсуйар

Валерий Егоров тыллара, матыыба

1. Ойуур тыабыт луохтуура
Сытыы тумус тонсобой.
Төбөтүгэр кыһыллаах,
Кынаатыгар эриэннээх.

Хос ырыата:

Тук-тук-тук-тук, тук-тук-тук,
Тук-тук, тук-тук, тук-тук, тук.
Тонсобойбут тонсуйар
Тук-тук-тук-тук, тук-тук-тук.

2. Сылайбытты сапсынан
Маска туһэн олорто,
Тула көтө хатаастан
Көрдүүр үөнү күннэтэ.

Хос ырыата:

Тук-тук-тук-тук, тук-тук-тук,
Тук-тук, тук-тук, тук-тук, тук.
Тонсобойбут тонсуйар
Тук-тук-тук-тук, тук-тук-тук.

3. Уйа туттан оностон
Маһы дьөлөр диринник,
Күүстээх үлэ түбүгүн
Кини билэр үгүстүк.

Хос ырыата:

Тук-тук-тук-тук, тук-тук-тук,
Тук-тук, тук-тук, тук-тук, тук.
Тонсобойбут тонсуйар
Тук-тук-тук-тук, тук-тук-тук.

ПЕТУХОВА ЛЮБОВЬ НИКОЛАЕВНА

Петухова Любовь Николаевна 1958 сыллаахха Мэнэ-Хангалас оройуонун Майа сэлиэнньэтигэр төрөөбүтэ. 1975-1979 сс. Дьокуускай куорат 1№-дээх педагогическай училище музыкальнай салаатыгар үөрэммитэ.

1996 с. маннайгы ырыалара айыллан, оҕо саас биһирэбилин ылбыттара. Кини ырыалара айылбалыын ситимнээхтэр, айылҕа кэрэ көстүүтүн кэпсииллэр.

2002 с. «Уу-чукучук» авторскай ырыаларын хомуурунньуга күн сирин көрбүтэ. Хомуурунньукка кирибит «Иитээччи» ырыаны уһуйаан иитээччилэрэ сөбүлээн ыллылар. Талааннаах киһи эргиччи талааннаах буоларыны, киһи кэрэхсии көрөр бэйэтэ баайбыт түөрт уонча музыкальнай инструменнара дьон-сэргэ сэнээриитин ылбыттара. Ону тэнэ кини уран тарбахтаах иистэннэн уонна уруһуйдута.

Тарҕаммыт үлэлэрэ: «Музыка кэрэ эйгэтигэр оҕо талаанын, дьобурун сайыннарыы»; «Олонхо дойдутугар айан»; «Бэйэ онорбут Олонхо куукулаларынан «Сонор» оонньууга үөрэтии».

Любовь Николаевна Петухова Нам улуунун Нам нэһилиэгин муниципальной бюджетнай оскуола иннинээҕи саастаах оҕо тэрилтэтин 5-с №-дээх «Кэскил» оҕо саадын музыкальнай салаааччытынан билигин айымньылаахтык үлэлии-хамсыы, айа-тута сылдьар.

АНТОНОВА ТАТЬЯНА ФИЛИПОВНА

Антонова Татьяна Филипповна 1953 сыллаахха Амма оройуонун Амма сэлиэнньэтигэр төрөөбүтэ. Оскуола кэнниттэн педагог идэтигэр үөрэнэн, педагогическай үлэтэ төрөөбүт-үөскээбит Амматыттан саҕаламмыта.

1971-1994 сс. Абаҕа «Мичил» оҕо саадыгар иитээччинэн, 1994-2010 сс. Оҕо айымньытын дьэтин дириэктэринэн, билигин педагогуна үлэлии сылдьар.

2002 с. «Саҕа хаар» диэн бастакы ырыатын бэйэтин тылларыгар айбыта. Элбэх ырыа ааптара.

2007 с. «Амма кытылын поэзията» хомуурунньук күн сирин көрөн дьон-сэргэ сэнээриитин, биһирэбилин толору ылбыта.

2009 с. «Саҕа хаар» авторскай дискэтэ киэнгэ эйгэҕэ тахсыбыта.

2013 с. Амма улуунун культураҕа салаата Татьяна Филипповна ырыа гынан көтүппүт ылам ырыаларын CD дискэҕэ хомуйан бэртээхэй бэлэҕи утары ууммута. Кини ырыалара Кыыс Амма кэрэ кытылын, нарын-намчы кыыс кэриэтэ сардаана сибэккитин, үлэһит дьоннордooх, кэскиллээх ыччаттардаах Амматын туойаллар.

2016 с. «Ырыа – үөрүү кыыма» ырыаларын хомуурунньуга тахсыбыта.

2018 с. «Саҕа дьылга – истингэ ийиилэр» хоһоонноро, кэпсээннэрэ бэчээттэммитэ.

Ырыаларын дискэлэрэ: «Оҕо саас ырыалара», А.П. Илларионов «Умай, сырдаа, сарыал уота», Д.Е. Васильева-Амма Даайыс «Мин Аммам – күн көмүс уята», Е.С. Яковлева «Ырыа – дууһам ымыыта».

Сайыны уруйдуом

Т.Антонова тыллара уонна матыыба

Т.Афанасьева инструментовката

Көрдөөхтүк

Голос
Күөх ок-ко, күөх ок-ко күө-лэ - ни-ийэм дыз - рэн-кэй, дыз-рэн-кэй тэ-биэ - бим.

Фортепиано

Мелодика

Ксилофон

Металлофон

Колокольчики

Треугольник

Голос
Си - бэк-ки дьөр-бө-түн хо-му - йуом, мин Са-хам са-йы-нын у-руй - дуом!

Фортепиано

Мелодика

Ксилофон

Металлофон

Колокольчики

Треугольник

Хор
һат, һат, һат-һат-һат, ту-йах-та-рым ло-чур-баан.

Ксилофон

Треугольник

Тарелки

Бубенцы

Деревянная коробочка

Фортепиано

1. һат-һат, һат-һат-һат
Атым сиэлэн айаннаа,
һат-һат, һат-һат-һат
Туйахтара лочурбаан.

2. һат-һат, һат-һат-һат
Ыксаан, ыксаан иһэбин,
һат-һат, һат-һат-һат
Дьонум миигин күүтэллэр.

Хор
 hat, hat, hat-hat-hat, ту-йах-та-рым ло-чур-баан.

Ксилофон

Треугольник

Тарелки

Бубенцы

Деревянная коробочка

Фортепиано

Хор
 hat, hat, hat-hat-hat, а-тым сиз-лэн а-йан-наа,

Ксилофон

Треугольник

Тарелки

Бубенцы

Деревянная коробочка

Фортепиано *f*

Голос
 Ы-раас Ам-ма уу - ту-гар сө-түө - лүөм, ха-тын-наах ча-ран-мар дьэ-дьэн - ннэм,

Фортепиано

Мелодика

Ксилофон

Металлофон

Колокольчики

Треугольник

Голос
 хо-чо-бор дуо-һу - йа күү-лэй-диэм, күө-рэ гэй-динн үө - рэ ыл-ла - һыам.

Фортепиано

Мелодика

Ксилофон

Металлофон

Колокольчики

Треугольник

1.Күөх окко, күөх окко
Күөлэһийиэм
Дьиэрэнкэй, дьиэрэнкэй
Тэбиэҕим.
Сибэкки дьөрбөтүн
Хомуйуом,
Мин Сахама сайынын
Уруйдуом!

Хос ырыата:

Ыраас Амма уутугар
Сөтүөлүөм,
Хатыннаах чаранмар
Дьэдъэнниэм
Хочобор дуоһуя
Күүлэйдим,
Күөрэгэйдиин үөрэ
Ыллаһыам

Хос ырыата

2.Сып-сылаас ардаҕым
Кэнниттэн
Лыахтары көтүтэ
Оонньообум,
Кустуктуун, кустуктуун
Сиэттиһэн,
Мин Сахама сайынын
Уруйдуом!

Хос ырыата

3.Айылҕам кэрэтин
Көрөммүн
Дуоһуя күлэбин-
Үөрэбин,
Үөрүүбүн ырыабар
Хоһуйан,
Мин Сахама сайынын
Уруйдуом!

АТЫМ АЙАННАА

Надежда Макарова тыллара, матыыба
В.Сивцева инструментовката

ТЭТИМНЭЭХТИК

Хор

Ксилофон

Треугольник

Тарелки

Бубенцы

Деревянная коробочка

ТЭТИМНЭЭХТИК

Фортепиано *mf*

Хор
һат, һат, һат-һат-һат, а - тым сиэ - лэн а - йан - наа.

Ксилофон

Треугольник

Тарелки

Бубенцы

Деревянная коробочка

Фортепиано

МАКАРОВА НАДЕЖДА СЕМЕНОВНА

Макарова Надежда Семеновна 1955 сыллаахха Нам оройуонун, Нам сэлиэнньэтигэр төрөөбүтэ. Идэтинэн французскай тыл учуутала. 1990 сыллаахтан оҕо ырыаларын суруйар. Ырыа уруогун учууталынан уонна оҕо уһуйааныгар музыкальнай салайааччынан үлэлээбитэ.

2010 сыллаахха Учуутал сылыгар биллэриллибит республикатааҕы ырыа куонкуруһугар М. Мандарова тылларыгар «Оскуолам чуораана» ырыата бастакы миэстэни ылан, Саха Республикатын Президенин уонна Үөрэх министиэристибэтин Граннарынан наҕараадаламмыта.

30 сыл устата айыллан тахсыбыт 300-тэн тахса оҕолорго аналлаах ырыаларын кырачааннар сөбүлээн ыллыыллар уонна толороллор. Ырыалар олус истингнэр, оҕолуу ыраастар уонна оҕо эйгэтигэр чугастар.

Сылын аайы ытыллар «Көмүс ыллык» республикатааҕы ырыа күрэҕэ Үөрэх министиэристибэтин өйөбүлүнэн тэриллэн, ыйдарынан аттарыллан араас улуус оҕолоро кыттыылаах ытыллар. Бастыгнан бастыгнар «Туймаада хочотун» ыһыаҕар ырыа түһүлгэтигэр түмсэллэр.

Надежда Макарова күрэхтэрэ ыйдарынан аттарыллан, сааһыланан ытыллара кэрэхсэбиллээх. Алтынньыга «Үүнүү-сайды суолунан», сэтинньигэ «Кыһыммыт бэлэҕэ», олунньуга «Көмүскүүр, харыстыыр Эр хоһууттарбыт», кулун тутарга «Алаһа дьиэбит аанньаллара», муус устарга «Сахам сирэ – мин дойдум», ыам ыйыгар «Харыстаа айылҕа ийэгин».

КОНСТАНТИНОВА СВЕТЛАНА АФАНАСЬЕВНА

Светлана Афанасьевна Константинова 1954 сыллаахха Чурапчы улууһун Хайахсыт нэһилиэгэр төрөөбүтэ. Дьокуускайдааҕы педагогическай училища музыкальнай салаатын бүтэрбитэ. 1974 сыллаахха училищаҕа үөрэнэр кэмигэр «Дорообо Чурапчы чарана!» М.Михайлова тылыгар бастакы ырыатын айбыта.

Ийэ буолар дьолу билэн, оҕолоро уһуйаанга барар саастарыгар оскуолаҕа музыка учууталынан салгыы үлэлии тахсыахтаах киһи оҕолорун тастарыгар сылдыах баҕа санаата баһыйан, Чурапчыга «Кэскил» уһуйаанга музыкальнай салайааччынан үлэҕэ киирэр. Дьэ, мантан суруллан барбыттара, оҕолорго аналлаах ырыалара. Ити 1988 сыллаахха этэ.

Оҕолорго аналлаах бииртэн биир ырыалара айыллан, республика бары уһуйааннарыгар ылланан, төрөппүттэр, оҕо саадын үлэһиттэрин сэнээриилэрин ылбыта. 50-тан тахса оҕолорго аналлаах ырыалара бастаан аудиокассетаҕа, хомуурунньуктарга онтон музыкальнай альбом быһыытынан таньыллан, түмүллэн тахсыбыттара.

Билигин Дьокуускай куорат республика биир тарбахха баттанар, сахалыы сангалаах «Кэскил» уһуйааныгар музыкальнай салайааччынан үлэлиир.

«Оҕолорум – мин дьолум» ырыа хомуурунньуга (1997);

«Күнү кытта оонньуубут» аудиокассета (2003);

«Арай биирдэ...» (оҕолорго аналлаах сахалыы остуоруйалар) аудиокнига, (2007) 2 чаастаах;

«Күнү кытта оонньуубут» 2 чаастаах компакт-диск (2008);

«Сиэннэрим – симэхтэрим» ырыанньык (2014).

Ийэ күнэ

П.Тобуруокап тыллара

Св. Константинова матыыба
Т.Афанасьева инструментовката

Хор

Фортепиано

Свирель

Блокфлейта

Металлофон1

Металлофон2

Ксилофон1

Ксилофон2

Маракас
яйцевидной формы

Ложки

Треугольник

Хор

Фортепиано

Свирель

Блокфлейта

Металлофон1

Металлофон2

Ксилофон1

Ксилофон2

Маракас
яйцевидной формы

Ложки

Треугольник

1. Салгын ооньуур, алаас күлэр
Дьэргэлгэнэ дьэ, түстэ
Ийэ күнэ, эбээ күнэ,
Эдьий күнэ эмиэ үүннэ

2. Мин тапталлаах күндү ийэм
Бүгүн эмиэ үөрүбэ
Хохун сууйан, аһын астаан
Остуол тардан көрсүбүм

Хос ырыата:
Оҕо бары күнүн аайы
Ийэлэрин үөртүннэр
Сырдык күннүү, сылаас саастыы
Ийэ күнэ мэлдьи үөрдүн

Хор
и-йэ-лэ-рин үөр-түн нэр. Сыр - дык күн-нүү, сы - лаас саас-тыг

Фортипиано

Свирель

Блокфлейта

Металлофон1

Металлофон2

Ксилофон1

Ксилофон2

Маракас
яйцевидной формы

Ложки

Треугольник

Хор
Сал-гын оон-ньуур, а-лаас кү-лэр

Фортипиано

Свирель

Блокфлейта

Металлофон1

Металлофон2

Ксилофон1

Ксилофон2

Маракас
яйцевидной формы

Ложки

Треугольник

Хор
дээр- гэл - гэ - нэ дьэ түс - тэ. И - йэ кү - нэ, э - бээ кү - нэ,

Фортипиано

Свирель

Блокфлейта

Металлофон1

Металлофон2

Ксилофон1

Ксилофон2

Маракас
яйцевидной формы

Ложки

Треугольник

200

Хор
Э- дыйй кү- нэ э- миз үүн - нэ О - ьо ба - ры кү - нүн аа - йы

Фортипиано

Свирель

Блокфлейта

Металлофон1

Металлофон2

Ксилофон1

Ксилофон2

Маракас
яйцевидной формы

Ложки

Треугольник

201

Производственно-практическое издание

Афанасьева Туйаара Николаевна, Иванова Мария Кимовна

ИГРА НА МУЗЫКАЛЬНЫХ ИНСТРУМЕНТАХ

На якутском языке

Афанасьева Туйаара Николаевна, Иванова Мария Кимовна

МУЗЫКАЛЬНОЙ ИНСТРУМЕННАРГА ООННЬООҔУН

Верстка и дизайн Трофимова В.В.

Редактор Яковлева А.А.

Корректор Герасимова В.К.

Подписано в печать .06.2023. Формат 84x108/16.

Усл. п.л. . Тираж экз. Заказ №

Саха бухатыырдары

К. Семенова тыллара

Л.Петухова матыбыба

Т.Афанасьева инструментовката

Күпсүүр

Кыыһаан

Дьа5а

Ксилофон1

Ксилофон2

Хор

Өрө көтөбүллэн

Быып-пас - тар был - чын-наах, түл - лэн - ниир түөс - тэр - дээх

Күпсүүр

Кыыһаан

Дьа5а

Ксилофон1

Ксилофон2

Хор

Бы - һый, түр - гэн а - тах - таах уо - лаг - тар буо - ла - быт.

Күпсүүр

Кыыһаан

Дьаба

Ксилофон1

Ксилофон2

Хор

Са - ха си - рин уо - лат - та - ра, хор сун-хоо-дуот бу - ха-тыр-дар

БЭЛИЭТЭЭҢИН

Күпсүүр

Кыыһаан

Дьаба

Ксилофон1

Ксилофон2

Хор

бу - ха - тыр - дар

ТУҤАНЫЛЛЫБЫТ ЛИТЕРАТУРА:

- Винокуров З.П. Долина стерхов. Песенник. – Якутск, Центр культуры и искусства им. А. Кулаковского Министерства культуры Республики Саха (Якутия), 1992.
- Гаврильев В.Ф., Татаринова Х.К. Музыка эйгэтигэр: Оҕо тэрилтэтин музыкальнай үлэһитигэр көмө пособиэ. – Дьокуускай: Бичик, 2001.
- Егоров В.Е. Эңсиэли оҕолоро ыллыыллар. – Дьокуускай: Бичик, 2004.
- Кустук: оскуола иннинээҕи үөрэхтээһин бырагыраамаата /Т.Н. Никифорова, Л.В. Попова, А.А. Скрябина уо.д.а. – Дьокуускай, 2020, 132 с. – («Саха уһуяана»)
- Күөх түүл ырыалара. / Хомуйан онордо В.Т. Андросов. – Дьокуускай: Бичик, 1993.
- Музыка бастакы олуктара. Эдэр пианистарга: үөрэтии бастакы икки сылыгар аналлаах көмө хомуурунньук. / Хомуйан онордо В.Г. Григорьева. – Дьокуускай: Бичик, 2001.
- Музыка: первый класс: хрестоматия /авт.-сост.:Э. Абдуллин, д.п.н., проф., А.В. Варламова, к.иск., Б.Р.Июфис, к.п.н и др –Якутск: Бичик, 2016.
- Ноев В. Сардааналыын көрсүһүү. / Хомуйан онордулар А.Н. Семенов, Д.Д. Данилов. – Дьокуускай: Кинигэ изд-вота, 1983.
- Оҕо ырыалара: мультимедийнай ырыанньук. / Хомуйан онордо Н.Д. Стручков. – Дьокуускай: Бичик, 2016.
- Песни алааса: сборник пьес для фортепиано: учебно-методическое пособие для учащихся 1-2 кл. (на материале якутских песен) / Сост. Е.Р. Евсеева. – Якутск: РИО медиа-холдинга, 2015.
- Саха ырыатын антологията: 2 кинигэлээх /хомуйан онордулар: В.Т. Андросов, А.В. Егоров, Т.Н. Семенова; муз. эрдээктэрдэр: К.А. Герасимов, А.В. Егоров; эппиэттиир эрдээктэр С.И. Васильев – Дьокуускай : Бичик, 2015.

Саха бухатыырдар

1.Быыппастар былчыннаах,
Түллэнниир түөстэрдээх
Быһый, түргэн атахтаах
Уолаттар буолабыт.

Хос ырыата:
Саха сирин уолаттара –
Хорсун-хоодуот бухатыырдар,
Саха сирин уолаттара –
Хорсун-хоодуот бухатыырдар.

2.Күөх хонууга тустабыт
Куобахтаан, кылыйан,
Илии, атах оонньуутун
Сөбүлээн оонньуубут.

Хос ырыата:
Саха сирин уолаттара –
Хорсун-хоодуот бухатыырдар,
Саха сирин уолаттара –
Хорсун-хоодуот бухатыырдар.

3.Тыйыс тымныы сарсыарда
Атынан айанныыбыт,
Күндү көмүс түүлээҕи
Бултаан-алтаан кэлэбит.

Хос ырыата:
Саха сирин уолаттара –
Хорсун-хоодуот бухатыырдар,
Саха сирин уолаттара –
Хорсун-хоодуот бухатыырдар.

ПЕТРОВА ГАЛИНА ПРОКОПЬЕВНА

Петрова Галина Прокопьевна 1962 сыллаахха Уус-Алдан оройуонун Танда нэһилиэгэр төрөөбүтэ. Дьокуускайдаагы педагогическай училище музыкальнай салаатын бүтэрэн, төрөөбүт дойдутугар Тандаҕа музыка учууталынан ананан үлэтин саҕалаабыта.

1983 с. Амма Абаҕатын «Мичил» оҕо үһүяаныгар музыкальнай салайааччытынан салгы музыка оскуолатыгар учууталынан, эбии үөрэх педагогунан ситиһиилээхтик үлэлээбитэ.

Оҕо кыра сааһыттан ырыаны өйдүүр, сөбүлүүр буоллабына, олобун тухары кэрэҕэ тардыһарыгар олук ууруллар. Ону таба өйдөөн Галина Прокопьевна 1991 с. бастагы ырыаларын Ариан Кондратьев хоһоонугар «Сырдаата», «Чыычаах уйа туттубут» суруйан, айан аартык киэн суолугар турунар. Ырыаларын ис хоһооно оҕо эйгэтигэр чугас, өйдөнүмтүө, матыыба хоһоонго дьүөрэлээх буоланнар, ырыалара табыллан, оҕолор ыллаан бараллар. Ырыалара айылҕаҕа сыһыаннаахтар, айылҕа уларыһытын таба көрөргө, өйдүүргэ үөрэтэр суолталаахтар.

Авторскай ырыаларын хомуурунньуга: 1995 с. «Ымыылар ыллыыллар», 2003 с. «Сибэккиттэн күн тахсар» хомуурунньукка атын автордары кытары ырыалара хомуллан киирбиттэр.

Амма кэрэ айылҕатын, ырыаһыт чыычаабын дьиктилээх тойугун сүрөҕэр ингэрбит, ырыа гынан оҕолорго, бар дьонугар бэлэхтээбит ырыалара үөрдэ-көтүтэ ыллана тураллар, оҕо саас дьикти дойдутугар сирдииллэр.

МУЗЫКАЛЬНАЯ АЙЫМНЫ ТЭТИМНЭРЭ

Темп (итал. tempo, от лат. tempus – время) – сахалы тэтим. Үгүс тэтим музыкальнай айымны характерын көрдөрөр.

Итальянской термин	Нууччалы	Сахалы
Медленные темпы. Бытаан тэтим		
Larghissimo	крайне медленно	Олус бытааннык
Lentissimo	крайне медленно, но быстрее, чем Larghissimo	Олус бытааннык эрээри Larghissimo тэтимиттэн түргэн
Adagissimo	крайне медленно, медленнее, чем Largo	Олус бытааннааҕар тэтимэ сэргэх
Largo	широко, протяжно, долго	Киэнник, уһуннук, аһаҕастык
Lento	протяжно, медленно	Бытааннык, унаархайдык
Larghetto	довольно широко, немного скорее, чем Largo	Балачча киэнник
Adagio	медленно	Бытааннык
Adagietto	немного скорее, чем Adagio	Бытааннааҕар түргэнник
Grave	тяжело, серьёзно, важно	Боччумнаахтык, дьоһуннаахтык
Pesante	тяжело, веско	Ыараханлык
Умеренные темпы. Сөбүгэр соҕус сэргэх тэтим		
Andante	не спеша, шагом	Тиэтэйбэккэ, ыксаабакка хаамы тэтиминэн
Andantino	немного скорее, чем Andante	Andante тэтимиттэн суһаллык
Moderato	умеренно	Сөбүгэр соҕус тэтим
Sostenuto	сдержанно	Туттуна соҕус
Comodo, Commodo	удобно, спокойно	Нус-хас, холку
Maestoso	торжественно, величаво	Үөрүүлээхтик, уохтаахтык
Allegretto	оживленно, немного медленнее, чем Allegro	Күө-дьаа, көхтөөх, Allegro тэтимтэн бытаан
Быстрые темпы. Түргэн тэтим		
Animato	оживленно	Күө-дьаа, сэргэх
Allegro	скоро	Түргэн
Vivo	живо	Сэргэх
Vivace	очень живо, бойко	Олус сэргэхтик, дохсуннук
Vivacissimo	насколько возможно живо	Төһө кыалларынан сэргэхтик
Presto	очень быстро	Олус түргэнник
Prestissimo	предельно быстро	Сыыдамнык
Presto prestissimo	сверхбыстрый темп	Аһара түргэнник
Mosso	подвижно, оживленно	Сылбырҕатык
Rubato	свободный темп	Холкутук
Tempo a piacere	темп по выбору	Талан ылан
Veloce, Con velocita	быстро, бегло	Түргэн, имигэс тэтим

Хор
ки-ми кыт-та оон-ньуу-бут? Кү-нү бы-һа би-һи-ги, кү-нү кыт-та оон-ньуу-бут.

Фо-но

Б-фл. с-нино

Б-фл. с-нино

Мет.

Ксил.

Ксил.

Треуг.

Буб.

К-чики

Тамб.

1. Күөх хонууга бардахха,
Күлүк буолан хаамсыһар,
Ойуур устун хаамтахха,
Мас быһыһанан батыһар

2. Кэннигинэн турдахха,
Кэтэххиттэн сылытар,
Иннигинэн буоллахха,
Иэдэспитин ититэр.

Хос ырыата:
Күнү быһа биһиги
Кими кытта оонньуубут?
Күнү быһа биһиги
Күнү кытта оонньуубут!

3. Сарсыарда аайы турдахха,
Аһаппакка ынгырар,
Утуйаары гыннахха,
Саһан хаалан кыһытар.

Саһа дьыл

Г.Петрова тыллара уонна матыыба
Т.Афанасьева инструменттовката

Үөрүүлээхтик
Хор *mf*
Кэ- рэ- чээн ха-ры- йа

Фортепиано

Ксилофон 1

Ксилофон 2

Куранты

Металлофон 1

Металлофон 2

Треугольник

Колокольчики

Хор

нан- нач- чы си - мэм - мит, кэл- лэ дии,

Фортепиано

Ксилофон 1

Ксилофон 2

Куранты

Металлофон 1

Металлофон 2

Треугольник

Колокольчики

Хор

Хос ырыата

о йуур ус тун хаам-тах ха, мас быы-һы-нан ба-ты- нар. Кү - нү бы-һа би - һи ги

Фо-но

Б-фл. с-нино

Б-фл. с-нино

Мет.

Ксил.

Ксил.

Треуг.

Буб.

К-чики

Тамб.

Күнү кытта ооньубут

Петр Тобуруокап тыллара

Галина Петрова матьыба
Т. Афанасьева инструментовката

Сэргэхтик

Хор

Күөх хо-нуу-га бар-дах-ха, кү - лүк буо-лан хаам-сы-нар,

Фортпиано

Блокфлейта сопранино

Блокфлейта сопранино

Металлофон

Ксилофон

Ксилофон

Треугольник

Бубенцы

Колокольчики

Тамбурин

Хор

кэл - лэ дии кэ - рэ кэм са - на дбыл.

Фортпиано

Ксилофон 1

Ксилофон 2

Куранты

Металлофон 1

Металлофон 2

Треугольник

Колокольчики

Хор
Ү - чү - гэй, ү - чү - гэй үө - рүү көр буо - ла - ра.

Фортепиано

Ксилофон 1

Ксилофон 2

Куранты

Металлофон 1

Металлофон 2

Треугольник

Колокольчики

Хор
Ү - чү - гэй, ү - чү - гэй са - на дьыл кэ - лэ - рэ.

Фортепиано

Ксилофон 1

Ксилофон 2

Куранты

Металлофон 1

Металлофон 2

Треугольник

Колокольчики

1. Кэрэчээн харыйа
Нагначчы симэммит
Кэллэ дии, кэллэ дии
Кэрэ кэм-Сага дьыл.

2. Кэтгэхэр ыалдыппыт
Дед Моруос офонньор
Кэллэ дии, кэллэ дии
Кэһиитин аҕалла.

Хос ырыата:
Үчүгэй, үчүгэй
Үөрүү-көр буолара
Үчүгэй, үчүгэй
Сага дьыл кэлэрэ!